

ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

АГАПОВА КАРІНА ВІКТОРІВНА

УДК 343.915 (477)

ДИСЕРТАЦІЯ
«ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ,
ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ МОЛОДІЖНИМИ УГРУПОВАННЯМИ
В УКРАЇНІ»

081 – Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **К.В. Агапова**

Науковий керівник **Конопельський Віктор Ярославович,**
доктор юридичних наук, професор

Одеса– 2022

АНОТАЦІЯ

Агапова К.В. Запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – «Право». – Одеський державний університет внутрішніх справ, Одеса, 2022.

Дисертацію присвячено теоретичним і практичним проблемам запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями в Україні з урахуванням сучасного стану кримінального, кримінального процесуального законодавства та правоохоронної діяльності.

Встановлено, що основними молодіжними угрупованнями спрямованими на протиправні дії є неформальні, дії яких носять переважно хуліганський характер, який з часом проявляється у насильницьких агресивних протиправних діях. Під неформальними молодіжними групами насильницької спрямованості запропоновано розуміти антисоціальні стійкі структурні формування, до складу яких входить не менше 5 осіб віком від 14 до 35 років, пов'язаних єдиними інтересами та потребами, що мають власну субкультуру, різний ступінь групової криміногенності, що проявляється у вчиненні кримінальних правопорушень насильницького характеру. Під агресією розуміється – цілеспрямована, деструктивна поведінка, яка виражається в певних діях, які мотивовані ворожістю та ненавистю до людей, суспільства і завдають шкоду життю, здоров'ю, честі та гідності, правам людини, викликають в неї психічний дискомфорт (стан напруги, тривоги, страху та інші негативні емоції), за що передбачена кримінальна відповідальність.

Розкрито зміст елементів кримінологічної характеристики кримінальних правопорушень, що вчиняються молодіжними угрупованнями з виокремленням відомостей про стан, структуру, динаміку й географію кримінально караних діянь цієї категорії, причини та умови, які сприяють їх учиненню, соціально-психологічні ознаки правопорушників (учасників молодіжних груп, злочинних

організацій, банд, інших формувань) і потерпілих, а також показано зв'язок діяльності молодіжного угруповання зі ступенем агресивної поведінкової установки особи-злочинця, латентності та ефективністю вжитих заходів запобігання.

З'ясовано (на основі аналізу статистичних показників за 2013–2021 рр.), що сучасна злочинність в Україні характеризується щорічним збільшенням кількості тяжких кримінальних правопорушень учинених у складі молодіжних груп і організацій, у тому числі шляхом застосування зброї та вибухових речовин, залучення до вчинення порушень громадського порядку молодіжних об'єднань, що загалом негативно впливає на суспільний розвиток в умовах збройної агресії, загострення внутрішньополітичної конфронтації та економічної нестабільності.

Констатовано, що політичні та соціально-економічні зміни, зниження рівня життя, втрата моральних орієнтацій, ослаблення функцій сім'ї, криміналізація суспільства наклала глибокий відбиток на поведінку молоді. До загальних (макрорівень) детермінантів злочинної поведінки членів молодіжних угруповань віднесені: стрімке розшарування суспільства на бідних і багатих та інший стратифікаційний розподіл суспільства на групи; загальне зниження керованості соціальними процесами; нестабільність економічної ситуації у країні; зниження рівня життя; неспроможність сім'ї; недоліки державного та громадського устрою; деформація морально-психологічних установок членів неформальних молодіжних груп; переважання корисливих, егоїстично-індивідуальних, демонстративно-агресивних та насильницьких мотивів. До спеціальних (мікрорівень) – дисфункціональність сім'ї; соціальну дезадаптацію особи та інші відчуження від соціального середовища; вікові, психічні та інші особистісні особливості; готовність уникнути від вирішення життєвих проблем у світі алкоголю та наркотиків, що утворюють тимчасову ілюзорну стабільність; відсутність можливості реалізуватися у суспільно корисній діяльності; відчуття безцільності існування; відданість близьким; дистанціювання від успішних молодих людей; вплив асоціального середовища.

Під особою яка вчиняє кримінальні правопорушення у складі молодіжних угруповань слід розуміти сукупність її соціально-демографічних, морально-психологічних, соціально-рольових та кримінально-правових ознак та властивостей, що виявляються в злочинній поведінці, детермінованій негативними ідеологічними поглядами та агресією до оточуючих. Основними характерними рисами соціально-психологічного портрета особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у складі молодіжних угруповань є: зневага до суспільно значущих інтересів та інтересів інших осіб; виражений егоїзм, підпорядкування поведінки інших осіб власним інтересам і бажанням; особлива зухвалість, жорстокість стосовно до потерпілих; підвищена конфліктність; низький загальноосвітній рівень цієї категорії осіб; внутрішня готовність до протиправних вчинків; високий відсоток осіб підліткового та молодіжного віку, які вчиняють вуличне насильство; досить високий рівень групової організації вуличних насильницьких злочинців.

Доведено, що система загальносоціальних заходів запобігання повинна охоплювати: негайне розроблення та прийняття стратегії розвитку кримінальної та кримінологічної політики, що включає в себе заходи як кримінально-правового впливу, так і державного регулювання, спрямовані на недопущення або своєчасне усунення можливих негативних явищ, здатних викликати кримінальне загострення, в тому числі посягання на застосування насильства дітьми; на основі Стратегії боротьби з організованою злочинністю (2020) подальший розвиток форм і методів програмно-цільового підходу на основі удосконалення відповідних процесів, аби суттєво розширити арсенал правоохоронної діяльності; прийняття Державної комплексної програми боротьби зі злочинністю молоді, яка сприятиме розробці регіональних планів запобігання кримінальній протиправності; 4) прийняття Комплексного цільового плану запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями за областями України.

Запропоновані спеціально-кримінологічні заходи запобігання протиправним діям молодіжних угруповань, в умовах збільшення

неконтрольованої вогнепальної зброї, бандитизму, озброєності, переорієнтації їх в організовані злочинні групи (паспортизація молодіжних угруповань; створення єдиної систематизованої інформаційної бази, яка включала би дані про неформальні молодіжні групи, осіб, які входять до її структуру; активізація оперативно-розшукової діяльності з метою отримання оперативної інформації.

З огляду на процеси реформування Національної поліції, запропоновано механізм дій працівників оперативних підрозділів та превентивної діяльності щодо запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями який включає випередження та припинення їх вчинення на стадії підготовки або замаху на вчинення; виявлення агресивних осіб у складі групи й постановка їх на профілактичний облік.

Найефективнішими індивідуально-профілактичними заходами впливу на осіб, які схильні до вчинення кримінальних правопорушень є роз'єднання (члени неформальної групи переводяться до різних навчальних закладів або призначаються на різні підприємства; роль працівників поліції полягає у профілактичних бесідах з батьками та дискредитація лідера) й переорієнтація групи (розрив групи на менші об'єднання, з чим профілактична робота працівників поліції значно полегшується).

Ключові слова: молодь, молодіжне угруповання, кримінальне правопорушення, агресія, насильство, кримінологічна характеристика, причини, умови, особа злочинця, запобігання, Національна поліція України.

SUMMARY

Agapova K.V. Prevention of criminal offenses committed by youth groups in Ukraine. – Qualifying scientific work as a manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 081 "Law". – Odesa State University of Internal Affairs, Odesa, 2022.

The dissertation focuses on the theoretical and practical problems of preventing criminal offenses committed by youth groups in Ukraine, taking into account the current state of criminal, criminal procedural legislation and law enforcement activities.

It has been established that the main youth groups aimed at illegal actions are informal ones, whose actions are mainly hooligan in nature, which over time manifests itself in violent, aggressive illegal actions. Informal youth groups with a violent orientation are proposed to be understood as antisocial stable structural formations, which include at least 5 people aged from 14 to 35, connected by common interests and needs, having their own subculture, varying degrees of group crime rates, manifested in the committed criminal offenses of a violent nature. Aggression is understood as purposeful, destructive behavior, which is expressed in certain actions, motivated by hostility and hatred towards people, society and causing damage to life, health, honor and dignity, human rights, bringing about mental discomfort (a state of tension, anxiety, fear and other negative emotions), for which criminal liability is provided.

The content of the elements of the criminological characteristics of criminal offenses committed by youth groups is disclosed, with information on the state, structure, dynamics and geography of criminally punishable acts of this category, the reasons and conditions that contribute to their commission, socio-psychological characteristics of offenders (members of youth groups, criminal organizations), gangs, other formations) and victims, and the connection between the activities of the youth group and the degree of aggressive behavioral attitude of the criminal, latency and effectiveness of the preventive measures taken is also shown.

It has been found out (based on the analysis of statistical indicators in 2013–2021), that modern crime in Ukraine is characterized by an annual increase in the number of serious criminal offenses committed as part of youth groups and organizations, including the use of weapons and explosives, the involvement of youth associations in committing violations of public order, which in general negatively affects social development in conditions of armed aggression, aggravation of internal political confrontation and economic instability.

It has been established that political and socio-economic changes, a decrease in the standard of living, the loss of moral orientations, the weakening of family functions, and the criminalization of society left a deep impression on the behavior of young people. General (macro-level) determinants of criminal behavior of members of youth groups include: rapid stratification of society into poor and rich and other stratification of society into groups; a general decrease in controllability of social processes; instability of the economic situation in the country; decrease in the standard of living; family failure; shortcomings of the state and public system; deformation of moral and psychological attitudes of members of informal youth groups; predominance of self-serving, selfish-individual, demonstrative-aggressive and violent motives. Special (micro-level) determinants include dysfunctionality of the family; social maladaptation of a person and other alienation from the social environment; age, mental and other personal characteristics; willingness to avoid solving life problems in the world of alcohol and drugs, which create a temporary illusory stability; lack of opportunity to be realized in socially useful activity; feeling of purposelessness of existence; devotion to loved ones; distancing from successful young people; the influence of antisocial environment.

A person who commits criminal offenses as part of youth groups is understood as a set of his socio-demographic, moral-psychological, social-role and criminal-legal features and properties, which are manifested in criminal behavior determined by negative ideological views and aggression towards others. The main characteristic features of the socio-psychological portrait of a person who commits criminal offenses as part of youth groups are: contempt for socially significant interests and

the interests of other people; expressed selfishness, subordination of the behavior of other people to one's own interests and desires; special audacity, cruelty towards the victims; increased conflict; low general education level of this category of persons; internal readiness for illegal acts; a high percentage of adolescents and young adults who commit street violence; a fairly high level of group organization of violent street criminals.

It has been proved that the system of general social preventive measures should include: immediate development and adoption of a strategy for the development of criminal and criminological policy, which presumes measures of both criminal law influence and state regulation, aimed at preventing or timely eliminating possible negative phenomena capable of causing criminal aggravation, including encroachment with the use of violence by children; on the basis of the Strategy for Combating Organized Crime (2020), further development of the forms and methods of the program-targeted approach based on the improvement of relevant processes in order to significantly expand the arsenal of law enforcement activities; adoption of the State Comprehensive Program for Combating Youth Crime, which will contribute to the development of regional plans for the prevention of criminal wrongdoing; 4) adoption of the Comprehensive target plan for the prevention of criminal offenses committed by youth groups in the regions of Ukraine.

The thesis proposes special criminological measures to prevent illegal actions of youth groups, in the conditions of an increase in uncontrolled firearms, banditry, armed forces, their reorientation into organized criminal groups (registration of youth groups; creation of a single systematized information base that would include data on informal youth groups, individuals, who are included in its structure, intensification of operational and investigative activities with the aim of obtaining operational information.

Taking into account the processes of reforming the National Police, the mechanism for the actions of operative units and activities to prevent criminal offenses committed by youth groups is proposed, which includes anticipating and stopping their commission at the stage of preparation or attempted commission;

identification of aggressive persons in the group and putting them on preventive registration.

The most effective individual and preventive measures to influence persons who are prone to commit criminal offenses are separation (members of an informal group are transferred to different educational institutions or assigned to different enterprises; the role of police officers consists in preventive conversations with parents and discrediting the leader) and reorientation of the group (breaking the group into smaller associations, which makes the preventive work of police officers much easier).

Key words: youth, youth group, criminal offense, aggression, violence, criminological characteristics, causes, conditions, identity of the criminal, prevention, National Police of Ukraine.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Агапова К. В., Конопельський В. Я. Історико-правові передумови виникнення та розвитку неформальних молодіжних угруповань в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 3. 2021. С. 89-95.
2. Агапова К. В. Індивідуально-профілактичні заходи запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 4. 2021. С. 8–14.
3. Агапова К. В. Деякі кримінально-правові питання групового хуліганства, що вчиняється молодіжними угрупованнями. *European Reforms Bulletin*. № 4. 2021. С. 2–7.
4. Агапова К. В. Причини та умови кримінальної протиправності учасників молодіжних угруповань. *Юридичний бюлетень*. № 23. 2021. С. 189–197.
5. Агапова К. В. Кримінологічна характеристика особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у складі молодіжних угруповань. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1. 2022. С. 224–228.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Агапова К. В. Запобігання організованим корисливо-насильницькій злочинності дітей в Україні. *Кримінально-правові та кримінологічні аспекти протидії злочинності: матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (Одеса, 29 лист. 2020 р.)*. Одеса : ОДУВС, 2020. С. 99-101.
7. Агапова К. В. Особливості детермінації молодіжних радикальних рухів. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності: матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф.*

(Хмельницький, 26 лют. 2021 р.). Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2021. С. 3–5.

8. Агапова К. В. Особливості запобігання організованій молодіжній злочинності в умовах реформування правоохоронної системи в Україні. *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави*: матеріали XIII міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Одеса, 31 берез. 2021 р.). Одеса : ОДУВС. 2021. С. 199–200.

9. Агапова К. В. Національна поліція України у системі суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями. *Вектори модернізації економіки України в контексті сталого розвитку*: Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (Луцьк, 20-21 трав. 2021 р.). Луцьк, 2021. С. 68-72.

10. Агапова К. В. Про деякі теоретичні засади запобігання правопорушенням з боку молодіжних радикальних рухів. *Прикладна економіка: від теорії до практики*: матеріали II наук.-практ. інтернет-конф. (Луцьк, 1 берез. 2021 р.). Луцьк, 2021. С. 6–9.

11. Агапова К. В. Запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями як об'єкт кримінологічного дослідження. *Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі заходи попередження злочинності*: матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. Одеса : ОДУВС. 2021. С. 91–93.

ЗМІСТ

ВСТУП	14
РОЗДІЛ 1 СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА МОЛОДІЖНИХ УГРУПОВАНЬ	25
1.1. Історико-правові передумови виникнення та розвитку молодіжних угруповань в Україні.....	25
1.2. Молодіжні угруповання як об'єкт кримінологічного дослідження.....	31
1.3. Особливості формування агресії та агресивної поведінки молодіжних угруповань.....	49
Висновки до розділу 1	65
РОЗДІЛ 2 КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ МОЛОДІЖНИМИ УГРУПОВАННЯМИ В УКРАЇНІ	67
2.1. Стан, динаміка, структура та географія кримінальних правопорушень, що вчиняються молодіжними угрупованнями.....	67
2.2. Причини та умови кримінальної протиправності учасників молодіжних угруповань.....	90
2.3. Характеристика особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у складі молодіжних угруповань.....	106
Висновки до розділу 2	121
РОЗДІЛ 3 ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ МОЛОДІЖНИМИ УГРУПОВАННЯМИ	124
3.1. Загальносоціальні заходи запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями.....	124

3.2. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями	136
3.3. Індивідуально-профілактичні заходи запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями	158
Висновки до розділу 3	171
ВИСНОВКИ.....	174
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	181
ДОДАТКИ.....	203

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Розвиток демократії позначився сплеском активності молодіжних рухів. Однак, соціально-економічні й політичні перетворення в країні, інтеграція в європейське співтовариство призвели до втрати моральних цінностей та стереотипів мислення. Такі перманентні суспільні трансформації при недостатній увазі уповноважених органів державної влади до питань організації дозвілля дітей та молоді, їх зайнятості та відпочинку негативно впливають на формування особистості, призвели до посилення радикальних течій, існування яких зовні почало проявлятися в протиправній діяльності неформальних об'єднань.

Молодіжна злочинність є системним індикатором соціальної напруги у суспільстві. За даними кримінальної статистики, в Україні молоді люди вчиняють понад 50 % усіх зареєстрованих кримінальних правопорушень, причому лише 6–8 % з них наодинці, інші – у складі групи [45; 166]. За результатами опитування співробітників правоохоронних органів, 88 % вказали на вчинення кримінальних правопорушень групами дітей, зокрема у складі організованих злочинних груп. Понад 80 % жителів середніх і великих міст у віці 14–29 років позиціонують свою приналежність до тих чи інших неформальних молодіжних об'єднань зі схильністю до насильницької кримінальної протиправної діяльності. За офіційними даними МВС України, у країні було помічено у вчиненні кримінальних правопорушень близько 150 агресивно налаштованих рухів, значну кількість з яких становлять «скінхеди». Такі організації формуються поза контролем державних органів й досить складно визначити їх реальну кількість та чисельність (за оцінками експертів, деструктивні, як до держави, так і її інститутів, неформальні групи в останні роки набули широкого поширення та об'єднали приблизно 55-60 тисяч осіб, у тому числа молодих людей (до 40%)), а тому не застосовується жодних системних заходів превентивного характеру [42]. За відсутності запобіжної роботи з подібними молодіжними організаціями цей «резерв» дорослої

злочинності може незабаром суттєво вплинути на кримінальну ситуацію не лише в окремих областях, а й у державі загалом.

Наведені дані переконують, що в умовах перманентної соціальної та економічної кризи, зростання безробіття та падіння матеріального рівня громадян, неможливості задоволення значної частини населення основних потреб легальними способами, продовження конфлікту на Сході країни (нелегальне поширення зброї, боєприпасів та вибухівки, зростання соціально-побутової невлаштованості осіб, яких торкнулися наслідки збройного конфлікту та психологічного напруження), втрати соціального контролю та деяких прорахунків, що були допущені при реформуванні правоохоронної системи гостро мають постати питання подальшого реформування чинного законодавства у сфері кримінологічної політики щодо дітей як однієї з найбільш кримінально вразливих верств населення; приведення національного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів та ефективної його реалізації на практиці; розроблення ефективних заходів запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями як пріоритетний напрям державної політики у боротьбі зі злочинністю, зниження кримінальної активності молоді, а також дієвий засіб успішної їх реалізації і соціалізації, підвищення рівня їх громадянських компетентностей, спроможності бути самостійними, життестійкими, активними, патріотичними й відповідальними учасниками суспільного життя, а їх соціальна підтримка одним з основних пріоритетів молодіжної політики.

В українській та світовій кримінології тема злочинності молоді завжди привертала увагу дослідників, оскільки саме з цією віковою групою суспільство пов'язує своє сучасне та майбутнє. Сталою є позиція, що така злочинність залишається найбільш активною, зухвалою та небезпечною складовою загальної злочинності, а тому пошук шляхів удосконалення запобігання кримінальним правопорушенням набув наукового осмислення у працях різних поколінь учених радянського та сучасного періодів, зокрема М. М. Бабаєва, А. А. Бабенка, В. С. Батиргарєєвої, В. В. Василевича, Б. М. Головкина,

В. В. Голіни, І. М. Даньшина, С. Ф. Денисова, О. М. Джужі, А. І. Долгової, В. М. Дрьоміна, А. П. Закалюка, А. Ф. Зелінського, О. О. Кваші, О. Г. Колба, В. Я. Конопельського, Т. А. Корнякової, О. Г. Кулика, І. П. Лановенка, О. М. Литвинова, В. В. Лунєєва, В. О. Меркулової, Г. М. Миньковського, Є. С. Назимка, А. А. Небітова, А. П. Тузова, В. О. Тулякова, І. К. Туркевич, В. І. Шакуна та інших.

Деякі сучасні кримінологічні проблеми злочинності молоді розглядали у своїх працях Н. В. Кулакова (2000), І. О. Бандурка (2011, 2016), Д. М. Тичина, Л. В. Чеханюк (2010), Т. А. Шевчук (2011), А. О. Джужа (2012, 2017), А. В. Півень (2013), А. Б. Блага, Т. П. Гусак, В. І. Дьордяй, М. М. Кушнір (2015), М. М. Рудик (2016), Н. С. Юзікова (2017), М. С. Андріяшевська (2019), К. А. Беліков (2020), В. В. Артюхова, Д. А. Демчишин (2021) та інші.

Разом з тим, з моменту написання деяких робіт істотно змінилася ситуація в країні, що зумовило необхідність вивчення обраної нами проблеми в сучасних умовах, зокрема: значно активізувалися у своїй протиправній діяльності ті неформальні молодіжні групи, поведінка яких тривалий час залишалася лише асоціальною, але не злочинною; збільшилися посягання на основні цінності людини (життя, здоров'я, свобода, власність); діяльність таких груп характеризується новаціями, особливою жорстокістю та цинізмом, організованістю та автономністю, озброєністю та ресурсним забезпеченням. Тому, зважаючи на те, що проблема запобіжного впливу на девіантну поведінку учасників молодіжних об'єднань, її корекція завжди вважалась однією з ключових у кримінології, на сьогодні її вирішення потребує розроблення новітнього кримінологічного інструментарію з урахуванням положень чинного законодавства та правозастосовної практики. Зазначене підтверджує важливість та своєчасність обраної теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020), Національної стратегії у сфері прав людини (Указ Президента України від 24 березня 2021 р. № 119/2021), Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо

реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року (постанова Кабінету Міністрів України від 30 травня 2018 р. № 453), Стратегії боротьби з організованою злочинністю (розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 р. № 1126-р), Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2021-2025 роки (постанова Кабінету Міністрів України від 2 червня 2021 р. № 579), Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки (наказ МВС України від 11 червня 2020 р. № 454), а також в межах науково-дослідних робіт Одеського державного університету внутрішніх справ «Пріоритетні напрямки розвитку реформування правоохоронних органів в умовах розгортання демократичних процесів у державі» (державний реєстраційний номер №0116U006773), та згідно з планом науково-дослідницької роботи кафедри кримінального права та кримінології Одеського державного університету внутрішніх справ «Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі заходи запобігання злочинності» (державний реєстраційний номер № 012U002156).

Тему дисертації затверджено Вченою радою Одеського державного університету внутрішніх справ 30 жовтня 2020 р. (протокол № 3).

Мета і завдання дослідження. *Метою* дослідження є теоретичне узагальнення та розв’язання комплексної науково-прикладної задачі запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями в Україні за допомогою кримінологічних засобів, що полягає у розробленні пропозицій і рекомендацій, спрямованих на удосконалення законодавства та відповідної правозастосовної практики.

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі *завдання*:

- узагальнити історико-правові передумови виникнення та розвитку молодіжних угруповань в Україні;
- надати характеристику молодіжним угрупованням як об’єкту кримінологічного дослідження;
- розкрити особливості формування агресії та агресивної поведінки молодіжних угруповань;

- охарактеризувати стан, динаміку, структуру та географію кримінальних правопорушень, що вчиняються молодіжними угрупованнями;
- виокремити причини та умови кримінальної протиправності учасників молодіжних угруповань;
- визначити кримінологічно значущі ознаки особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у складі молодіжних угруповань;
- сформулювати концептуальне бачення загальносоціальних заходів запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями;
- розробити спеціально-кримінологічні заходи запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями;
- запропонувати індивідуально-профілактичні заходи запобігання в контексті предмету дослідження.

Об'єкт дослідження – кримінальні правопорушення, що вчиняються молодіжними угрупованнями як негативне соціальне явище, а також суспільні відносини, пов'язані з їх запобіганням, виявленням та припиненням.

Предмет дослідження – запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями в Україні.

Методи дослідження. З урахуванням предмету дослідження, використовувались загальнонаукові та спеціальні методи, зокрема *системно-структурний* – для аналізу кримінальних правопорушень, що вчиняються молодіжними угрупованнями та запобігання їм (розділи 1–3); *історико-правовий* – у процесі характеристики становлення та розвитку досліджуваного явища, теоретичних досліджень, законодавства й правозастосовної практики (підрозділи 1.1, 1.3, 3.1); *формально-логічний* – з метою розкриття особливостей агресії та агресивної поведінки молодіжних угруповань, надання кримінологічної характеристики кримінальних правопорушень, що вчиняються молодіжними угрупованнями (підрозділи 1.2, 1.3, розділ 2); *моделювання* – при формулюванні пропозицій щодо удосконалення кримінологічного запобігання

та практики його застосування, а також висновків до розділів і загальних оцінок (розділи 1–3); *логіко-нормативний* – для аналізу нормативно-правових актів з питань запобігання кримінальним правопорушенням (підрозділи 1.2, 3.1, 3.2); *соціологічного опитування* використано для з’ясування ефективності правозастосовної діяльності та визначення детермінант кримінальних правопорушень (підрозділи 1.3, 2.2, 2.3); *психологічні* методи сприяли визначенню кримінологічно значущих ознак особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у складі молодіжних угруповань (підрозділи 2.3, 3.3); за допомогою методу *системного аналізу* визначено систему заходів запобігання (розділ 3); *контент-аналізу* – під час опрацювання матеріалів кримінальних проваджень з їх подальшою інтерпретацією у роботі (підрозділи 2.1, 2.3, 3.2, 3.3); *соціологічні методи* (анкетування, інтерв’ювання, спостереження) – під час розгляду практичних проблем запобігання молодіжній злочинності (розділ 3); *статистичний метод* дозволив зібрати емпіричні дані й проаналізувати офіційну статистику (розділи 1–3).

Емпіричну базу дослідження становлять зведені дані вивчення 207 кримінальних проваджень відкритих за ознаками ст. 115, 121, 122, 152, 186, 187, 296 Кримінального кодексу (КК) України упродовж 2013–2021 рр. в яких підозрюваним виступала особа 14–30 років, що входила до молодіжних угруповань, а також 289 вироків, винесених судами України щодо кримінальних правопорушень відповідної категорії в зазначений період (з усіх регіонів країни); узагальнені результати опитувань 422 співробітників Національної поліції України (110 оперуповноважені, 74 слідчі та 60 дізнавачів, 90 працівників ювенальної превенції, 88 дільничних офіцерів поліції) у Дніпропетровській, Київській, Львівській, Одеській, Харківській областях, а також 220 осіб – членів неформальних молодіжних об’єднань; аналітичні узагальнення МВС України, Національної поліції України, Офісу Генерального прокурора, Верховного Суду, Державної судової адміністрації України, а також результати багаторічного вивчення оперативно-розшукової, слідчої та судової практики.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є одним з перших в Україні комплексним монографічним дослідженням теоретичних і практичних проблем запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями в Україні з урахуванням сучасного стану кримінального, кримінального процесуального законодавства та правоохоронної діяльності. У роботі сформульовано такі нові висновки й рекомендації, зокрема:

вперше:

– розкрито зміст елементів кримінологічної характеристики кримінальних правопорушень, що вчиняються молодіжними угрупованнями з виокремленням відомостей про їх стан, структуру, динаміку й географію, детермінанти, соціально-психологічні ознаки правопорушників (учасників молодіжних груп, злочинних організацій, банд, інших формувань) і жертв, а також наведено взаємозв'язки між окремими елементами, зокрема, доведено зв'язок діяльності молодіжного угруповання зі ступенем агресивної поведінкової установки особи-злочинця, латентності та ефективністю вжитих заходів запобігання;

– обґрунтовано (на основі аналізу статистичних показників за 2013–2021 рр.), що сучасна злочинність в Україні характеризується щорічним збільшенням кількості тяжких кримінальних правопорушень учинених у складі молодіжних груп і організацій, у тому числі шляхом застосування зброї та вибухових речовин, залучення до вчинення порушень громадського порядку молодіжних об'єднань, що загалом негативно впливає на суспільний розвиток в умовах збройної агресії, загострення внутрішньополітичної конфронтації та економічної нестабільності;

– запропоновані спеціально-кримінологічні заходи запобігання протиправним діям молодіжних угруповань, в умовах збільшення неконтрольованої вогнепальної зброї, бандитизму, озброєності, переорієнтації їх в організовані злочинні групи (паспортизація молодіжних угруповань; створення єдиної систематизованої інформаційної бази, яка включала би дані

про неформальні молодіжні групи, осіб, які входять до її структури; активізація оперативного-розшукової діяльності з метою отримання оперативної інформації про злочини, які готуються та про осіб, що їх планують та інші);

– з огляду на процеси реформування Національної поліції, запропоновано механізм дій працівників оперативних підрозділів та превентивної діяльності щодо запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями який включає випередження та припинення їх вчинення на стадії підготовки або замаху на вчинення; виявлення агресивних осіб у складі групи й постановка їх на профілактичний облік;

удосконалено:

– систематизацію детермінантів, що обумовлюють активність особи й сприяють в процесі соціалізації об'єднанню в групи для самоствердження та спілкування з однолітками, формування в них антисуспільної спрямованості, вчинення правопорушень та злочинів, шляхом розподілу на загальні (політичні, соціально-економічні, організаційно-правові – макрорівень) та спеціальні (морально-психологічні – мікрорівень);

– інформаційно-аналітичне забезпечення оперативно-розшукової діяльності оперативних підрозділів і міжрегіональних органів Національної поліції України, що беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю, з метою спрямування організації та координації роботи з виявлення, постановки на контроль та припинення злочинної діяльності молодіжного об'єднання, яке становить суспільну небезпеку й має суттєвий вплив на криміногенну ситуацію на території обслуговування;

– напрями індивідуально-виховної роботи з молоддю, що спрямована на соціальну та психологічну корекцію особи-члена молодіжної групи та вплив на спосіб й умови його життя, а також вимагає впровадження запропонованих авторських кримінологічних методик «відволікання молодих людей від протиправної діяльності», «роз'єднання і переорієнтація групи»;

дістало подальший розвиток:

– науково-теоретичне обґрунтування механізму агресивної поведінки, що утворює взаємодію зовнішніх факторів, психічних процесів і станів особи, які детермінують рішення вчинити агресивне кримінальне протиправне діяння та контролювати його вчинення;

– класифікація неформальних молодіжних груп насильницької спрямованості з урахуванням ідеологічних поглядів та ступеня агресивності: вуличні, екстремістські, спортивні, тоталітарно-релігійні, музичні, другорядні;

– обґрунтування необхідності схвалення Стратегії боротьби зі злочинністю в Україні до 2030 року, яка визначатиме візію та перспективи забезпечення національної безпеки, стратегічні цілі боротьби зі злочинністю, шляхи досягнення та дії щодо їх реалізації, а на її виконання – розроблення Державної комплексної програми боротьби зі злочинністю молоді (яка містить механізми захисту молоді, а також систему першочергових превентивних заходів спрямованих на блокування криміногенних факторів й деформацію особи);

– розробка системи показників (індикаторів), що містить дані про злочинну діяльність молодіжних груп;

– створення підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю як окремого міжрегіонального територіального органу в структурі Національної поліції України; експериментальних оперативно-профілактичних підрозділів кримінальної поліції, одним із завдань яких передбачити оперативно-розшукову профілактику кримінальних правопорушень, з відпрацюванням форм і методів цієї роботи в умовах реалізації положень Кримінального процесуального кодексу України і діяльності Національної поліції.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що матеріали дослідження впроваджено та мають перспективи подальшого використання у:

законотворчій діяльності – з метою удосконалення нормативно-правового забезпечення запобігання вчиненню молоддю протиправних дій та

внесення доповнення до «Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення» (2020);

діяльності правоохоронних органів – при розробленні й удосконаленні відомчих (міжвідомчих) нормативно-правових актів, підготовці методичних рекомендацій з питань організації запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями підрозділами Національної поліції України;

освітньому процесі та науково-дослідній роботі – під час підготовки лекцій, навчальних і практичних посібників, методичних рекомендацій, тестових завдань і дидактичних матеріалів з навчальних дисциплін «Кримінологія», «Профілактика кримінальних правопорушень», «Віктимологія», «Юридична психологія», «Оперативно-розшукова діяльність», а також при проведенні різних видів занять із відповідних дисциплін у процесі підготовки бакалаврів та магістрів за спеціальністю 081 «Право» та в системі підвищення кваліфікації працівників Національної поліції України (акт про впровадження результатів дисертаційного дослідження у науковий процес Одеського державного університету внутрішніх справ від 24.06.2022 р.; акт про впровадження результатів дисертаційного дослідження у навчальний процес Одеського державного університету внутрішніх справ від 24.05.2022 р.);).

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дослідження оприлюднені автором у виступах на науково-практичних конференціях, зокрема: матеріалах Всеукраїнської науково–практичної інтернет–конференції *«Кримінально-правові та кримінологічні аспекти протидії злочинності»* (Одеса, 29 листопада 2020 р.), матеріалах IV Всеукраїнської науково–практичної інтернет–конференції *«Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності»* (Хмельницький, 26 лютого 2021 р.), матеріалах XIII міжнародної науково–практичної інтернет–конференції *«Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави»* (Одеса, 31 березня 2021 р.), Всеукраїнській науково–практичної інтернет–конференції *«Вектори*

модернізації економіки України в контексті сталого розвитку» (Луцьк, 20-21 травня 2021 р.), матеріалах II науково–практичної інтернет–конференції *«Прикладна економіка: від теорії до практики»* (Луцьк, 1 березня 2021 р.), матеріалах Всеукраїнської науково–практичної інтернет–конференції *«Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі заходи попередження злочинності»* (Одеса, 26 листопада 2021.).

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (229 найменувань на 21 сторінці) та шести додатків на 29 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 232 сторінки, із них основний текст дисертації – 167 сторінок.

РОЗДІЛ 1

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА МОЛОДІЖНИХ УГРУПОВАНЬ

1.1. Історико-правові передумови виникнення та розвитку молодіжних угруповань в Україні

Молодіжний рух як вияв активності молоді є механізмом її взаємодії із суспільством. У рамках молодіжного руху молода людина проходить соціалізацію, здобуває необхідний досвід, самореалізовується. Молодіжний рух відіграє важливу роль в змінах суспільно-політичного характеру. У демократичному суспільстві молодіжна політика реалізується через молодіжний рух, який пронизує політичну систему на всіх рівнях: всеукраїнському, регіональному, місцевому [34, с. 84]. Сучасні соціально-економічні й політичні перетворення в країні, що пов'язані з реформуванням усіх сфер суспільного життя, неминуче призводять до суттєвих змін у соціальному просторі, зламу колишніх моральних цінностей, норм, традицій, стереотипів мислення. Ці трансформації негативно впливають на формування особистості дітей та сприяють вчиненню ними злочинів й інших правопорушень.

У Державній цільовій соціальній програмі «Молодь України» на 2021-2025 роки (2021) [71] наголошено на розвитку молоді в Україні та підвищенні її громадянських компетентностей, спроможності бути самостійними, життєстійкими, активними, патріотичними і відповідальними учасниками суспільного життя є однією із суспільних цінностей, а її соціальна підтримка одним з основних пріоритетів державної політики. Потребують нагального розв'язання проблеми, що пов'язані з низьким рівнем участі молоді у суспільному житті, в діяльності інститутів громадянського суспільства; громадянських компетентностей, у тому числі щодо дотримання правових

норм, стандартів прав людини, насамперед толерантного ставлення та взаємоповаги один до одного; підготовки молоді до сімейного життя, відповідального ставлення молоді до планування сім'ї та власного репродуктивного здоров'я; соціалізації, реінтеграції та адаптації молоді, яка проживає у складних життєвих обставинах, вразливих та маргіналізованих груп у суспільстві, насамперед молоді з інвалідністю; свідомого вибору професії та кар'єрного розвитку та розвитку лідерських якостей [71].

На фоні загального зменшення кількості облікованих кримінальних правопорушень, мають стійку тенденцію до збільшення тяжкі та особливо тяжкі посягання, що вчинені особами до 35 років, зокрема питома вага грабежів зросла – з 19,2 до 21,1 %; розбоїв – з 4,8 до 5,4 %, вимагань – з 1,8 до 2,1 %, незаконного заволодіння транспортним засобом – з 3,9 % до 4,3 %, хуліганства – з 5,2 % до 5,7 % серед яких кожне третє кримінальне правопорушення вчинено у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння, майже 70 % з них групою осіб (зокрема за участю дорослих та організованою групою) та повторно. Викликає занепокоєння зміщення вікового цензу особи винного у бік зменшення [3; 45; 166].

Витоки неформального молодіжного руху в Україні прийнято пов'язувати з початком ХХ ст. та відбувається нове піднесення молодіжного руху в Україні. До нас воно прийшло в 1909 р. з Англії з ініціативи імператора Миколи II, коли в країні виник перший скаутський рух (скаутський рух – від англ. «scouting») – всесвітній юнацький рух, що займається фізичним, духовним та розумовим розвитком молодих людей так, щоб молодь могла зайняти конструктивне місце у суспільстві, що досягається неформальною освітою з акцентом на практичні дії на відкритому повітрі, що називається скаутським методом [208]. За своєю спрямованістю скаутський рух був соціально позитивним і, з погляду, стало однією з перших форм позитивної організації підлітків і молоді в Україні на неофіційному рівні, у чому була його безперечна і безумовна історична значимість.

На початку XX ст. із встановленням у країні політичної та ідеологічної влади «Рад», виникла потреба у створенні нової організації підлітків. Внаслідок чого, у 1922 р. на противагу скаутському руху виникла Всесоюзна піонерська організація, яка поєднала у собі скаутську підготовку з революційною ідеологією [46; 188].

Піонерський рух відрізнявся від скаутського за суттєвими ознаками: нова система носила тепер уже державний всеосяжний характер і ставила за мету виховання молодого покоління як громадян, повністю відданих комуністичній партії та радянській державі. На наш погляд, з одного боку, такий підхід суттєво дисциплінував молодь, але з іншого – позбавляв підростаюче покоління можливості вибору, оскільки вступ до піонерської організації та неухильне виконання всіх правил поведінки було обов'язком кожного підлітка.

Більш доросле покоління молоді в 1917 р. об'єдналося в Соціалістичний союз робітничої молоді (РСРМ), а пізніше – до Російського комуністичного союзу молоді (РКСМ), і, нарешті, – до Всесоюзної лєнінської комуністичної спілки молоді (ВЛКСМ). Через структуру цієї організації здійснювалося ідеологічне виховання підростаючих громадян, реалізовувалися політичні та соціальні проекти. ВЛКСМ позиціонувався як «помічник та резерв» КПРС. Як і піонерська організація, комсомол мав двоякий вплив на молодих людей: членство у ВЛКСМ давало можливість досить швидкого кар'єрного зростання, але водночас унеможливлювало проявити себе поза затвердженою в країні ідеологією.

Істотною відмінністю піонерського руху та комсомолу від скаутського був їхній формальний, державний статус, який дозволяв найбільш ефективно організувати дозвілля та залучити молодих людей у сферу постійної зайнятості через різні заходи: огляди, концерти, спортивні змагання, походи, воєнізовані ігри («Зарниця» тощо). Усі ці заняття одночасно були дійовим засобом запобігання протиправній поведінці підлітків. Проте таким підліткам, які з певних причин «не вписувалися» у позитивний образ юного комуніста, подальший розвиток був «закритий».

У зв'язку з цим протягом усього періоду існування офіційних молодіжних рухів у країні на протигагу їм функціонували неофіційні, або неформальні, молодіжні об'єднання, діяльність яких (за винятком чисто аматорських) була заборонена, за будь-якої можливості припинялася, у т. ч. спецслужбами. Із середини 30-х років. ХХ ст. альтернативою легальним формам молодіжної самодіяльності стали «команди Квакіна», «вовчі зграї», що були відверто кримінальним середовищем – резерв професійної злочинності, чия діяльність характеризувалася як агресивно-епатажна.

Під час Другої світової війни молодіжний рух в нашій країні існував переважно у формі «комсому». У повоєнний час в історії молодіжного неформального руху відзначався глибокий спад, який тривав близько десяти років. Він пояснювався тим, що частина активних молодих людей, що пішли на війну добровольцями, загинула, інша ж рано долучилася до важкої фізичної праці, що дозволяла вижити у важкий час.

Проте з середини 50-х років. розпочався новий етап розвитку неформального молодіжного руху в країні, пов'язаний безпосередньо з періодом хрущовської відлиги, коли боротьба з перегинами в партії на якийсь час закінчилася. У цей час підлітки знову почали поступово об'єднуватися за територіальним принципом у групи, що призвело до зростання вуличного насильства та появи масових бійок. У 1956 р. було створено Комітет молодіжних організацій України, однак альтернативою комсомолу він апріорі стати не міг.

У подальшому, аж до 1970 року підпільно діяли націоналістичні, націонал-комуністичні, соціал-демократичні та ліворадикальні неформальні угруповання. Однак, їх діяльність була незначною та надто обмеженою [3, с. 24; 192, с. 229]. До 80-х років. ХХ ст. слід віднести пік розвитку вуличних молодіжних компаній – кримінальних об'єднань підлітків за приналежністю до однієї вулиці чи району, які часто конфліктували між собою. Їх називали «вовчі зграї». Між цими угрупованнями точилася жорстока боротьба за «сфери впливу», що часто перетворювалася на побоїща. На своїй території вони

займалися вимаганням грошей та вчиненням інших кримінальних правопорушень щодо осіб, які не були членами їх груп.

Так, наприклад, у Кривому Розі в 70–90-ті рр. існували кілька десятків вуличних угруповань підлітків та молоді у віці від 14 до 23 років («Бігуни»), які брали активну участь у масових бійках, з метою відстоювання територіальних кордонів, залежно від району проживання. Пік таких бійок припав на початок 80-х рр.; тоді практично кожен юнак мав брати участь у масових бійках під загрозою виключення із сусідського суспільства [149, с. 53].

Як правило, членами вуличних угруповань були вихідці з про робочих околиць міста, чиї батьки працювали на заводах міста (Тракторний завод, Алюмінієвий завод тощо). У той час як батьки займалися важкою фізичною працею, прославляючи почесне звання «радянського робітника», діти «розважали» себе охороною «недержавних» меж району проживання з обов’язковою демонстрацією культу насильства по відношенню до мешканця будь-якого іншого району міста, а часто й здійснюючи «набіги» на сусідні райони з метою залякування та вчинення групових корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень.

Орім територіальних угруповань у СРСР широко були поширені й неформальні молодіжні організації за ідеологічним принципом. Епоха застою була відзначена виникненням андеграунду [48, с. 471], тобто неформальних субкультур, об’єднаних загальною ідеологією, що значно відрізнялася від ідеології, офіційно визнаної в державі, наприклад:

- дисидентський рух, націоналістичні групи, релігійні секти, в яких домінували настрої політичного та морального протистояння існуючому режиму;

- рух хіпі, самодіяльної пісні, а пізніше – панк-культури, в яких проглядалася втома, розчарування та втеча від офіційної ідеології;

- субкультура насильства (армійська «дідівщина», мобінг (від англ. «mobbing» (пригнічувати, грубити, нападати) – цькування на робочому місці) у

різних групах підлітків, етнічні кримінальні угруповання)», які, на наш погляд, по суті, були екстремістськими.

Розпочинаючи з 1985 р. державні перетворення сприяли розвитку неформальних молодіжних об'єднань [54, с. 129], які стали опорою «демократії» у протистоянні з владою й дали поштовх до формування української системи громадських об'єднань на початку проголошення незалежності (1990-1991 рр.).

Щодо періодизації молодіжного руху, то О. Корнієвський виокремив такі етапи розвитку молодіжного руху в Україні: «неформальний» (середина 80-х – осінь 1989 р.); «самодіяльний» (осінь 1989 р. – жовтень 1990 р.); «інтегративний» (кінець 1990 р. – серпень 1991 р.); «посткомуністичний» (з 24 серпня 1991 р.) і до теперішнього часу [3, с. 25; 104, с. 81-82].

Молодіжні субкультури – порівняно нове явище історії людства, феномен ХХ ст. Умови сучасного міського життя створюють передумови для об'єднання молоді у різноманітні групи та рухи. Кожен вибирає свою течію, і цей вибір часом змінюється кілька разів протягом кількох років.

На підставі дослідження історичних документів та нормативно-правових актів виокремлено основні етапи становлення феномена вітчизняного неформального молодіжного угруповання:

перший (1980-ті – 1991 рр.) – характеризується зародженням радянського/українського молодіжного середовища, в умовах тиску моностилістичної культури й активній протидії такому руху з боку держави та суспільства;

другий (1991–2000 рр.) – пов'язаний з унормуванням, структуруванням та формальним відокремленням молодіжних угруповань, чому сприяли популяризація світових практик засобами масової інформації, ескалація соціальної агресії;

третій – сучасний етап розвитку молодіжного руху, що відрізняється чіткою груповою ієрархією та виникненням специфічної субкультури (групові

традиції спільної діяльності, специфічний сленг, елементи зовнішньої атрибутики тощо).

1.2. Молодіжні угруповання як об'єкт кримінологічного дослідження

Початок ХХІ століття позначився сплеском активності молодіжних рухів, а перманентні суспільні трансформації призвели до посилення радикальних течій, що проявляли свою діяльність у протиправних діях [9, с. 91].

Молодіжні угруповання настільки різноманітні, що для розуміння процесів, які відбуваються в них необхідна їх детальна класифікація. Одним із критеріїв є особливості виникнення групи. За цією ознакою групи можна розділити на формальні та неформальні.

З юридичного погляду формальними називаються такі групи, які створені задля досягнення певних соціально необхідних цілей. Неформальні ж характеризуються всіма принципами важкості, що склалася системою міжособистісних відносин, спільною діяльністю, почуттям власності, але не мають юридично фіксованого статусу. У науці питання виникнення діяльності різних соціальних груп, їх класифікація та характеристики досить розроблені [112].

Основними умовами виникнення, формування та функціонування груп можна назвати такі:

- реально існують в об'єктивній дійсності;
- їх члени неодноразово вступають один з одним у контакти;
- між ними складаються певні стосунки, взаємовідносини.

Прикладом формальної групи може бути трудовий колектив, відділ науково-дослідного інституту, підрозділ органу поліції, шкільний клас. Це такі соціальні інституції, які існують незалежно від зміни складу. Тут основою об'єднання громадян служать насамперед матеріальні умови й потреби, організаційні зв'язки, інші вимоги та правила. Структура формальної групи окреслюється сукупністю соціальних ролей.

Для виникнення неформальних груп необхідні особисті відносини між людьми, що входять до них – спільні уподобання, схильності, симпатії. І хоча структуру таких груп можна також описати в термінах соціальних ролей (лідер, активіст, учасник тощо), але останні не мають об'єктивно-формалізованої й нормативно закріпленої основи. Їх конкретний зміст значною мірою визначається суб'єктивними уявленнями про те, як повинен поводитися представник тієї чи іншої групи, яка очікується поведінка в тій чи іншій ситуації тощо. Так, угруповання «рокерів» передбачає вміння керувати мотоциклом, порушувати правила дорожнього руху, носити спеціальну атрибутику тощо.

Мета групи, як і система цінностей, що поділяється нею, характеризує собою соціальну спрямованість групи. Якщо згуртованість та рівень розвиненості контрольних механізмів ще дозволяють зробити це, її мета, і навіть нерозривно пов'язана з нею система цінностей дозволяють визначити групу як соціально-позитивну, соціально-негативну чи соціально-нейтральну. Разом про те не слід абсолютизувати ці відмінності. Неформальні групи здатні до трансформації, переходу від соціально позитивної спрямованості до соціально негативної й навпаки.

Наукові роботи фахівців присвячені вивченню неформальних молодіжних груп, свідчать про появу якісно нових, не завжди позитивних тенденцій, властивих їм, що зумовлює надзвичайну актуальність визначення їх сутності, ретроспективи та видової характеристики.

Насамперед, слід визначити поняття неформальної групи. Наприклад, А. І. Величко вважає, що й формальні відносини містять офіційно встановлену структуру статусів, програму діяльності та сукупність правил, запропонованих цієї соціальної організацією, то неформальні відносини виступають як із способів соціальної організації, функціонуючої поруч із іншими видами. Відповідно, неформальна організація – це спонтанно сформована система соціальних зв'язків, норм, дій, є продуктом більш менш тривалого міжособистісного й внутрішньогрупового спілкування [40, с. 96–109].

У своїй характеристиці формальних груп В. Л. Долбаєв називає їх формальним статусом; у них склад, цілі, обов'язки, права, дисциплінарні норми регламентуються та документально фіксуються [227, с. 103–104]. У свою чергу, у неформальних групах немає офіційного статусу, вони ніким не засновуються, їх склад та норми формуються природним шляхом на основі міжособистісних відносин учасників (членів) групи.

П. М. Артьомов під терміном «неформальна група» розуміє угруповання та компанії, переважно підліткові, всередині яких шар організаційних відносин виражений або дуже слабо, або, навпаки, вкрай жорстко, причому ця жорсткість пов'язана зазвичай із загрозою застосування фізичної сили і не має опосередкованих семантичних засобів вираження [11, с. 33].

І. Гайванович «неформальною групою» пропонує вважати юридично неоформлене співтовариство людей, об'єднаних спільною справою, не вкладається в прийняті офіційні структури, усвідомлює свою відносну замкнутість, виникає і функціонує на базі симпатій, інтересів, вільного проведення часу [228, с. 121].

С. І. Левикова під «неформальною групою» розуміє певний тип молодіжного співтовариства, яке виникло й існує задля задоволення потреб та інтересів його членів, діяльність якої не регламентована правовими документами та непідзвітна державним і громадським організаціям [229].

На думку В. Р. Павелків, «неформальне об'єднання» – це організована форма суспільної самодіяльності населення, що виникає на основі добровільності та спільних інтересів, чиє створення є прямим наслідком ініціативи громадян [154].

Отже, автори що досліджували поняття «формальна» чи «неформальна» група не акцентують уваги на протиправних формах поведінки їх членів.

Інші автори висловлюють дещо інші погляди. Так, Л. А. Рябіс та Л. К. Шпак вважають, що формальна група – це великий і малий колектив, громадське та інше офіційне об'єднання, що виникає на правовій основі, має чітку, ієрархічну структуру, фіксований статус, правову систему контролю, з

суспільно значущими завданнями та цілями, де установки, емоції її членів мають другорядне значення (наприклад, військові підрозділи, де статутом визначено штатну структуру, формальний лідер, мету). Тоді як неформальна група – це створений на емоційно-психологічній основі різновид малої соціальної спільноти, що налічує не менше двох осіб, які перебувають у відносно стійких, як правило, безпосередніх взаєминах, що мають спільні інтереси, цілі, щонайменше одна з яких антигромадська або досягається протизаконними засобами [183, с. 5–6].

В. С. Березняк визначає неформальні групи неповнолітніх як «відокремлені групи, засновані стихійно, на емоційно-психологічній, епатажній основі, що протиставляють себе загальноприйнятим у суспільстві нормам моралі та права, що виразились у вчиненні правопорушення чи злочині» [25].

У наведених поняттях простежується кримінальний підтекст поняття «неформальна група». На наш погляд, така позиція виглядає категоричною, адже за радянських та пострадянських часів неформальні молодіжні групи утворювалися не завжди з метою подальшого вчинення антигромадських дій. Ліквідація офіційних форм піонерської та комсомольської організацій молоді призвела до вивільнення колосального запасу життєвої енергії, проте жага діяльності й самоствердження залишилися незатребуваними, й «тимурівці», що не реалізувалися, отримали «натомість» ігрові автомати, пиво і можливість реалізації в самостійно утворених неформальних об'єднаннях.

Ми приєднуємося до думки В. С. Березняка, що «неформальна група – це група людей, яких пов'язують особистісні, не закріплені організаційно та не оформлені юридично зв'язки. Неформальне об'єднання – це група, чия діяльність спрямована на реалізацію конкретних цілей. Неформальний рух – це сума неформальних об'єднань».

У неформальній групі статус членів та мета діяльності не завжди чітко визначені, взаємодії – міжособистісні, засновані на взаємній симпатії, спільній справі чи звичці. Вона виникає як певна сукупність людей, об'єднаних

суб'єктивними інтересами й потребами, не враховуючи того, суперечать їх захоплення прийнятим у суспільстві нормам чи ні.

Щодо визначення меж молодіжного віку слід звернутися до Закону України «Про основні засади молодіжної політики» (2021 р.), де чітко сказано, що молоді особи – особи віком від 14 до 35 років, які є громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах; неформальне молодіжне об'єднання - група молодих людей, об'єднаних спільними інтересами та потребами [171].

Таким чином, під неформальними молодіжними групами у нашій роботі слід розуміти формування, утворені без урахування дотримання вимог офіційного організаційного характеру (відсутність реєстрації, чіткої структури та ієрархії, конкретної кількості учасників, вираженого ступеня підпорядкованості), що базуються на пріоритетній спільності інтересів, переконань та єдності мотивів поведінки їх членів.

За соціально-правовими характеристиками виділяють такі неформальні об'єднання:

- 1) соціальні, чи соціально-активні, з позитивною спрямованістю діяльності (групи екологічного захисту, охорони пам'яток, довкілля);
- 2) соціально-пасивні, діяльність яких нейтральна стосовно соціальних процесів (музичні, спортивні фанати);
- 3) асоціальні – наркомани, хіпі, панки тощо [153].

За спрямованістю інтересів соціолог М. Шимановський так класифікує молодіжні об'єднання та групи:

- захоплення сучасною молодіжною музикою;
- потяг до охоронної функції;
- спортивні;
- фанати;
- філософсько-містичні;
- захисники навколишнього середовища [218, с. 51].

Професор І. Зязюн дає дещо іншу характеристику неформального руху молоді, зокрема ті що пов'язані:

- 1) проведення дозвілля – металісти, любери, нацисти;
- 2) із соціальною позицією – екокультурні;
- 3) з способом життя – «системники» та їх численні відгалуження;
- 4) творчістю – скульптори, музиканти, актори, письменники та інші [87].

Молодіжні рухи можна розділити на такі групи: пов'язані з музикою, музичні фанати, послідовники культури музичних стилів: рокери, металісти, панки, готи, репери, транс-культура. До них можна віднести реперів, рейверів, брейкерів; відрізняються певним світоглядом та способом життя: готи, хіпі, індіаністи, панки, растамани. Наприклад, *xinni* заявили про себе на зламі 60–70 рр. XX ст., в Україні – у 1972 р. Цю групу складають прихильники музичного стилю панк-рок; пов'язані зі спортом: спортивні фанати, ролери, скейтери, стріт-байкери, байкери; пов'язані з іграми, відходом в іншу реальність: ролевики, толкієністи, геймери; пов'язані з комп'ютерними технологіями: хакери, кракери, користувачі, геймери; вороже чи асоціально налаштовані групи: панки, скінхеди, гопники, любери, нацисти, націоналісти; релігійні об'єднання: сатаніти, секти, кришнаїти, індіаністи; групи сучасного мистецтва: графіттери, брейк-дансери, просучасні художники, скульптори, музичні гурти; еліта: мажори, рейвери [88].

Одним з різновидів злочинної діяльності є діяльність неформальних радикально налаштованих молодіжних угруповань [134, с. 617], як прихильників крайніх заходів, рішучих дій [179; 190, с. 428].

Основними видами радикалізму є:

I. За методами впливу розрізняють:

1) *радикалізм з використанням фізичного насильства* (нанесення каліцтв та інших тілесних ушкоджень, обмеження волі);

2) *радикалізм, пов'язаний зі знищенням матеріальних об'єктів* (підпал, руйнування державних об'єктів, громадської, колективної або приватної власності);

3) *радикалізм із застосуванням методів морально-психологічного насильства* (погрози, шантаж, демонстрації сили, ультимативні вимоги, поширення панічних чуток і т.д.).

Як правило, при здійсненні акцій радикальними угрупованнями перераховані методи використовуються комплексно, пріоритет тим чи іншим з них віддається з урахуванням конкретних умов і специфіки регіону діяльності радикальних груп, їх оснащеності, політичної обстановки і інших обставин.

II. За характером впливу на міждержавні відносини виділяють:

1) *внутрішній радикалізм* (до нього причетні громадяни власної країни, а наслідки і шкода від їхніх дій не виходять за її межі):

державний радикалізм, коли насильство щодо опозиції, груп, категорій або цілих верств населення інспірується самою державою і реалізується через силові структури під приводом захисту державних, суспільних чи загальнонаціональних інтересів);

радикалізм проурядовий здійснюється неурядовими громадськими об'єднаннями і партіями в інтересах захисту інститутів влади і, як правило, заохочується цією владою;

радикалізм опозиційний, при якому протиправне насильство спрямоване проти державних інститутів, їхніх представників і захисників;

міжпартійний радикалізм, що виявляється в процесі загострення політичної боротьби, а також різновиди крайнього радикалізму, суб'єктами якого є прихильники різних екстремістських ідеологічних течій (націоналізму, фашизму, сепаратизму).

2) *міжнародний*, акції якого, здійснювані громадянами однієї або декількох країн, спрямовані на підриг конституційного ладу інших держав або руйнацію міжнародного правопорядку або міжнародних відносин в цілому:

державний (у випадку, якщо він є одним з методів реалізації зовнішньої політики держави, причому ці методи перебувають на озброєнні спецслужб або фінансуються державою екстремістських центрів і організації);

недержавний (коли акції радикалізму готуються і здійснюються міжнародними радикальними організаціями, що мають власні джерела фінансування).

III. За цілями радикалізм поділяють на:

гуртуючий радикалізм, акції якого спрямовані на об'єднання різних структур кримінального напрямку;

демонстраційний радикалізм, покликаний забезпечити «рекламу» того чи іншого радикального угруповання і втілити у життя його ідеологію та політику, а також продемонструвати силу і готовність його членів до рішучих дій;

конфронтаційний радикалізм, що виявляється у застосуванні насильства в боротьбі між ворогуючими політичними блоками, рухами, організаціями, а також міждержавними структурами і опозицією;

радикалізм провокаційний, коли суб'єкти насильницьких дій прагнуть змусити свого політичного противника перейти до непопулярних серед населення або тактично вигідних для радикалів дій;

традиційний – із застосуванням вогнепальної і холодної зброї, вибухових речовин, отрут і інших засобів вчинення політичних вбивств, відомих людству протягом століть;

технологічний, що супроводжується використанням в акціях радикального характеру новітніх досягнень науки і техніки в галузі комп'ютерних та інформаційних технологій, радіоелектроніки, ядерних матеріалів, генної інженерії, імунології тощо.

Однією з особливостей неформальних радикально налаштованих молодіжних угруповань є їх властивість миттєво виникати й активізуватися і так само зникати. Мотиви вчинення кримінальних правопорушень найрізноманітніші: расова чи національна ненависть, ксенофобія, нетерпимість до осіб, які виражають інші погляди та ідеї, протистояння між членами протилежних за ідеологіями угруповань, непогодження з державною політикою, протидію владі або окремим її інституціям тощо. Свої мотиви

учасники угруповань реалізують у вигляді групових порушень публічного порядку, масових заворушень, закликів до вчинення дій, що загрожують громадському порядку, порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної приналежності або ставлення до релігії, заподіяння тілесних ушкоджень чи майнової шкоди, хуліганства, погроз вбивством та ін.

Слід зазначити, що протидія груповим кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями, значною мірою залежить від ступеня досконалості такого інституту кримінального права, як співучасть у кримінальному правопорушенні, врахування у ньому всіх можливих видів і виявів спільного вчинення кримінального правопорушення. Відповідно кримінологічний аналіз ознак групової злочинності, який має бути підґрунтям для створення ефективної системи запобігання груповим кримінальним правопорушенням, є неможливим без вивчення інституту співучасті у кримінальному правопорушенні, який встановлює підстави і принципи відповідальності за групові кримінальні правопорушення. Для цього, як слушно зауважує О. В. Головкін, важливим є розв'язання проблеми співвідношення понять «злочинна група» і «співучасть у злочині» [62].

Відповідно до ст. 26 КК України співучастю у кримінальному правопорушенні є умисна спільна участь кількох суб'єктів в учиненні умисного кримінального правопорушення [109]. Інакше кажучи, співучасть – це об'єднання, коли кілька суб'єктів кримінального правопорушення вчиняють його спільно й умисно. Проте досі категорія «груповий спосіб вчинення кримінального правопорушення» доволі часто розглядається науковцями, а тому потребує аналізу та відповідних висновків. Прибічники такої категорії у кримінальному праві розрізняють групу як форму співучасті й групу як спосіб учинення кримінального правопорушення, ознаку об'єктивної сторони. Виділення групового способу вчинення вважають необхідним для випадків і явищ, які не мають відношення до співучасті: 1) необережного співзаподіяння, коли об'єднаними зусиллями кількох осіб із необережності спричиняється

єдиний результат; 2) спільного вчинення злочину суб'єктом злочину і особами, які не мають ознак суб'єкта злочину (зокрема, неосудними) [25].

У науці кримінального права можна знайти й таку позицію вчених: формальні соціальні групи існують не лише у сфері офіційних (підконтрольних державі) відносин, а й у протилежній сфері злочинних чи асоціальних відносин [47; 90].

Вивчення доктрини кримінального права дозволяє виділити два підходи до співвідношення понять «групове кримінальне правопорушення» і «співучасть у кримінальному правопорушенні». При цьому сутність першого підходу полягає у тому, що груповий злочин розглядається виключно як співвиконавство [7]. Водночас, як видається, некоректним є виведення групи осіб і, відповідно, групового кримінального правопорушення за межі інституту співучасті [61, с. 489–490].

Одним із відомих дослідників розуміння змісту кваліфікуючої ознаки складу злочину «за попередньою змовою групою осіб» у межах співвиконавства є А. М. Мельников. Він вважав, що груповим є лише такий злочин, де кожний учасник умисно, узгоджено з іншими, спільно, у повному обсязі або частково вчинює виконання єдиного для всіх учасників злочину [139, с. 6]. На його думку, груповий злочин має необхідну суму постійних, загальних для всіх виявів, об'єктивних та суб'єктивних ознак. Будучи специфічним вираженням необхідних ознак співучасті, вони мають істотні особливості. Відсутність будь-якої з постійних ознак завжди свідчить про неможливість віднесення вчиненого діяння до групи [139, с. 3].

Серед постійних об'єктивних ознак групового злочину А. М. Мельников називає:

- множинність учасників (два і більше);
- безпосередність участі кожного з них у виконанні діяння, що охоплюється ознаками об'єктивної сторони одного і того ж складу злочину;
- посягання об'єднаними зусиллями співучасників [139, с. 13].

Важливу роль для кримінально-правової характеристики групового кримінального правопорушення відіграє ознака безпосередності, яка означає, що кожен із співучасників у повному обсязі або частково, своїми зусиллями – хоч би частково – виконує суспільно небезпечні діяння (бездіє), які входять до об'єктивної сторони. На відміну від учинення одним виконавцем, у груповому кримінальному правопорушенні безпосередню участь у вчиненні виконавських дій беруть кілька осіб, які об'єднують свої зусилля для вчинення одного діяння, що мають ознаки об'єктивної сторони одного, загального для всіх співучасників кримінального правопорушення. З цього випливає, що групове кримінальне правопорушення завжди вчинюється спільними зусиллями кількох належних суб'єктів відповідальності, які спричиняють шкоду охоронюваним кримінальним правом суспільним відносинам. За обсягом виконавські дії співучасників можуть істотно різнитися. Одні з них можуть вчинити суспільно небезпечне діяння, що повною мірою містить усі ознаки складу злочину, інші – діяння, що містить вказані ознаки частково [27, с. 170].

За ступенем суспільної небезпеки, з урахуванням тяжкості завданих збитків насильницькі злочини вчинені молодіжними угрупованнями завжди будуть перевершувати інші кримінальні протиправні діяння. За наявності єдиної ознаки насильства (фізичне чи психічне) механізм їх вчинення пов'язаний з агресивним, цинічним, жорстоким відношенням до людини, демонстрацією власної переваги, ігноруванням норм моралі. Значною мірою це відноситься до осіб молодшого віку, що володіють високим ступенем фізичної активності. Тому в кримінологічному аспекті злочинність молоді, у переважній більшості, розглядається як насильницька.

Слід зазначити, що кожне умисне кримінальне правопорушення, мотивований ворожістю та ненавистю до людей, може бути названо агресивним. Кримінологічна сутність агресії знаходить свій прояв у кримінальних правопорушеннях насильницької спрямованості, набуває відображення в особі агресора [63, с. 7].

Хоча відповідні склади кримінальних правопорушень «розкидані» по різних розділах Особливої частини КК України – усі кримінальні правопорушення є психологічно та юридично однопорядковими, оскільки відображають досить поширені людські вади: злість та жорстокість [109]. Кримінальні правопорушення, які є проявами кримінальної агресії молоді, можна розподілити залежно від об'єкта посягання на такі види кримінальних правопорушень:

проти життя та здоров'я особи;

проти власності;

проти громадської безпеки;

проти громадського порядку та моральності [110].

Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи становлять велику суспільну небезпеку, зокрема: умисні вбивства (ст. 115–118), вбивство через необережність (ст. 119), доведення до самогубства (ст. 120), погроза вбивством (ст. 129), різні види тілесних ушкоджень (ст. 121–125, 128), побої і мордування (ст. 126), катування (ст. 127).

До цієї класифікації увійшли і кримінальні правопорушення проти власності, такі як грабіж, розбій, вимагання (ст. 186, 187, 189). Не можна погодитися з О. М. Литваком [129, с. 3–5], який вважає, що такі кримінальні правопорушення, як грабежі, розбійні напади, бандитизм і корисливе вбивство, повинні розглядатися лише як загальнокримінальні корисливі кримінальні правопорушення, оскільки в них фізична агресія, що здійснюється з корисливих мотивів, є засобом задоволення життєвих індивідуальних потреб, а не є засобом реалізації деструктивних прагнень до знищення і руйнації. На нашу думку, ці кримінальні правопорушення є агресивно-корисливими. Їх мотивація характеризується полімотивністю, коли двигуном такої поведінки є як агресивні, так і корисливі мотиви [129, с. 8]. Тому, на наш погляд, і слід відносити такі кримінальні правопорушення до агресивних, а точніше, – до агресивно-корисливих кримінальних правопорушень.

Загальнонебезпечними діями є кримінальні правопорушення проти громадської безпеки, а саме:

а) створення злочинних організацій, участь у терористичних діях (ст. 255–261);

б) незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибухонебезпечними речовинами чи радіоактивними матеріалами (ст. 262–266);

б) порушення різних правил, що забезпечують громадську безпеку (ст. 267–270).

Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності є суспільно-небезпечними діями передбачені ст. 293–304 КК України.

Суспільна небезпека – матеріальна ознака кримінальних правопорушень, що вчиняються молодіжними угрупованнями.

За аналізом матеріалів кримінальних проваджень та проведеним дослідженням встановлено, що найчастіше «неформали» вчиняють хуліганства – 16 %, вбивства – 14%, умисне знищення або пошкодження майна – 13 %, заподіяння тілесних ушкоджень – 12 %, побої, зґвалтування – 6 %, грабежі – 5 %, розбої – 4 %, масові заворушення – 2 %, у рейтингу яких максимальну питому вагу становлять хуліганства та вбивства.

При вчиненні насильницьких та хуліганських кримінальних правопорушень молодь має соціально-психологічну і моральну основу – знецінення життя, здоров'я й достоїнства інших людей. З хуліганських мотивів вчиняється значна частина вбивств та тілесних ушкоджень. Рівень рецидиву хуліганських кримінальних правопорушень вищий від середнього рівня рецидиву. Це свідчить про установчо-стереотипний, слабо-усвідомлений характер цих злочинних діянь [50, с. 77–78; 64, с. 125].

Зокрема, В. В. Налуцишин зазначає, що хуліганство, вчинене групою осіб, буде мати місце за наявності таких ознак: в хуліганстві приймають участь два або більше виконавці, які є суб'єктами цього злочину; кожен з виконавців самостійно виконує об'єктивну сторону хуліганства повністю або частково;

незалежно від моменту виконання дій, що утворюють об'єктивну сторону злочину; хуліганські дії вчинюються шляхом непередбачуваного об'єднання зусиль учасників, які діють під впливом ситуації (обставин справи) [144, с. 56]. Таким чином, співучасник групового хуліганства може виконувати і частину об'єктивної сторони складу злочину, що вказує на те, що зміст суспільно небезпечних дій у диспозиції ч. 1 ст. 296 КК є визначальним у певних випадках для констатації вчинення групового хуліганства.

Л. О. Кузнецова за результатами дослідження пропонує визначати хуліганство як вчинення публічних дій шляхом насильства, що не є небезпечним для життя або здоров'я або знищення чи пошкодження чужого майна, що призвели до порушення громадського спокою [120, с. 18]. Ми не можемо погодитися з такими пропозиціями, оскільки не враховуються ознаки поняття «винятковий цинізм».

На нашу думку, обґрунтованим є надання визначення в кримінальному законі вміщених у диспозицію ч. 1 ст. 296 КК понять «особлива зухвалість» та «винятковий цинізм», що усуне формальні підстави вести мову про відсутність визначення таких понять в законі. Тому терміни «особлива зухвалість» та «винятковий цинізм», використані законодавцем як ознаки кримінального правопорушення «хуліганство», повинні знайти легальне визначення у термінологічному розділі КК. Адже такі терміни в інших законодавчих актах, ніж КК, не вживаються, їх визначення у вигляді відкритих переліків містить судова практика, що не в повній мірі відповідає принципу правової визначеності закону. Водночас їх закріплення надасть можливість забезпечити формальну визначеність використаного законодавцем тексту диспозиції ст. 296 КК, що сприятиме чіткості розмежування ознак дрібного хуліганства як адміністративного правопорушення та хуліганства як складу кримінального правопорушення (проступку та злочину).

Враховуючи наведене, хуліганство, визначення якого міститься в диспозиції ст. 296 КК України, є кримінальним правопорушенням з формально-матеріальним складом. Суспільно небезпечне діяння можливе виключно у

формі дії. Разом з цим конститутивні ознаки цього складу злочину, які мають оцінний характер та не визначені напряду в кримінальному законі, розкриваються стабільною судовою практикою через відкриті переліки, приклади [162, с. 274].

За твердженням В. В. Кузнецової, грубість порушення громадського порядку визначається з урахуванням місця вчинення хуліганських дій, їх тривалості, кількості та характеристики потерпілих, ступеня порушення їхніх прав і законних інтересів тощо [119, с. 61]. Таку думку підтримують і М. І. Хавронюк та О. О. Дудоров [77, с. 709].

Як бачимо, ознака «грубе порушення громадського порядку» є оцінною, такою, що включає набір різних схожих за своєю природою характеристик аморальної поведінки. За справедливим твердженням О. О. Дудорова та М. І. Хавронюка, неясно, чим звичайне порушення громадського порядку відрізняється від грубого. Вказівки лише на те, що порушення за своїм характером повинно бути грубим, явно недостатньо для криміналізації цих діянь [77, с. 706-707].

Не вносить ясності й роз'яснення вищих судових інстанцій України. Так, в ухвалі колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 4 березня 2010 р. № 5-646км10 було зазначено: «З об'єктивної сторони, хуліганство є суспільно небезпечною дією, що грубо порушує громадський порядок. Такими закон визнає лише ті дії, які спричинили істотну шкоду особистим інтересам і відзначились особливою зухвалістю або винятковим цинізмом» [31, с. 355; 92].

Через «особливу зухвалість» та «винятковий цинізм» суттєво підвищуються характер суспільної небезпечності діяння шляхом умисного використання винуватим сил, факторів, які полегшують вчинення злочинного діяння [66, с. 12]. Таким чином «особлива зухвалість» та «винятковий цинізм» є обов'язковими ознаками грубого порушення громадського порядку при хуліганстві. Вони характеризують спосіб вчинення кримінального правопорушення.

О. О. Кваша зазначає, що між співучасниками завжди має місце згода на вчинення конкретного кримінального правопорушення, яка знаходить вираження в спільності дій співучасників, що проявляється в поінформованості [96, с. 372].

Якщо співучасники домовилися про вчинення злочину, визначеного родовими (видовими) ознаками його складу, то у вину їм ставиться фактично вчинений виконавцем злочин за умови, що вони усвідомлювали можливість його скоєння. Наведені пропозиції кваліфікації, відповідають приписам ч. 3 ст. 29 КК, відповідно до якої обставини, що обтяжують відповідальність, і передбачені в статтях Особливої частини КК як ознаки злочину, що впливають на кваліфікацію діяння виконавця, ставляться у вину лише співучаснику, який усвідомлював їх наявність [44, с. 85]. З цих підстав, якщо підбурювач схилив виконавця до вчинення злочину, викликавши у нього мотиви та (або) мету, які є обов'язковими чи кваліфікуючими ознаками складу злочину, і, крім того, сам підбурювач керувався таким мотивом і переслідував зазначену мету, він підлягає відповідальності за підбурювання до злочину, що характеризується такими мотивами й метою. Якщо ж підбурювач схилив виконавця до вчинення так званого простого складу злочину (без кваліфікуючих ознак), а останній, у свою чергу, керувався мотивами (цілями), що впливають на кваліфікацію, то лише усвідомлення цих ознак дає підстави поставити вчинене виконавцем у вину підбурювачу.

Зазначені ознаки об'єктивної сторони хуліганства є настільки «розмитими», що навіть вищі судові органи не можуть встановити чітких критеріїв не те що кваліфікації хуліганства, але й навіть його відмежування від інших суміжних складів кримінальних правопорушень. Так Верховний Суд зазначає, що «при відмежуванні хуліганства від, зокрема, посягань проти життя і здоров'я людини судам необхідно враховувати, що суспільно небезпечне діяння не може бути кваліфіковано як хуліганство за наявності у сукупності таких обставин справи (провадження): 1) засуджені і потерпілі між собою були знайомі; 2) до злочинного посягання перебували в особистих неприязних

стосунках; 3) поштовхом до заподіяння тілесних ушкоджень стала поведінка самих потерпілих; 4) зі змісту протиправних дій кожного із засуджених простежується бажання завдати шкоди власне здоров'ю потерпілих через особисту неприязнь до них» [92].

Слід відмітити, що окремі вчені до об'єктивної сторони складу хуліганства відносять відверто суб'єктивні ознаки [145, с. 1001; 90, с. 155-158]. Таке твердження ще раз підтверджує широту ознак хуліганства, неможливість їхнього змістовного звуження до конкретного складу злочину у чистому вигляді.

Питання співучасті у вчиненні хуліганства у науці кримінального права недостатньо досліджено. Разом з цим, аналіз ч. 2-4 ст. 296 КК показав, що внесення до ч. 2 ст. 296 КК кваліфікуючої ознаки хуліганства, вчиненого у співучасті у виді групи осіб, як форми співучасті, що не має ознак організованості та є груповим видом спільного вчинення протиправних дій призводить до того, що правозастосувачі не приділяють уваги кримінально-правовій оцінці вчиненого двома або більше особами при вчиненні хуліганських дій.

Основними ознаками, які характеризують об'єктивну сторону кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 296 КК України є грубе порушення громадського порядку, що супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом [110]. Усі конструктивні ознаки об'єктивної сторони хуліганства є настільки оціночними, що на рівні правозастосовної практики не розроблено усталених підходів до застосування зазначеної норми. Це своєю чергою, є додатковим фактором зловживання, судової та слідчої дискреції.

Підводячи підсумки зазначимо, що основними молодіжними угрупованнями спрямованими на протиправні дії є неформальні, дії яких носять переважно (84 %) хуліганський характер, який з часом проявляється у насильницьких агресивних протиправних діях. Таким чином, під неформальними молодіжними групами насильницької спрямованості слід розуміти антисоціальні стійкі структурні формування, до складу яких входить

не менше 5 осіб віком від 14 до 35 років, пов'язаних єдиними інтересами та потребами, що мають власну субкультуру, різний ступінь групової криміногенності, що проявляється у вчиненні кримінальних правопорушень насильницького характеру.

Класифікацію неформальних молодіжних груп насильницької спрямованості можна провести з урахуванням їх ідеологічних поглядів та ступеня агресивності, зокрема:

- «вуличні молодіжні компанії», що є кримінальними об'єднаннями молоді за приналежності до однієї вулиці або району, що часто конфліктують між собою;

- «екстремістські», що носять аполітичний, переважно екстремістський характер й дотримуються:

- а) фашистських поглядів;

- б) націоналістичних поглядів, що виражають відкрите протистояння будь-яким формам фашизму та нацизму;

- в) етнічно-зневажливих поглядів, що борються проти всіх неарійців, переважно іммігрантів із країн «третього світу»;

- г) гомофобних поглядів, що протидіють сексуальним меншинам;

- д) наркофобних поглядів, що протидіють наркоманам;

- «спортивні», які активно виявляють переживання за успіх національних спортивних команд з числа хуліганів і вандалів, в основному футбольних клубів та інших організацій;

- «тоталітарно-релігійні», внутрішній зміст яких заснований на протистоянні християнству – деструктивні секти, а також прихильники субкультури потойбіччя, результатом культових ритуалів яких стає заподіяння шкоди здоров'ю різного ступеню тяжкості, а в деяких випадках вбивство людини;

- «музичні», пропагуючи агресивні музичні напрямки, близькі за своїми субкультурними переконаннями до традицій тоталітарно-релігійних груп й

релігійних сект, що беруть активну участь у спільних культових ритуалах, носять насильницький характер;

– «другорядні», наприклад нехтують Правилами дорожнього руху, стають винуватцями загибелі людей внаслідок дорожньо-транспортних пригод, виявляють невмотивовану агресію щодо оточуючих тощо.

В основі усіх протиправних дій молодіжних угруповань лежать кримінальні протиправні дії проти громадського порядку та моральності, які з часом набувають форм насильницької агресії, зокрема:

1) насильницькі злочини проти життя, здоров'я, честі та гідності, інших особистих прав людини, які вчиняються шляхом насильства: (вбивства, тілесні ушкодження, зґвалтування тощо);

2) насильницькі-корисливі злочини: розбій, грабіж, вимагання, які характеризуються вилученням майна з погрозою або застосуванням фізичного насильства.

1.3. Особливості формування агресії та агресивної поведінки молодіжних угруповань

Реалії нашого часу такі, що з кожним роком, на жаль, збільшується кількість молодих людей, які ведуть асоціальний, аморальний спосіб життя. В силу різноманітних причин до них належать алкоголіки, бродяги, «професійні жебраки», особи, що відбувають покарання у виправно-трудових установах. Неповага до закону, уявлення про нього як про фактор другорядного значення – породжує суттєве посилення криміногенного впливу на молодь. Правовий нігілізм, зниження моральних та правових бар'єрів, що відділяють молодь від кримінального світу, спричиняють зростання чисельності кримінальної молоді в цілому. Суттєвий вплив на молодь нерідко здійснюється організованими злочинними угрупованнями та їх кримінальними «авторитетами», які мають місце практично у всіх великих та середніх містах України. Адже, як відомо,

однією із кримінологічних ознак організованої злочинності є втягнення у злочинну діяльність різноманітними способами, зокрема шляхом прийняття під свою «опіку» юнацьких спортивних клубів та тренувальних центрів. У свідомості молоді відбувається «переміщення оцінки» ролі авторитету кримінального світу та правоохоронних органів.

У зв'язку з таким зростанням криміногенного впливу на молодь відбуваються суттєві зміни і у її свідомості та поведінці. По-перше, суттєво трансформується її соціальне самопочуття. В ньому домінує відчуття небезпеки внаслідок зростання молодіжної та підліткової злочинності. У такому випадку підліток не готовий протистояти злочинності. Він стає жертвою або співучасником кримінальних правопорушень. По-друге, має місце небажання більшості дітей сприяти правоохоронним органам у боротьбі із злочинністю. Домінує зверхнє та презирливе ставлення до працівників цих структур. По-третє, не менш важливим проявом криміногенного впливу на молодь є їх об'єднання у групи й проникнення у їх свідомість через групову належність і поведінку елементів кримінальної субкультури, перш за все специфічного «жаргону». Девіантною (кримінальною) субкультурою є така система цінностей, норм і форм поведінки, яку визнає певна група злочинних елементів і будує на ній свої відносини один з одним [199].

Для початку зазначимо, що у психологічному словнику поняття агресії означає мотивовану деструктивну поведінку індивіда, яка суперечить прийнятим правилам і нормам існування людей в соціумі, що спричиняє моральну, фізичну, матеріальну чи психологічну шкоду іншим людям [215, с. 7].

На теперішній час більшістю фахівців в області соціальних наук приймається наступне визначення: *агресія* – це будь-яка форма поведінки, спрямована на образу чи заподіяння шкоди живій істоті, котра не бажає подібного поводження. Авторка підтримує точку зору тих вчених, які вважають, що поняття агресії значно ширше поняття насильства. Насильство ж

– найбільш гостра і небезпечна агресивна поведінка, до того ж не всяке насильство, а лише ненормативне [17; 198; 29, с. 20].

А. П. Закалюк під агресивністю розглядає особистісну-психологічну рису в структурі особи злочинця, а насильство як її зовнішній прояв [82, с. 35]. Водночас, О. М. Гумін та С. В. Якімова під такою психологічною рисою розуміють активні дії, що знаходять свій зовнішній вираз у демонстрації сили. Агресивність, на його думку, - це риса особи, а агресія – її прояв [67, с. 18].

Необхідно погодитися з думкою О. М. Бандурки та А. Ф. Зелінського, які вважають термін «агресія» значно ширшим порівняно з терміном «насильство» [17, с. 27]. Вважаємо, що причин для такого висновку декілька. По-перше, насильство застосовують один до одного тільки люди і дуже часто – без будь-якої потреби, на відміну від тварин, які проявляють агресивність як засіб існування і захисту. По-друге, тільки люди наділені свідомістю – вищою формою психічного відображення дійсності, яка діє за допомогою двох сигнальних систем – через почуття, враження, уяву, а також слова. Тому люди можуть завдати шкоду один одному, не застосовуючи насильства, а одними лише словами, навіть без погроз, наприклад, образою, клеветою, неправдивим повідомленням про небезпеку. По-третє, говорячи про людську агресивність, в першу чергу мається на увазі насильство. Насильство – це найбільш гострий та небезпечний вид агресивної поведінки.

Тому, на нашу думку, агресію слід визначати як фізичну або вербальну поведінку людини. Якщо вона проявляється в екстремальній і протиправній формі, вона переростає у насильство й знаходить свій зовнішній прояв у кримінальних правопорушеннях, які характеризуються діями деструктивного характеру, засобами заподіяння правомірного насильства [64, с. 127–128].

Індивідуальний розвиток особистості, формування її неповторного духовного образу відбувається в результаті взаємодії генетичної і соціальної програм. Соціальна програма під впливом виховання в безпосередній взаємодії з генетичною програмою тією чи іншою мірою засвоюється індивідом, поступово стаючи внутрішнім змістом особистості. При цьому взаємовплив і

інтеграція складових агресії простежується протягом всього онтогенезу. Але слід зазначити, що агресія виступає проявом десоціалізації особи на свідомому або підсвідомому рівні тільки у випадку її негативного – кримінального прояву.

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що механізм агресивної поведінки утворює зв'язок і взаємодію зовнішніх факторів об'єктивної дійсності та внутрішніх, психічних процесів і станів особи, які детермінують рішення вчинити агресивне кримінальне протиправне діяння та контролювати його вчинення.

Механізм агресивної поведінки являє собою динамічне явище, визначене взаємодією складових його елементів. Тобто, до вчинення агресивного акту особа приходить, як уже зазначалось, внаслідок пропускання через себе впливів зовнішнього середовища на основі наявної в неї соціальної і генетичної інформації, формування ставлення до діяльності. Елементи механізму агресивної поведінки - це психічні процеси, стани, фактори зовнішнього середовища, що розглядаються не в статичі, а в динаміці і не ізольовано, а у взаємодії один з одним, детермінуючими цю поведінку.

Агресивність виражається у суб'єктивній тенденції до поведінки, яка спрямована на повне чи часткове пригнічення іншої людини чи людей, на завдання їм збитків чи страждань. Реалізація та спрямованість агресивної поведінки багато в чому залежить не лише від настрою, й від рівня свідомості, мислення, волі. Необхідно також зазначити, що при аналізі мотивів вчинення особливо тяжких кримінальних діянь, наприклад вбивств, особливо чітко спостерігаються окремі закони емоційного формування агресії. Але при всій важливості емоційного компоненту агресії не можна недооцінювати й її вольової сфери. Багато агресивних феноменів, що характеризуються проявом надзвичайно жорстоких імпульсів поведінки, неможливо адекватно інтерпретувати, базуючись лише на фундаменті примітивно-матеріалістичних поглядів. Для глибшого їх розуміння необхідні дослідження емоційних аспектів кримінальної агресії.

Кримінальна субкультура – це неписані норми злочинного світу, які регулюють відносини як у цілому, так і в невеликих злочинних групах [107, с. 18]. Тут існує прямий зв'язок між особою злочинця і злочинним способом життя, оскільки кримінальна субкультура в середині своєї спільноти веде порівняно відчужене існування, що породжує її конфлікти з суспільством в цілому, зіткнення з ним та його членами. Будь-яка субкультура, що має кримінальну спрямованість, небезпечна для суспільства. Спільним для неї є «неписаний кримінальний закон» - кримінальна ідеологія. Істинна кримінальна субкультура має кордони, порушити які досить непросто. Ця субкультура ретельно оберігається її представниками, а тому і розвивається. Дослідження даних проблем тісно пов'язано з вивченням злочинного способу життя і особи злочинця.

Самі умови існування в сучасному мегаполісі, з колосальними соціальними та культурними відмінностями, створюють об'єктивні передумови для розвитку молодіжної злочинності та молодіжного варіанту кримінальної субкультури, який стає життєвим орієнтиром для тих молодих людей та підлітків, які вважають за краще вступати в конфлікт із законом та суспільною мораллю, намагаючись сумнівними способами завоювати собі місце у соціумі, домогтися багатства та влади [10, с. 51].

Вивчення кримінальної субкультури молоді розпочалося у США, де, починаючи з першої половини XX ст., у великих містах значно зросла злочинність, причому одним із ключових суб'єктів злочинності виступали молодіжно-підліткові угруповання – вуличні зграї, об'єднані за територіальною або етнічною ознакою. Причини, через які молоді люди та підлітки об'єднувалися у злочинні угруповання різняться. Відрізняються і підходи дослідників до проблеми молодіжно-підліткової кримінальної субкультури, що існує у цих угрупованнях. Спочатку організована злочинність у США, у тому числі і молодіжна, мала яскраво виражене етнічне забарвлення: у країні діяли угруповання італійського, єврейського, ірландського, негритянського, дещо пізніше – латиноамериканського та китайського походження [125].

Етнічний фактор залишається важливим у Європі та на пострадянському просторі й характеризується впливом на рівень злочинності, зокрема і молодіжної, яка зросла через масовість міграційних процесів у суспільстві. Причина цього в нерівномірному розвитку різних етнічних груп, маргінальному становищі мігрантів. Незабаром межі між «захистом» і нападом стираються і угруповання перетворюються на організовані злочинні спільноти.

Німецький дослідник Клаус Берс наголошує, що причини етнічної особи молодіжної та підліткової злочинності в європейському суспільстві криються насамперед у тому, що мігранти та їхні нащадки зайняли нішу соціального дна. На думку соціолога, криміналізація середовища молодих мігрантів пов'язана швидше із соціальними, ніж із етнічними чинниками та обумовлена самими умовами існування, в яких живуть мігранти, та негативним ставленням суспільства до них [200].

Найважливішим моментом є соціально-економічні чинники, що впливають на залучення молоді й підлітків у кримінальну субкультуру. Насамперед, це бідність, недостатній рівень турботи з боку батьків або, тим більше, асоціальна та антисоціальна поведінка останніх, наявність судимих родичів, проживання у неблагополучних районах із стійкими злочинними традиціями тощо.

Такі американські дослідники як Л. Яблонські та М. Янковські на перше місце ставлять причини психологічного характеру. Л. Яблонські переконаний у тому, що вуличні угруповання є проявом патологічної схильності окремих молодих людей та підлітків до насильства [226]. На думку ж М. Янковські, в основі функціонування вуличних угруповань лежить непримиренний індивідуалізм їх учасників, які, об'єднавшись, намагаються спільними зусиллями вижити на контрольованій території та «вхопити свій шматок пирога», а по можливості – розширити вплив угруповання і на сусідні території, витіснвши конкурентів [225].

Проблеми молодіжної злочинності особливо актуалізуються в сучасному суспільстві, що глобалізується, в якому зростають соціальні відмінності між

різними верствами населення, зростають потоки легальних і нелегальних інокультурних мігрантів. У великих мегаполісах формуються цілі соціально неблагополучні анклав, що стають основним осередком поширення молодіжної кримінальної субкультури та молодіжної злочинності. Значний вплив на поширення кримінальної субкультури у молодіжному середовищі надає соціальне відчуження, індивідуалізація та атомізація у суспільстві.

У злочинному світі, як відомо, існують свої норми, цінності, кримінальні традиції, «кодекс поведінки». Будь-яка група неповнолітніх, в т.ч. законослухняних (особливо у віці 14–17 років), створює власні норми та правила поведінки. В їх основі лежить, як правило, опозиційність молоді загальноприйнятим нормам – як наслідок емансипації. Але в асоціальних групах така опозиційність нерідко набуває криміногенного характеру. Молодь свідомо збільшує дистанцію між загальноприйнятими та своїми груповими нормами поведінки. Вони орієнтуються на цінності кримінального середовища, обставляючи свої кримінальні вчинки та міжособистісні відносини ритуалами групової поведінки, використовуючи особливу мову, систему зв'язків тощо. Основу групового кодексу становлять псевдоколективізм, кругова порука, демонстрація сили, жорстокість, винахідливість покарань «зрадників» та «чужинців». Сприяють появі кримінальної субкультури серед молоді й соціальні процеси, які відбуваються в молодіжному середовищі (виникнення і розповсюдження особливого способу життя, інтенсивний розвиток молодіжного сленгу та ін.). Кримінальні норми та цінності формують у неповнолітніх загострене почуття корпоративності, кланової приналежності до групи, в якій вони вбачають гарантію самоствердження і захисту. В кримінальній групі задовольняються збочені потреби вибору естетичних цінностей, які потім переносяться і на етичні норми міжособистісних відносин.

Під кримінальною субкультурою розуміється сукупність духовних і матеріальних цінностей, які регламентують і впорядковують життя та злочинну діяльність злочинних спільнот, що сприяє їх живучості, стійкості, кримінальній активності. *Кримінальна субкультура, за своєю суттю, – агресивна. Вона*

проникає в культуру офіційну, ламаючи її, девальвуючи її цінності та норми, насаджуючи в ній свої правила та атрибутику.

Кримінальна субкультура відрізняється від звичайної підлітково-юнацької субкультури кримінальним змістом норм, що регулюють взаємовідносини і поведінку членів групи між собою і сторонніми для них людьми. Вона прямо, безпосередньо і суворо регулює кримінальну діяльність дітей та їх злочинний спосіб життя, вносячи в них відповідний «порядок».

У кримінальній субкультурі неповнолітніх чітко простежуються:

різко виражена ворожість щодо загальноприйнятих норм та її кримінальний зміст;

внутрішній зв'язок з кримінальними традиціями;

прихованість від сторонніх;

наявність цілої системи суворо регламентованих у груповій свідомості атрибутів.

Кримінальній субкультурі молоді притаманні такі особливості:

– зневажання прав особистості, що проявляється в агресивному, жорстокому і цинічному ставленні до слабких та беззахисних;

– відсутність співчуття до людей, в тому числі й до «своїх»;

– паразитизм, експлуатація «низів», глум над ними;

– знецінення результатів людської праці;

– заохочення цинічного ставлення до жінок і статевої розпусти;

– заохочення будь-яких форм асоціальної поведінки [138, с. 7–8].

Цінності кримінальної субкультури миттєво поширюються в молодіжному середовищі, оскільки діти захоплюються її зовнішніми атрибутами та символами, емоційною насиченістю норм, правил, ритуалів. Пов'язані круговою порукою і жорстокими правилами, злочинні групи неповнолітніх намагаються зберегти в таємниці від сторонніх «закони» життя своїх спільнот.

Не можна підходити до вивчення джерел кримінальної субкультури з позицій віднайдення єдиної причини або ряду причин, не пов'язаних одна з

одною. Очевидно, потрібно шукати комплекс багаторівневих причин і умов, що перебувають у постійній динаміці і становлять визначену систему: головні і другорядні, прямі і непрямі, зовнішні і внутрішні (всередині самої злочинності і її субкультури, що сприяють її саморозвитку) [93, с. 29].

Між багатьма групами існують контакти, розроблений поділ сфер впливу. Таким чином, злочинці представляють соціальну спільноту, шар суспільства. Як і будь-яка інша спільнота, злочинці дотримуються визначеного способу життя. Саме кримінальна субкультура є визначеним стабілізатором, що регулює життя злочинних співтовариств, які вносять у нього свого роду порядок, хоч би як ми до того не ставилися [135, с. 174].

Вважається, що одним із джерел і причин кримінальної субкультури є взаємна агресія у групах. Про це свідчать «невмотивовані» кримінальні правопорушення, вчинені агресивно налаштованими людьми з особливою жорстокістю і витонченістю. Життя у такій групі провокує у нього ситуацію пресингу, що його викликає сильний тиск середовища на його особистість. Ця ситуація може викликати конформістські вчинки або відповідну агресію.

Перебування у зазначених групах створює для неповнолітнього серйозну психологічну ситуацію. Така ситуація неминуче пускає в хід механізм психологічного захисту (пошуку інших друзів, співучасників і т. ін.), а також пошуку засобів зняття психічної травми.

Крім того, відомо, що перебування в кримінальних групах змушує більш інтенсивно задіяти механізм «спадкування», - тобто наслідування дій (зразків) більш досвідчених оточуючих, які завжди вдаються до тиску новачків і слабких.

Позбавлений можливості звично задовольняти цілий ряд елементарних потреб, постійно перебуваючи під контролем інших підлітків, які перевіряють, на що він здатний, підліток змушений шукати засоби захисту. Одним з таких засобів стає об'єднання неповнолітніх і молоді в неформальні групи.

Підлітку здається, що в цих групах він не буде виділятися і тим самим буде менше привертати увагу до себе будь-кого. Він гадає, що в групі завжди є

більш досвідчені люди, що допоможуть йому вибрати стратегію поведінки. Крім того, неповнолітній вважає, що група не видасть його і підтримає у випадку домагань з боку інших груп.

Об'єднавшись, вони відчують силу і перевагу. Якщо спробувати їх роз'єднати, то отримаємо агресію й посилення внутрішньогрупової солідарності, постановки загального завдання, що поєднує всіх її членів, переносу агресії на одного з них.

Однак взаємна агресія в середовищі собі подібних веде до хаосу, що довго тривати не може. Тому, на нашу думку, неповнолітні і молодь намагаються так організувати міжособистісні відносини, що сама агресія стає врегульованою визначеними неписаними правилами і нормами. У молодіжному середовищі така кодифікація проходить значно швидше. Встановлених групових правил неповнолітні дотримуються охоче.

Те ж саме можна сказати і про взаємну підтримку, що одержала найменування «нашизму»: якщо «наших б'ють», то у такому разі група стає на їх захист, не замислюючись про причини конфлікту і про винність сторін.

Отже, на утворення кримінальної субкультури діють два прямо протилежних механізми:

- 1) механізм особистісного психологічного й фізичного захисту у молодіжному середовищі – молодіжних угрупованнях;
- 2) механізм взаємної агресії членів спільноти, взаємного покарання й тиску слабких заради власного задоволення й підвищення [16; 84].

У цьому аспекті варто зауважити, що вік дитини є періодом у розвитку особи, коли відбувається збільшення її можливостей, поступово оформлених у соціальні ролі. Однак зі збільшенням кількості ролей у соціальних відносинах зростає необхідність їхнього регламентування і управління ними.

Мікрогрупа - найпростіший вид соціальної групи з безпосередніми особистими контактами між усіма її членами, які склалися на основі емоційних відносин симпатій, антипатій і специфічних групових цінностей, установок, норм і правил поведінки. Звичайно мікрогрупа поєднує від 2 до 15 чоловік

(сім'я, родина в ІТУ (ізоляторі тимчасового утримання)), але при стійкому складі може включати і декілька десятків чоловік (шкільний клас).

Мікрогрупи складаються у всіх сферах діяльності людини. Якщо мікрогрупа являє собою осередок трудової, навчальної, військової, спортивної, суспільної чи іншої організації, відносини між членами якої регламентуються правилами, фіксованими у відповідних положеннях, статутах і інших документах, то таку мікрогрупу називають формальною. Якщо ж мікрогрупа виникає переважно на ґрунті особистих симпатій (дружня компанія), то її називають неформальною. У рамках формальної мікрогрупи можуть складатися одна чи кілька неформальних груп [101, с. 120].

Стан мікрогрупи характеризується насамперед її згуртованістю, тобто ступенем єдності поведінки членів групи за можливості вибору цього поведінки. Оскільки в мікрогрупі усяке поведінка переломлюється через міжособистісні відносини, узагальненим показником згуртованості мікрогрупи служить її структура і ступінь симпатій і антипатій її членів один до одного, вимірювані соціометричними методами. Чим більше позитивних симпатій одержує той чи інший член групи, тим вищий його статус у групі.

Мікрогрупа впливає на розвиток особистості. Вже в ранньому дитинстві людина стає членом декількох мікрогруп (сім'я, ігрові групи), через які відбувається її первинна соціалізація до цінностей, норм і правил поведінки в суспільстві; на цій підставі такі групи називаються первинними. В міру розвитку особистості змінюється характер і число мікрогруп, членом яких є індивід; у сучасному суспільстві неповнолітня особа одночасно є членом сім'ї, класу, має компанію друзів і т. ін. У різних мікрогрупах індивід має різний статус, причому невисокий статус в одних видах груп може компенсуватися більш високим статусом в інших мікрогрупах, що дуже важливо для формування загального позитивного самопочуття індивіда; у протилежному разі може розвиватися схильність до асоціальних форм поведінки. При цьому індивід іноді включається в хуліганські компанії, злочинні формування [97, с. 91].

Дитині, у силу її приналежності до членів суспільства, необхідно крок за кроком освоювати кожен одиницю простору, приймаючи або відкидаючи ряд пропонуєаних йому соціумом ролей. Тривале перебування в мікрогрупі звужує коло соціальних ролей, які освоює неповнолітня особа, звужується коло способів взаємодії з людьми. Деякі ролі виявляються цілком втраченими. У зв'язку з цим збільшується кількість конфліктів із законом, основою чого є нездатність до адекватного поводження неповнолітнього як носія соціальної ролі.

Будь-яке нове середовище життєдіяльності створює, крім правових норм регулювання, етичні норми і принципи. Завдяки їм формуються зразки поводження, стилі життя, які служать прикладом, ідеалом для дитини; деякі моделі, що забезпечують максимальне використання ресурсів особистості, гарантують успішну адаптацію. Кожна мікрогрупа створює свою унікальну систему норм, традицій, ідеалів.

У підлітковому віці відбувається апробування соціальних ролей, оскільки збільшується кількість соціальних контактів, однак не кожна роль приймається підлітком, унаслідок чого загострюються так звані рольові конфлікти, багато з яких обумовлені ціннісними протиріччями в сприйнятті ролі соціумом і самим неповнолітнім. Прикладом такого конфлікту може бути зіткнення культури і субкультури, в основі якого лежать історично сформовані протиріччя [176].

Субкультура ув'язнених є одним із прикладів такого протистояння. Вона формує погляди, враження, направляє поводження неповнолітнього, пропонуючи зразки для наслідування. Очевидно, що дуже часто ці зразки стають неприйнятними суспільству, сім'ї, школі і т. ін., унаслідок чого виникають нові і нові конфлікти. Виходячи з місць позбавлення волі, неповнолітня особа, прийнявши цінності злочинного світу, виявляється неадекватною і неефективною в соціальному житті, що найчастіше призводить до нових злочинів.

Таким чином, важливим криміногенним фактором, від якого залежить формування особистості агресивного злочинця, є оточення людини в групі. Від нього молода людина переймає агресивні способи поведінки [202, с. 98].

Найбільш вдалу кримінологічну класифікацію таких угруповань дає А. Ф. Зелінський. Він розподіляє їх на агресивні, епатажні та з альтернативним напрямом [84, с. 26]. Найбільш небезпечними є агресивні групи. У таких групах складається певна психологічна атмосфера. Прерогативою для представників цих груп є групові амбіції, коли представники не цієї групи визнаються чужаками, до яких можна застосовувати фізичну силу, образи, обман як засоби вирішення конфліктних ситуацій. Об'єднанню в такі групи сприяє значна поширеність негативних якостей особистості в середовищі молоді.

Свого часу О. М. Бандурка та А. Ф. Зелінський провели опитування серед педагогів з метою встановлення негативних та позитивних якостей серед молоді. Педагоги спеціальних шкіл та професійно-технічних училищ повідомили, що найбільш поширеними є такі якості, як: культ грубої сили – 57,2 %, індивідуалізм – 48,7 %, бездуховність – 42,5 %, агресивність – 39,7 %, вандалізм – 40,0 %, статева розпуста – 30,4%. А позитивні якості знайшли таку оцінку: колективізм – 20,9 %, прагнення до знань – 16,7 %, доброта та емоційність – 13,6 %, висока моральність – 6,7 %, повага до старших – 5,1 % [17, с. 19]. Ці негативні якості є основою для входження до агресивних груп молоді та груп з іншою негативною спрямованістю. У таких групах складаються свої норми спілкування, моделі поведінки при вирішенні складних життєвих ситуацій.

У кримінологічній науковій літературі питанню агресії в мікрогрупах приділяється невинновдано мало уваги. Проте, відомо, що мікросередовище засуджених, для якого, наприклад, характерні кругова порука, прагнення до насильства, паразитизму, викривлені ціннісні орієнтації, є підґрунтям для розвитку та закріплення агресивних тенденцій особистості.

Безперечно, на становлення агресивної особистості впливає характер стосунків між батьками та дітьми, між братами та сестрами в одній родині.

Діти, в родині яких сильний розлад, батьки яких відчужені та холодні до своїх дітей, більш схильні до агресії. На вибір агресивної поведінки впливає і стиль сімейного керівництва. Батьки, які використовують суворі покарання за негативні вчинки і які систематично не контролюють поведінку своїх дітей, ризикують встановити для себе той факт, що їх дитина є агресивною. Агресивність дитини ще не є причиною скоєння злочину, але ж це є важливою умовою того, що в певній складній життєвій ситуації вона обере агресивну форму поведінки. Л. А. Волошина вивчала особливості та умови сімейного виховання злочинців, які скоїли агресивні злочини. Вона описала найбільш розповсюджені фактори сімейного неблагополуччя, які сприяють формуванню жорстокості та агресивності. Такими є негативна моральна та емоційна обстановка в сім'ї, конфліктність. Дослідниця вважає, що, спостерігаючи агресивну поведінку, відчуваючи її на собі, діти засвоюють ці зразки поведінки, впевнюються в її ефективності. Особистісне практичне засвоєння цих моделей поведінки, закріплення їх у звичках, навичках та стереотипах, трапляється, головним чином, у неформальному спілкуванні. Навички агресивного реагування засвоюються та закріплюються в особистому досвіді зворотного насильства, там також відпрацьовуються і технічні прийоми агресивної взаємодії.

Викликають інтерес дані про ранню агресивність, що їх подає В. В. Іванова. Вона зазначає, що традиційні положення про роль у формуванні агресивності самого факту спостереження за насильницькими формами поведінки та випробування агресивних дій на собі є слушними, але недостатніми. Дослідниця вважає, що засвоєння прикладів агресивно-насильницької поведінки пов'язано, в основному, з високою мотиваційною значимістю саме цього способу поведінки, доцільністю та корисністю для підлітка. При аналізі рольового розподілу в сім'ях підлітків встановлювалось існування в них двох ворожих груп – «мати –дитина» та батько. Під час конфліктів мати виправдовувала та заохочувала агресивну поведінку дитини щодо батька. Таким чином, спостереження зразків агресивної поведінки

поєднувалось з її активним засвоєнням та використанням, яке, окрім всього, заохочувалось найбільш значною для дитини особою. І в результаті – різні види агресивної поведінки вважалися морально виправданими, що сприяло їх швидкому засвоєнню та частому використанню в міжособистісних стосунках у майбутньому [89, с. 15–16].

Негативний моральний та емоційний клімат в сім'ї, часте використання агресивних видів поведінки в міжособистісних стосунках є важливою умовою формування агресивної особистості, яка скоює агресивні злочини [10].

Аномалії розвитку, соціальна дезадаптація, рання злочинна поведінка (вживання алкоголю, наркоманія) – все це призводить до формування так званої кримінальної особистості. Це люди, в яких до п'ятнадцяти років почались і стійко продовжуються в подальшому порушення в сфері соціальних зв'язків, що знаходить вираження у відвертій агресії та кримінальній активності. Небезпечним є те, що агресивні реакції підлітків-злочинців мають тенденції до закріплення та проявів у дорослому житті. Вони є певною компенсаторною реакцією на зменшення довіри до себе, що пов'язано із зміною самовідношення у цілому. Фруструюча ситуація ізоляції від суспільства лише посилює і поглиблює ці зміни. І, як показує практика, умовами розвитку та закріплення агресії засуджених є особливості їх мікросередовища.

Причини виникнення кримінальної субкультури криються у традиціях. Звичайно, роль цих традицій не можна недооцінювати. Боротися з ними важко, оскільки вони не тільки консервативні, а й рухливі, здатні трансформуватися, набуваючи сучасного виду під впливом зміни сучасних умов. Сила традицій – у їхній емоційній привабливості і зараженості, у максимальному обліку вікових особливостей молоді з їхньою жадобою до ризику, романтики, таємничості і незвичайності. А тому, на наш погляд, в середовищі молоді, традиції оживають і поширюються швидше, ніж у середовищі дорослих.

Водночас, варто враховувати, що більшість молоді, які дотримуються традицій, навіть не знають їхнього повного значення. Тому при організації груп вони змушені самі створювати ці традиції. Пояснити причини й умови

виникнення субкультури в мікросередовищі угруповань тільки дією традицій було б неправильно.

Ці причини також мають не стільки психологічну (вікову) і соціально-психологічну (групову), скільки соціальну природу. Про соціальну природу субкультури, її взаємозв'язок зі злочинністю свідчить і те, що багато елементів даної субкультури (групова стратифікація, норми, функції, традиції, жаргон, татуювання тощо) поширені в молодіжному середовищі.

На формування агресивної налаштованості, антисоціальної спрямованості особистості значно впливає негативний характер стосунків і у мікросередовищі сім'ї. Водночас, якщо особистості притаманні агресивні тенденції, вони проявляються у всіх сферах її діяльності, у тому числі і в сімейних стосунках. Тому, вчинення насильницьких злочинів проти членів своєї родини можуть служити моделлю вірогідних типів поведінки взагалі. Зокрема, виявлено, що за останній час у феномені дітовбивства спостерігаються деякі зміни – стали більш поширені явища систематичних знущань і побиття дітей, що призводять до їх смерті чи каліцтва [20].

Серед факторів, що сприяють вибору суб'єктом агресивних форм поведінки, виділяють недостатню впевненість у собі та низьку самооцінку, страх як особистісну установку, прагнення до самоствердження, завоювання авторитету, жагу влади. Агресія в таких випадках виступає як спосіб компенсації, коли приниження іншого возвеличує особистість у власних очах.

Під кримінальною агресією розуміється цілеспрямована, деструктивна поведінка, яка виражається в певних діях, які мотивовані ворожістю та ненавистю до людей, суспільства і завдають шкоду життю, здоров'ю, честі та гідності, правам людини, викликають в неї дискомфорт, за що передбачена кримінальна відповідальність.

Її основними ознаками є: відносна масовість та якісна відокремленість від інших видів злочинності за критеріями особливої жорстокості, брутальності, цинізму та кінцевої мети – завдання особливих страждань потерпілому.

Кримінальна агресія є насамперед протиправним діянням – активною формою поведінки особи, що має відповідне психічне відношення до вчинюваної дії (агресивна поведінка), якісним показником якої є суспільна небезпека.

Висновки до розділу 1

1. Становлення та розвиток неформальних об'єднань бере свій початок в Англії в 1909 р., а на теренах України вперше з'явилися на початку ХХ ст. у формі скаутського юнацького руху, потім комуністичних об'єднань. Пізніше з розпадом Радянського Союзу, зниженням рівня життя населення, зникненням моральних орієнтацій, ослабленням функцій соціальних інститутів з'явилися перші молодіжні угруповання сучасної України з явно вираженої кримінальної протиправністю та агресією, що проявилася у вчиненні насильницьких кримінальних правопорушень.

2. Ліквідація офіційних форм організації позитивної зайнятості молоді, вивільнення потенціалу, незатребувана жага діяльності та самоствердження були реалізовані нею в ігromанії, алкоголі, наркотиках та діяльності в неформальних групах антисоціального характеру. Така активізація неформальних молодіжних груп стала захисною реакцією на руйнування старих ідеалів та відсутність нових. Перебування молоді в їхньому складі створило кримінальну субкультуру відносин, ускладнило процес соціалізації та стало активним криміногенним фактором насильницької злочинності, що досі перешкоджає реалізації планів побудови нової України.

3. До 80-х років ХХ ст. слід віднести пік розвитку так званих «вуличних молодіжних компаній» – кримінальних об'єднань підлітків за принципом територіальної приналежності (вулиці або району), які часто конфліктували між собою та жорстоко боролися за «сфери впливу». Крім того, набули широкого розвитку організації утворені за ідеологічним принципом: дисидентський рух, націоналістичні групи, релігійні секти, в яких домінували настрої політичного та морального протистояння існуючому режиму; рух хіпі, панк-культура, в яких

проглядалася втома, розчарування і втеча від офіційної ідеології; субкультура насильства (армійська «дідівщина», армійський мобінг (утиск і цькування з боку командирів), етнічні кримінальні угруповання, які, насправді, були екстремістськими.

4. До молодіжних груп і рухів екстремістської спрямованості слід віднести «скінхедів», національну єдність, фашистів та інші формування. Близькою до субкультури кримінальних груп є субкультура «фанатів» спортивних клубів, об'єднаних пристрастю до спортивних ігор. Не менш небезпечними є організації тоталітарно-релігійного спрямування, що проповідують помсту, насильство, нетерпимість. Незвичайним для України неформальним молодіжним рухом вважаються «готи» – асоціальний квазірелігійний молодіжний рух, ідеологія та пов'язана з ним молодіжна субкультура характеризується містичним, похмурим, депресивним сприйняттям й ставлення до життя, ідеями романтизації смерті, болю, мук, заснованими на пропаганді естетики смерті та тління. Близькими за своїми поглядами до «готів» є «сатаністи», дії яких часто потрапляють до Єдиного реєстру досудових розслідувань, вчиняючи кримінальні правопорушення в ім'я своєї псевдорелігії тощо.

5. Агресивна злочинність молодіжних угруповань обумовлена взаємним впливом негативних факторів зовнішнього середовища і особистістю члена групи. Найчастіше кримінальні правопорушення вчиняють так звані «важкі», педагогічно «запущені» особи. На формування ідеалів такої особи надзвичайно впливає перебування у молодіжному угрупованні, члени групи, які мають досвід антисоціальної поведінки.

РОЗДІЛ 2

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ МОЛОДІЖНИМИ УГРУПОВАННЯМИ В УКРАЇНІ

2.1. Стан, динаміка, структура та географія кримінальних правопорушень, що вчиняються молодіжними угрупованнями

Розробка ефективних заходів щодо запобігання кримінальним правопорушенням, безпосередньо залежить від об'єктивних закономірностей їх вчинення, кількісних та якісних характеристик цих явищ, механізму їх вчинення [118, с. 93]. Її функціональне призначення полягає у визначенні загальної системи ознак різних видів злочинних проявів, що використовується як інструмент їх наукового аналізу.

В українській кримінології переважає вужче розуміння поняття кримінологічної характеристики окремих видів злочинів. Так, у словнику кримінологічних і статистичних термінів зазначається, що кримінологічна характеристика злочинності – це сукупність статистично виражених ознак злочинності, окремих її видів та рис особистості злочинів, які використовуються для наукового аналізу [189, с. 43]. Дещо подібне поняття дається у короткому словнику кримінологічних термінів. Так, під кримінологічною характеристикою розуміється опис ознак, закономірностей, факторів, наслідків злочинності або окремих її видів, а також рис особистостей злочинців (окремих їх типів) [75, с. 22]. Слушною, на наш погляд, є позиція І. М. Даньшина, який привертає увагу до того, що термін «кримінологічна характеристика окремих видів злочинів» охоплює рівень, структуру та динаміку

кримінальних правопорушень, характеристику особи, механізм їх злочинної поведінки [115, с. 8–9].

На відміну від попереднього дослідника, В. В. Черней у структурі кримінологічної характеристики виокремлює такі блоки: 1) кримінологічно значущі ознаки злочину; 2) дані, що розкривають кримінологічну ситуацію вчинення злочинів такого типу; 3) ознаки, що визначають специфіку діяльності з запобігання злочинам [200].

Дослідження стану кримінальних правопорушень, що вчиняються молодіжними угрупованнями, передбачає отримання всебічної та об'єктивної інформації про рівень, структуру та динаміку злочинів цієї категорії. Знання реальної ситуації про стан таких злочинів необхідне для розроблення та здійснення законодавчих, правозастосовних, організаційних та інших заходів запобігання такому виду злочинності органами і підрозділами Національної поліції України.

Відповідно до класифікації характеристик загальної злочинності [200], можна виділити дві групи ознак злочинності: зовнішні та внутрішні. До зовнішніх ознак злочинів включається територіальна, об'єктна та інша розповсюдженість, мотивація, соціальна спрямованість та суспільна небезпечність. Особливої уваги, на нашу думку, заслуговує ознака «суспільна небезпечність», яку не слід ототожнювати із суспільною небезпечністю злочину у кримінальному праві. Так, за визначенням І. М. Даньшина [115, с. 97], злочинність спотворює суспільну свідомість та перешкоджає реалізації природного позитивного потенціалу людини, у чому й знаходить своє вираження суспільна небезпечність злочинів у сфері службової діяльності. Внутрішніми характеристиками є стійкість, активність та організованість. Ці ознаки спільно з вказаними показниками корисливо-насильницьких злочинів дозволяють комплексно дослідити основні закономірності такої злочинності, вивчити її стан й розробити належні рекомендації щодо запобігання.

Як правильно зауважив А. М. Бабенко, врахування під час організації запобігання злочинам лише загальнодержавних показників призводить до

однобокості у сприйнятті інформації, ігнорування її негативних тенденцій на окремих територіях, що обумовлює викривлення реального стану [13]. У свою чергу, В. С. Батиргарєєва зазначила, що кримінологічна характеристика повинна включати тільки ті параметри злочинності, які є на момент вивчення, без включення активного попереджувального впливу на них: кількісно-якісні показники, властивості особи злочинця і потерпілого, а також причини і умови злочинних проявів [22, с. 7].

З огляду на це, вважаємо, що кримінологічна характеристика кримінальних правопорушень, що вчиняються молодіжними угрупованнями неминуче повинна охоплювати всі кримінологічно значущі ознаки загальної злочинності, корисливо-насильницької, а саме: рівень, коефіцієнти, структуру, динаміку, характер, стан, «ціну», латентність тощо. Такі показники дають змогу забезпечити реалізацію призначення кримінологічної характеристики щодо встановлення її детермінантів і взагалі кримінологічної ситуації, а також сприяють розробленню та впровадженню заходів і засобів запобігання злочинам. Відповідно до критерію комплексності та повноти кримінологічної характеристики, вона має спрямовуватись також і на встановлення особливостей особи злочинця, що однаковою мірою стосується дослідження як причин і умов корисливо-насильницької злочинності, так і її запобігання.

Протягом 2020 р. криміногенна ситуація в державі дещо покращилася, але залишалася складною. Переважала тенденція зменшення більшості видів кримінальних правопорушень, але чисельність деяких з них зросла.

Чисельність заяв та повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події, що надійшли до органів поліції і були зареєстровані в журналі єдиного обліку (ЄО) (далі – заяви та повідомлення), на відміну від попереднього року, знову зросла на 2,3 % (2017 р.: +8,9 %; 2018 р.: +8,1 %; 2019 р.: –1,2 %) і становила 7381550. Причому продовжилося скорочення кількості заяв з ознаками кримінальних правопорушень (–7,6 %) та зростання числа заяв та повідомлень без таких ознак (+3,6 %).

У 2020 р. в ЄРДР зареєстровано 784096 (–6,7 %) діянь з ознаками кримінальних правопорушень. З них чисельність облікованих кримінальних

правопорушень склала 360622, що на 18,8 % менше аналогічного показника попереднього року (2017 р.: –11,6 %; 2018 р.: –7,0 %; 2019 р.: –8,8 %). З числа кримінальних правопорушень злочини склали 262339 (72,7 %), а кримінальні проступки – 98283 (27,3 %).

Кількість діянь, провадження щодо яких були закриті за реабілітуючими обставинами, дорівнювала 423474 (+6,9 %) (2017 р.: –1,0 %; 2018 р.: –18,7 %; 2019 р.: –7,5 %). Їх частка серед всіх посягань, інформація щодо яких зареєстрована в ЄРДР, становила у звітному році 54,0 % (2017 р.: 50,1 %; 2018 р.: 46,8 %; 2019 р.: 47,2 %) [45; 76; 166].

У 2020 р. продовжилася тенденція скорочення кількості умисних *тяжких тілесних ушкоджень* (ст. 121), яка триває з 2015 р. Було зареєстровано 1703 таких випадків, що менше показника попереднього року на 12,2 % (2015 р.: –19,8 %; 2016 р.: –10,2 %; 2017 р.: –7,1 %; 2018 р.: +1,6 %; 2019 р.: –8,9 %). Аналогічна динаміка була характерною й для зазначених *діянь, що спричинили смерть потерпілого* (ч. 2 ст. 121). Їх чисельність скоротилася до 506 випадків, що менше показника 2019 р. на 12,6 % (2014 р.: –4,1 %; 2015 р.: –10,9 %; 2016 р.: +2,6 %; 2017 р.: –12,2 %; 2018 р.: +7,8 %; 2019 р.: –12,4 %).

Для *тілесних ушкоджень середньої тяжкості* (ст. 122) у 2014–2019 рр. була характерною тенденція переважного зниження. За ці роки їх чисельність зменшилася з 5402 до 2804 випадків (в 1,9 раза). Натомість у 2020 р. кількість таких посягань збільшилася на 15,8 % і становила 3248 (рис. 1).

Рис. 1. Умисні тяжкі та середньої тяжкості тілесні ушкодження

Умисні легкі тілесні ушкодження (ст. 125) після початку їх максимально повної реєстрації та обліку у 2013 р. стали найбільш поширеним видом кримінальних правопорушень проти життя і здоров'я особи. У 2013 р. на них приходилося 69,7 % посягань цієї категорії, у 2014–2017 рр. цей показник перевищував 60 %, у 2018–2019 рр. становив понад 59 % і у 2020 р. дорівнював 58,2 %. Їх абсолютна чисельність протягом 2014–2017 рр. постійно скорочувалася (2013 р. – 50018; 2018 р. – 23447, зменшення у 2,1 раза), у 2019 р. – зросла незначним чином і становила 24339 (+4,1 %), а у 2020 р. знову скоротилася на 10,9 % і склала 21741 (рис. 2).

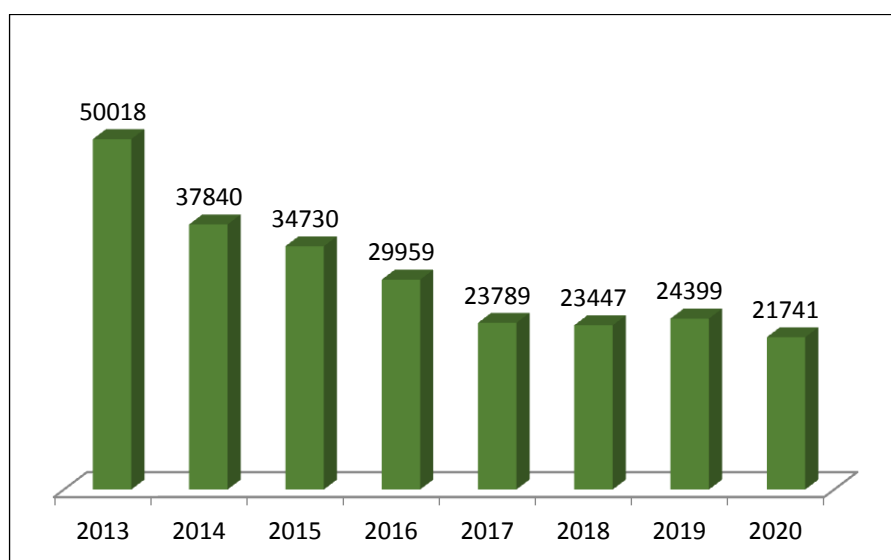

Рис. 2. Умисні легкі тілесні ушкодження

Тенденції динаміки ще ряду відносно поширених кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи є наступними:

побої і мордування (ст. 126) – кількість таких випадків у 2014–2017 рр. зменшилася з 3001 до 815 (у 3,7 раза), у наступні два роки їх чисельність істотно збільшилася (+62,0 % та +25,8 %) і склала 1661, а у 2020 р. – зменшилася до 1298 (–21,9 %);

погроза вбивством (ст. 129) – динаміка цих діянь була такою ж як випадків побоїв і мордування – протягом 2014–2017 рр. значне зменшення з 1714 до 926 (в 1,9 раза), у 2018–2019 рр. – зростання до 1248 (+17,3 % та +14,9 %) і скорочення у 2020 р. до 973 (22,0 %);

необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 128) – число таких кримінальних правопорушень протягом розглядуваного періоду не зазнавало значних коливань – у 2014–2015 рр. воно зменшилося з 911 до 747 (–18,0 %), у наступні 4 роки зросло до 933 й у 2020 р. зменшилося до 865 (–7,3 %);

вбивства через необережність (ст. 119) – чисельність кримінальних правопорушень переважно зменшувалася. У 2013 р. вона становила 219, у наступні 2 роки скоротилася до 169, а у 2016 р. збільшилася до 180. В останні 4 роки вказаного періоду цей показник перебував на рівні 134–137 випадків за рік (2020 р. – 135);

катування (ст. 127) – кількість цих суспільно небезпечних посягань була відносно незначно, але спостерігалася тенденція до її зростання. У 2014–2018 рр. їх чисельність збільшилася з 51 до 163 (у 3,2 раза), у 2019 р. дорівнювала 140, а у 2020 р. зменшилася до 129.

Протягом аналізованого періоду спостерігалася тенденція переважного скорочення кількості кримінальних правопорушень, вчинених у громадських місцях, яка підсилилася в останні чотири роки періоду, що розглядається. Так, динаміка *кримінальних правопорушень, вчинених у громадських місцях*, відрізнялася від динаміки всієї протиправності (рис. 3). Після незначного зростання у 2014 р. з 109688 до 111873 (+2,0 %), у наступні роки їх чисельність

то зменшувалася, то стабілізувалася на рівні попереднього року. У 2015 р. відбулося зниження цього показника до 103948 (–7,1 %), а в 2016 р. він майже не змінився (–0,4 %). Далі, у 2017 р. зафіксовано значне зменшення цих діянь до 76804 (–25,8 %) та залишення їх кількості на цьому рівні у наступному році – 76242 (–0,7 %). У 2019 р. число кримінальних правопорушень, вчинених у громадських місцях, знову скоротилося на 10,1 % до 68545, а в останньому році відбулося ще більш суттєве зниження (–28,9 %), в результаті якого було встановлено 48749 таких діянь, що менше, ніж на початку періоду аналізу у 2,3 рази.

Рис. 3. Кримінальні правопорушення, вчинені у громадських місцях

Динаміка двох основних видів кримінальних правопорушень цієї категорії – *посягань, вчинених на вулицях (дорогах), площах, у парках, скверах*, та *діянь, які відбулися в інших громадських місцях*, в цілому співпадала з динамікою всіх вчинків у громадських місцях, але були і певні особливості. Чисельність вуличних посягань протягом аналізованого періоду майже постійно скорочувалася, особливо суттєво у 2017 р. (–25,8 %). У 2013 р. вона становила 66971, а у 2020 р. – 28952, тобто знизилася у 2,3 рази. Число діянь другої групи у 2014 р. зросло з 42717 до 45618 (+6,8 %). У наступні три роки воно зменшилося до 31097 у 2017 р. (–31,8 %). У 2018 р. зросло на 8,6 % до 33777, а в останні два роки знову скоротилося, спочатку на 10,0 %, а потім на

34,9 % та у 2020 р. дорівнювало 19797, що менше, ніж у 2013 р. у 2,2 раза [42, с. 53–54].

Впродовж розглядуваного періоду співвідношення часток кримінальних правопорушень цих видів серед всіх посягань, вчинених у громадських місцях, дещо коливалося, але загалом змінювалося несуттєво. Частка вуличних посягань складала в середньому 58,7 %, а злочинів в інших громадських місцях відповідно – 41,3 %.

Серед кримінальних правопорушень, вчинених у громадських місцях, *злочини* складали 71,6 %, а *кримінальні проступки* – 28,4 %. Причому такий розподіл був характерним для всіх типів громадських місць.

У *структурі діянь, вчинених у громадських місцях, за видами* традиційно переважали крадіжки (в середньому – 53,6 %; 2020 р. – 52,9 %); грабежі (14,2 % та 9,1 % відповідно); порушення правил безпеки руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (4,5 % та 6,0 %); випадки незаконного заволодіння транспортним засобом (4,3 % та 3,4 %), у тому числі, автомобілями (3,3 % та 2,4 %) та хуліганські прояви (3,1 % в середньому та 3,1 % у 2020 р.).

Спостерігалось зменшення як посягань, вчинених на вулицях (дорогах), площах, у парках, скверах, так і тих, які відбулися в інших громадських місцях. У 2018 р. при зниженні чисельності вуличних злочинів кількість посягань, вчинених в інших громадських місцях помітно зростає, хоча у 2019 р. зменшення числа вчинених злочинів спостерігалось в обох видах громадських місць. На істотне зниження чисельності кримінальних правопорушень цієї категорії у 2020 р. вплинули карантинні обмеження, обумовлені пандемією COVID-19. Останній фактор визначив призупинення у 2020 р. тенденції збільшення частки посягань, які вчиняються в інших громадських місцях – нічних клубах, кафе, видовищних закладах, підприємствах торгівлі тощо.

Протягом аналізованого періоду чисельність кримінальних правопорушень в більшості регіонів мала схожу динаміку – або зростала або зменшувалася в більшості з них (виключення: 2014 р. та 2016 р.). Зокрема у

2017–2020 рр. зниження кількості кримінально караних діянь щороку відбувалося у 20–21 регіоні з 25 (2020 р. – у 21).

Розподіл регіонів України на групи за величиною коефіцієнту інтенсивності кримінальних правопорушень у ці роки не зазнав надто суттєвих змін, але певні переміщення регіонів між цими групами відбулися. Найвищі показники інтенсивності кримінальних посягань були характерними для східних, південних областей та м. Києва – регіонів з високим рівнем промислового розвитку та урбанізації, середні – для центральних та північних областей, де ці показники були меншими, та низькі – для західних областей, в яких більшість жителів складають мешканці сіл, а рівень розвитку промисловості залишається низьким. При цьому в останні три роки відбулося значне зростання коефіцієнту інтенсивності кримінальних правопорушень у Миколаївській, Херсонській, Чернігівській, Полтавській та Кіровоградській областях, які з 2018 р. перемістилися до групи регіонів з найвищими значеннями цього показника.

Серед всіх кримінальних правопорушень природно превалюють діяння, вчинені у містах, на які приходить понад $\frac{3}{4}$ всіх посягань, вчинених в країні. Динаміка кількості міських та сільських злочинів протягом розглядуваного періоду співпадала, але темпи скорочення перших були більшими.

Значним залишається відсоток кримінальних правопорушень, облікованих в обласних центрах, який у 2020 р. дещо збільшився.

Чисельність кримінальних правопорушень *проти громадського порядку та моральності* у 2014–2016 рр. постійно зменшувалася (з 10949 до 7715, – 29,5 % за вказаний період), у наступні два роки вона збільшувалася незначним чином (+2,3 % та +4,7 % відповідно) і становила у 2018 р. 8263. У 2019–2020 рр. відновилося тенденція зниження і в останньому році було обліковано 5756 таких посягань (–20,0 % та –13,0 %) (рис. 4). Серед цих кримінальних правопорушень більшість є злочинами (4819; 83,7 %) та (937; 16,3 %) кримінальними проступками.

Близько половини кримінальних правопорушень вказаної спрямованості становлять випадки хуліганства, чисельність яких після зниження у 2014–2017 рр. стабілізувалася у 2018–2020 рр. приблизно на одному рівні, а у 2020 р. помітно скоротилася на фоні введення в країні жорстких карантинних обмежень, пов'язаних з коронавірусною пандемією. Серед хуліганських проявів понад 70 % приходилося на злочини.

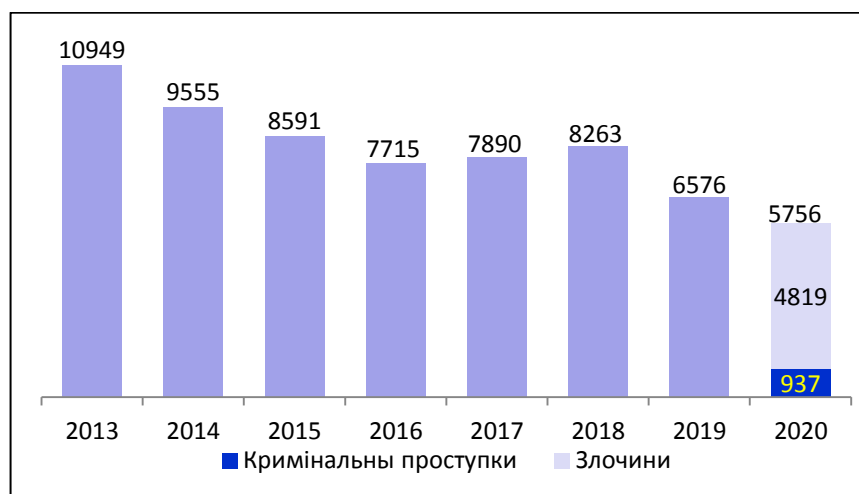

Рис. 4. Кримінальні проступки проти громадського порядку та моральності

Для випадків хуліганства (ст. 296) – найбільш поширеного діяння цієї категорії (середня частка від кримінальних правопорушень проти громадського порядку та моральності – 48,6 %), протягом періоду аналізу була характерна тенденція майже постійного зниження, особливо суттєвого у 2014 р. (–21,4 %), 2015 р. (–17,0 %) та 2020 р. (–26,1 %), в результаті чого їх кількість зменшилася з 6315 у 2013 р. до 2513 у 2020 р. (зниження в 2,5 раза) (рис. 5). Серед цих кримінальних правопорушень в останньому році 1780 діянь (70,8 %) були злочинами та 733 (29,2 %) – кримінальними проступками.

Рис. 5. Хуліганство

За кількістю вчинених (зареєстрованих) хуліганств усі регіони України розподілено на п'ять категорій: 1) регіони з дуже високим рівнем вчинення хуліганств (більше 300 на рік; м. Київ та Харківська область, іноді – Дніпропетровська область); 2) регіони з високим рівнем вчинення хуліганств (від 200 до 299 на рік; Вінницька, Дніпропетровська, Житомирська, Львівська, Одеська області); 3) регіони з середнім рівнем вчинення хуліганств (від 100 до 199 на рік; Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Київська, Луганська, Сумська, Хмельницька, Черкаська та Чернівецька області); 4) регіони з помірним рівнем вчинення хуліганств (від 50 до 99 на рік; Волинська, Донецька, Запорізька, Полтавська, Рівненська, Тернопільська області); 5) регіони з низьким рівнем вчинення хуліганств (від 1 до 49 на рік; Кіровоградська та Херсонська області). Наголошено на тому, що всім регіонам України властива тенденція зниження рівня вчинення хуліганств. Вона обумовлюється, перш за все, впровадженням безпекових проєктів в Україні, запровадженням діяльності патрульної поліції, реформуванням правоохоронних органів та діджиталізацію суспільного життя [68, с. 10].

Також кримінологічно значущою є інформація про місце вчинення хуліганства. За офіційними статичними відомостями більшість хуліганств вчиняється у громадських місцях. Так, у 2016 році у громадських місцях вчинено 2442 хуліганства (62,6 %), в тому числі на вулицях – 1596 (41 %); у 2017 році у громадських місцях вчинено 2073 хуліганства (62,7 %), в тому числі

на вулицях – 1346 (40,6 %); у 2018 році у громадських місцях вчинено 1878 хуліганств (58,4 %), в тому числі на вулицях – 1197 (37,2 %); у 2019 році у громадських місцях вчинено 2065 хуліганств (62,8 %), в тому числі на вулицях – 1296 (39,4 %); у 2020 році у громадських місцях вчинено 1425 хуліганств (59,4 %), в тому числі на вулицях – 1018 (42,4 %).

Більш детальну інформацію отримано за результатом аналізу кримінальних проваджень. До громадських місць можна віднести вулиці, прибудинкові території, парки та сквери. На цих об'єктах вчинено 69 % (695) хуліганств. На вулиці вчинено 282 хуліганства (28 %), на прибудинковій території – 242 хуліганства (24 %), у парках та скверах – 171 хуліганство (17 %). Також, серед місць, де найбільш часто вчиняють хуліганства, слід виокремити будівельні майданчики, місця біля промислової будівлі (131, або 13 %), в транспорті (101, або 10 %), на спортивно-побутових спорудах (81, або 8 %).

Стосовно часу вчинення хуліганств, то більшість з них вчиняється з 18.00 до 02.00. Так, з 18.00 до 20.00 вчинялось 10 % хуліганств, з 20.00 до 22.00 – 19 % хуліганств, з 22.00 до 00.00 – 17 % хуліганств, з 00.00 до 02.00 – 10 % хуліганств. В інші часові межі вчиняється приблизно однакова кількість хуліганств (від 3 % до 5 %). Однак, слід зазначити, що дещо вирізняються такі часові межі, як: з 02.00 до 04.00, з 12.00 до 14.00 – 6 %, з 14.00 до 16.00 – 9 %, з 16.00 до 18.00 – 8 %. У цілому, часові межі вчинення хуліганств обумовлені соціально-біометричними ритмами життя соціуму. Вечірній та нічний час вчинення хуліганства також багато в чому обумовлений сподіванням хуліганів на те, що вони зможуть уникнути відповідальності, а також вжиттям алкогольних напоїв у вечірній час та обумовленою цим жагою до порушення громадського порядку. Стосовно підвищення рівня вчинення хуліганств у часовий проміжок від 14.00 до 18.00, то воно обумовлено завершенням навчання у здобувачів освіти та вільним часом молоді.

Вчені, які досліджували хуліганство у системі вуличної злочинності, зазначали, що «результати різних досліджень свідчать про те, що вулична

злочинність є одним з найбільш латентних видів злочинності. За деякими видами злочинів, скоєних на вулиці, рівень латентних злочинів по відношенню до зареєстрованих досягає співвідношення 1:3, а іноді 1:549. Латентність вуличної злочинності становить від 1/3 до 2/3 фактично відбуваються вуличних злочинів» [158, с. 73; 26, с. 93]. Слід погодитись з В. В. Артюховою у тому, що хуліганство належить до природно латентних кримінальних правопорушень. З точки зору дослідниці, «про належність хуліганства до природно латентних злочинів свідчить низка обставин. Значна кількість хуліганських діянь характеризується тим, що єдиною зацікавленою особою щодо ініціювання початку досудового розслідування, притягнення винних осіб до відповідальності, відшкодування завданої злочином шкоди є власне потерпілий. Відсутність законодавчого закріплення ознаки потерпілого у ч. 1 ст. 296 КК, тобто фізичної особи, якій завдано шкоди такими діями, нерідко сприяє ігноруванню правоохоронними органами необхідності фіксації фактів хуліганства» [12, с. 128-129].

У 2019–2020 рр. мало місце дуже суттєве скорочення чисельності таких розповсюджених злочинів цієї спрямованості, як факти наруги над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого (ст. 297). Якщо у 2013–2018 рр. вона коливалася на рівні 1500–2000 випадків на рік, то в останні два роки скоротилася майже у 2 рази та у 2019 р. складала 1081 (–46,6 %), а у 2020 р. – 1081 (–0,4 %).

Звертає на себе увагу динаміка випадків втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304). Впродовж періоду аналізу їх чисельність постійно зменшувалася (особливо суттєво у 2014 р.: –22,1 %; 2016 р.: –38,8 % та 2019 р.: –34,2 %) і загалом скоротилася з 791 у 2013 р. до 154 у 2019 р., тобто у 5,1 раза. У 2020 р. вона трохи зросла до 160 (+3,9 %), але залишається низькою. Таким чином, органи поліції дуже суттєво зменшили зусилля щодо виявлення злочинів даного виду.

Постійної уваги потребує стан таких небезпечних злочинів цієї спрямованості, як масові заворушення (ст. 294). Після дуже значного зростання

на фоні загострення суспільно-політичної ситуації в країні у 2014 р. з 5 до 148 число масових заворушень скоротилося, але залишається значимим (2015 р.: 24; 2016 р.: 9; 2017 р.: 8; 2018 р.: 12; 2019 р.: 11; 2020 р.: 7). Очевидно органи поліції повинні приділяти підвищену увагу роботі щодо запобігання та протидії цим злочинам.

Частка осіб, що вчинили кримінальні правопорушення *у складі групи*, у 2014–2015 рр. зросла з 10,8 % до 12,4 %, у наступні чотири роки скоротилася до 6,9 %, а у 2020 р. залишилася на минулорічному рівні та дорівнювала 7,0 % (2016 р. – 10,5 %; 2017 р. – 9,7 %; 2018 р. – 8,1 %; 2019 р. – 6,9 %). Після скорочення, у 2018–2019 рр. збільшилося число розслідуваних кримінальних правопорушень, вчинених групою осіб. Їх частка серед всіх таких діянь коливалася протягом аналізованого періоду з переважанням тенденції зменшення. Значне зниження відсотку групових злочинів можливо пов'язано з недостатньою активністю працівників поліції щодо виявлення всіх учасників кримінальних правопорушень. Чисельність кримінальних правопорушень, вчинених групою осіб у 2013 р. дорівнювала 13160. В наступні роки вона майже кожного року коливалася то в бік зростання, то зниження, але загалом скоротилася за період аналізу до 8976 (–31,8 % до рівня 2013 р.). Проте слід звернути увагу, що у 2020 р. на відміну від більшості кримінальних посягань, число цих діянь зросло на 14,5 %. Таке збільшення відбулося за рахунок суттєвого зростання встановлених фактів вчинених групою осіб незаконних дій з наркотиками з 651 у 2019 р. до 1134; шахрайства – з 444 до 836; підроблення документів, печаток, штампів та бланків, а також збуту чи використання підроблених документів, печаток, штампів з 240 до 331 та службового підроблення зі 130 до 423. Відсоток групових посягань спочатку збільшився з 6,2 % у 2013 р. до 8,7 % у 2015 р., потім скоротився до 4,9 % у 2019 р., а в останньому році зріс до 5,9 %.

Що ж стосується розподілу кримінальних правопорушень різних кримінологічних груп на злочини та проступки, то зрозумілим є те, що серед діянь, вчинених групою осіб, майже всі (97,1 %) є злочинами. Також більший

ніж загальний, відсоток злочинів (90,4 %), спостерігається серед посягань, вчинених особами, які раніше вчиняли кримінальні правопорушення. У діянь, вчинених неповнолітніми або за їх участі, а також у стані алкогольного сп'яніння цей показник майже не відхиляється від загального та складає 82,8 % та 80,3 % відповідно.

Протягом останніх двох років чисельність кримінальних правопорушень, кримінальні провадження за якими направлені до суду (розслідувані), вчинених особами, які раніше вчиняли кримінально карані дії, помітно скоротилася, але їх частка залишається значною. У 2021 р. помітно зросли показники вчинених такими особами дій передбачених ст. 307–315 КК України; незаконного заволодіння транспортним засобом; домашнього насильства тощо. Рецидивісти залишаються соціальною групою з високим кримінальним потенціалом, поведінка яких суттєво позначається на кримінальній ситуації в країні.

Продовжилася тенденція суттєвого зменшення кількості кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми або за їх участі, в результаті чого відсоток таких діянь у кінці аналізованого проміжку часу скоротився до незначної величини. Таке зниження ймовірно пов'язано з двома факторами: гуманізацією карної політики держави щодо неповнолітніх, в результаті чого значна частина таких правопорушників не притягуються до кримінальної відповідальності; зміною в останні десятиріччя інтересів, звичок, типових форм поведінки більшості неповнолітніх, які обмежують прагнення до вчинення ними кримінально протиправних вчинків.

Кількість кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми або за їх участі, у 2013 р. дорівнювала 8781. Протягом наступних років вона майже постійно (виключення 2017 р.: +7,2 %) скорочувалася та у 2020 р. становила 3708, що менше, ніж у 2019 р., на 9,3 % та у 2,4 раза, ніж на початку періоду аналізу. Частка таких посягань серед розслідуваних також скоротилася з 4,1 % до 2,4 %. В той же час, відбулося суттєве зростання вчинених неповнолітніми або за їх участі випадків шахрайства (з 70 до 144; у 2,1 раза), незаконного

заволодіння транспортним засобом (з 193 до 247; +30,0 %), а також у 11 разів – з 16 до 180 фактів за ст. 307 КК України.

У 2020 р., як і в попередні роки, найбільш кримінально активними були особи у віці 18–28 років. Кількість виявлених правопорушників цієї вікової групи у розрахунку на 100 тисяч населення даного віку становила 549 (2016 р. – 534; 2017 р. – 624; 2018 р. – 620; 2019 р.: – 578). Далі дуже близько до них були особи віком 29–39 років – 510 (2016 р. – 476; 2017 р. – 590; 2018 р. – 590; 2019 р. – 557). Вперше за весь період аналізу на третьому місці опинилися особи, віком 40–54 років – 296 (2016 р. – 238; 2017 р. – 295; 2018 р. – 309; 2019 р. – 306). Це відбулося за рахунок подальшого скорочення кримінальної активності осіб віком 16–17 років до 257 (2016 р. – 379; 2017 р. – 406; 2018 р. – 359; 2019 р.: – 307). Далі йдуть групи осіб у віці 14–15 років – 137 (2016 р. – 158; 2017 р. – 216; 2018 р. – 190; 2019 р. – 166), 55–59 років – 125 (2016 р. – 101; 2017 р. – 121; 2018 р. – 132; 2019 р. – 124) та 60 років і старше – 39 (2016 р. – 30; 2017 р. – 35; 2018 р. – 37; 2019 р. – 38).

Як бачимо, впродовж останніх трьох років аналізованого періоду спостерігається скорочення злочинної активності осіб, молодших 40 років, та стабілізація цього показника серед осіб старших вікових груп.

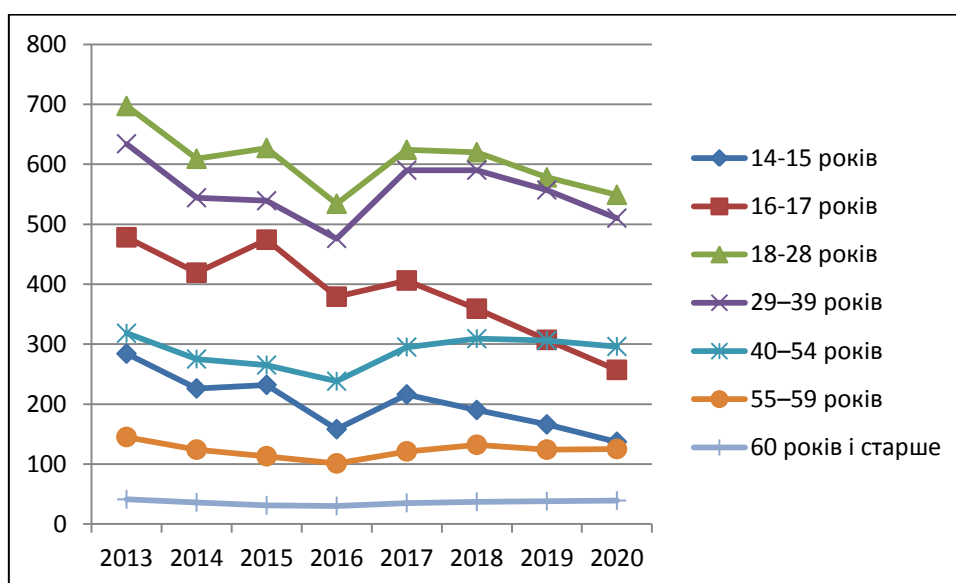

Рис. 6. Коефіцієнти кримінальної активності виявлених осіб певного віку, які вчинили кримінальні правопорушення, на 100 тис. населення країни певної вікової групи

У структурі виявлених осіб, що вчинили кримінальні діяння, за соціальним станом найбільшою, як завжди, була частка працездатних осіб, які не працювали і не навчалися на момент вчинення кримінального правопорушення, і вона продовжувала зростати. У 2020 р. відсоток таких осіб складав 74,5 % (2016 р. – 65,1 %; 2017 р. – 67,7 %; 2018 р. – 70,9 %; 2019 р. – 72,4 %).

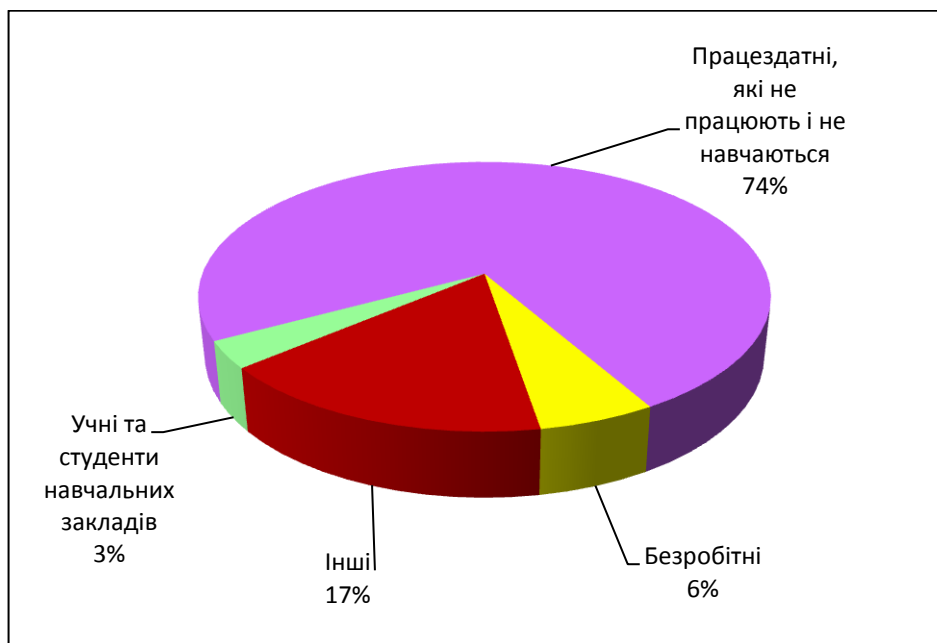

Рис. 7. Структура виявлених осіб, які вчинили кримінальні правопорушення у 2020 р., за соціальним станом

Частка офіційних *безробітних* серед виявлених правопорушників напроти зменшується, й у звітному році вона становила 5,7 % (2016 р. – 11,6 %; 2017 р. – 9,9 %; 2018 р. – 8,1 %; 2019 р. – 6,6 %).

Відсотковий показник *учнів та студентів навчальних закладів* був незначним і дорівнював 3,3 % (2016 р. – 4,6 %; 2017 р. – 4,2 %; 2018 р. – 3,8 %; 2019 р. – 3,5 %).

Інші категорії порушників, виділених за соціальним станом, у 2020 р. склали 16,5 % (2016 р. – 18,7 %; 2017 р. – 18,3 %; 2018 р. – 17,2 %; 2019 р. – 17,5 %).

Розподіл осіб, що вчинили кримінальні правопорушення, за рівнем освіти в останні роки практично не змінювався та у 2020 р. мав наступний вигляд (рис. 8).

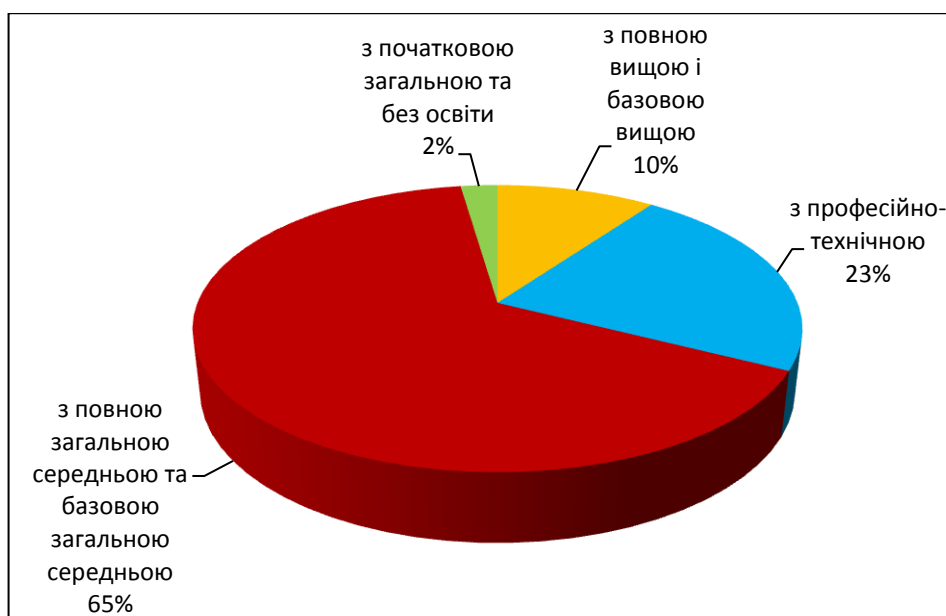

Рис. 8. Структура виявлених осіб, які вчинили кримінальні правопорушення у 2020 р., за рівнем їх освіти

Особи з повною загальною середньою та базовою загальною середньою освітою складають 65,2 % (2016 р. – 63,3 %; 2017 р. – 63,2 %; 2018 р. – 63,7 %; 2019 р. – 63,4 %), з професійно–технічною освітою – 22,4 % (2016 р. – 24,4 %; 2017 р. – 24,1 %; 2018 р. – 24,3 %; 2019 р. – 24,5 %), з повною вищою і базовою вищою освітою – 10,0 % (2016 р. – 9,2 %; 2017 р. – 9,7 %; 2018 р. – 9,3 %; 2019 р. – 9,7 %), з початковою загальною освітою та без освіти – 2,3 % (2016 р. – 3,1 %; 2017 р. – 3,0 %; 2018 р. – 2,6 %; 2019 р. – 2,5 %).

Протягом розглянутого періоду дуже суттєво знизилася кількість кримінальних правопорушень, вчинених у стані алкогольного сп'яніння. У 2013 р. вона дорівнювала 30018, а наприкінці – 9526, тобто скоротилася у 3,2 рази. Відсоток таких діянь серед всіх, закінчених розслідувань, також значно зменшився – з 14,1 % до 6,3 %. Слід відмітити, що скорочення посягань, вчинених у стані алкогольного сп'яніння, відбулося майже по всіх видах кримінальних правопорушень. Виключення становлять випадки домашнього насильства (зростання у 2,5 рази з 220 у 2019 р. до 558 у 2020 р.), умисного середньої тяжкості тілесного ушкодження (+11,5 %; з 252 до 281), зґвалтування (+19,4 %; з 77 до 92), порушення недоторканості житла (+32,7 %; з 205 до 272), порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (+2,9 %; з 510 до 525), у т.ч., що

спричинило смерть потерпілого (+8,5 %; з 187 до 203), погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу (+11,8 %; з 211 до 236).

Протягом 2014–2018 рр. спостерігалася тенденція зменшення відсотку виявлених осіб, які вчинили правопорушення у стані алкогольного сп'яніння (2016 р. – 13,0 %; 2017 р. – 9,9 %; 2018 р. – 8,6 %). В останні два роки цей показник не змінився та становив 8,6 %, тобто зазначена тенденція припинилася.

З 2017 р. продовжується тенденція скорочення кількості виявлених осіб, що вчинили кримінальні діяння, яка у 2020 р. навіть підсилилась. Таке зниження пов'язано зі зменшенням чисельності облікованих і розкритих кримінальних правопорушень.

Серед правопорушників незмінним залишається абсолютне переважання чоловіків. Відсоток жінок-злочинців не збільшується. Як і у попередні роки, найбільш кримінально активними є особи у віці 18–28 та 29–39 років. Звертає на себе увагу певне зростання в останні чотири роки коефіцієнту кримінальної активності осіб у віці 40–54 роки та навпаки суттєве скорочення цього показника серед 16–17 річних.

Група осіб, які не працюють і не навчаються, залишається домінуючою серед виявлених правопорушників, а її відсоток серед всіх правопорушників продовжує зростати. Таким чином, в країні збільшується маргінальний прошарок населення, представники якого виявляють підвищену схильність до кримінально караних діянь.

Майже кожен третій зі встановлених правопорушників раніше вже вчиняв кримінальне посягання. Частка осіб, судимість з яких не знята і не погашена, протягом розглядуваного періоду залишалася незмінною.

Тенденція переважного зменшення відсоткових показників виявлених осіб, які вчинили кримінальні правопорушення у стані алкогольного сп'яніння та у складі групи, в останньому році припинилася та відбулася стабілізація цих показників.

Стосовно ціни молодіжної злочинності (заданих збитків), то маємо відмітити, що не усі наслідки кримінальних правопорушень можуть бути оцінені у грошовому еквіваленті. Слід відмітити, що 66% кримінальних правопорушень завдали матеріального збитку. Розміри матеріальних збитків від таких досліджених противних дій доволі різні. Від мінімального розміру крадіжки – до мільйонів гривень. У 30% завдається фізична шкода, тобто шкода життю та здоров'ю особи. У 4% випадках було завдано моральної шкоди. Це стосується, перш за все, таких кримінальних правопорушень, як хуліганство, незаконне публічне вживання наркотичних засобів, завдання тілесних ушкоджень, побої, мордувань та зґвалтування.

Щодо очевидності вчинення кримінальних правопорушень молодіжними угрупованнями, то більшість з них вчиняється в умовах очевидності та у присутності свідків (71%), однак 29% вчинялись в умовах неочевидності. Найбільш часто в умовах неочевидності вчинялись зґвалтування, незаконні заволодіння транспортними засобами, крадіжки, та умисні вбивства.

Також, для розроблення комплексу заходів щодо запобігання окремий дослідницький інтерес становить питання про фонові явища (під якими слід розуміти форму соціальної девіантності, що виражається у масових, статистично стійких проявах незлочинної аморальної поведінки (діяльності), яка відображає особистісні деформації, а також дію видових (групових) суспільних протиріч, здатних детермінувати вчинення окремих злочинів та злочинність в цілому [143]). Слід відмітити, що для молодіжних угруповань кримінальної спрямованості найбільш характерними фоновими явищами є: вживання алкогольних напоїв (37%); вживання наркотичних засобів та психотропних речовин (11,8%) тощо.

Таким чином розробка ефективних заходів запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями, безпосередньо залежить від об'єктивних закономірностей їх учинення, кількісних та якісних характеристик, механізму вчинення таких кримінальних

правопорушень. Вивчення злочинності молодіжних угруповань показало, що в Україні не існує офіційної статистики про стан цього виду злочинності (як і в зарубіжних країнах). Дослідження таких кримінальних правопорушень пов'язане з виокремленням їх із загальної кількості кримінальних правопорушень й узагальнення даних про них. Зважаючи на те, що кримінальна групова ознака та вік правопорушників є основними елементами розвитку такої злочинності і повинні бути основними критеріями узагальнення.

У зв'язку з відсутністю офіційних статистичних даних про злочинність молодіжних угруповань, її якісні й кількісні показники визначено за допомогою аналізу статистичних показників сучасної злочинності у сфері громадського порядку, а також тих їх ознак, що характеризують злочинну діяльність молоді (осіб віком 14–35 років) (систематичність, тотожність, рецидив злочинів та ін.).

На основі аналізу офіційної статистики констатовано усталення стійкого негативного тренду до погіршення кримінологічної ситуації. Залучення до вчинення порушень громадського порядку молодіжних об'єднань трапляються дедалі частіше і зустрічаються у різних сферах суспільства. Так, якщо ще 10 років тому, про такий вид кримінальних правопорушень ніхто не знав, то сьогодні він виходить на якісно новий рівень. Значну частину кримінальних правопорушень молодіжного спрямування як і раніше становлять: хуліганство (73 % від загальної кількості кримінальних правопорушень); заподіяння умисного середньої тяжкості тілесних ушкоджень (35 %); побої та мордування (16 %); заподіяння умисного тяжкого тілесного ушкодження (9 %). Також варто додати, що за аналізований період найбільшу кількість кримінальних правопорушень було зареєстровано у 2013 р. – 5369 (ст. 122 «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження») та 6315 (ст. 296 «Хуліганство»), після чого спостерігається тенденція до планомірного поступового спаду кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень, і вже у 2021 р. ця кількість становила 2704 і 2400 відповідно.

Аналіз основних кількісних та якісних показників кримінальних правопорушень, дозволив встановити, що середній коефіцієнт хуліганства у

загальній структурі злочинності складає 0,79 %. Всього з 2013 р. по 2020 р. було зареєстровано 31506 хуліганств. У 2013 р. було зареєстровано 6315 хуліганств (1,12 % від усіх зареєстрованих кримінальних правопорушень), у 2014 р. – 4962 (0,94 %), у 2015 р. – 4120 (0,72 %), у 2016 р. – 3896 (0,68 %), у 2017 р. – 3308 (0,67 %), у 2018 р. – 3215 (0,69 %), у 2019 р. – 3290 (0,78 %), у 2020 р. – 2400 (0,72 %).

Суб'єктами хуліганства є неповнолітні (41,0 %), а також особи віком від 18 до 25 років (44,0 %), які під час учинення кримінальних правопорушень перебували в стані сп'яніння (алкогольного – у 75,0 %, наркотичного – у 8,0 %). Безпосередньо, у ході вибіркового дослідження встановлено, що упродовж 2015-2020 рр. за фактами правопорушень, учинених молодіжними угрупованнями, було зареєстровано 574 епізоди хуліганських дій (щорічна динаміка становила 3,7 %). Питома вага кримінальних правопорушень цієї категорії у структурі всіх кримінальних правопорушень проти громадського порядку становить у середньому 2,5 %.

На стан криміногенної ситуації в регіоні (місті) впливають такі чинники: динаміка проведення масових заходів; суспільний інтерес до них; наявність молодіжного угруповання, чисельність його складу, а також ступінь поширеності руху. Осередки радикальних організацій поширені насамперед у великих містах (мегаполісах) – Києві, Дніпрі, Харкові, Львові, Одесі. Час учинення кримінальних правопорушень об'єктивно прив'язаний до періоду проведення масових заходів (переважно вечірній час доби: 16–24 год (64 %) та 1–4 год. (21 %)). Територіальна локалізація вчинених дій може виходити за межі власне вулиці та прилеглої до нього території, охоплюючи місця, заздалегідь обумовлені організаторами об'єднань, зокрема «збіговиська» фанатів, території парків, скверів і вокзалів.

Значна кількість учинених молодіжними угрупованнями кримінальних правопорушень залишається поза реєстрацією через низку причин: унаслідок традиційно поблажливого ставлення до таких правопорушників, багато з яких є неповнолітніми; неправильної кваліфікації групових порушень громадського

(публічного) порядку з боку, наприклад фанатів, як адміністративних проступків; відмови у реєстрації низки супутніх суспільно небезпечних діянь, які вчиняються одночасно (протягом) з порушенням громадського порядку (наприклад, застосування насильства стосовно представника влади, заподіяння шкоди здоров'ю різного ступеня тяжкості, побої, знищення і пошкодження майна тощо). Близько 23 % опитуваних працівників поліції вважають, що латентність таких кримінальних правопорушень сягає понад 50 % (додаток В).

Закономірними тенденціями для існування та функціонування неформальних молодіжних угруповань в Україні є:

- наявність потенціалу сили, що прагне до активної діяльності та самоствердження, незатребуваної офіційними державними органами, структурами та суспільством;

- перевищення фактичного рівня злочинної активності над офіційно зареєстрованою у 3-4 рази;

- новий, більш вищий рівень організації цих груп. Багато неформальних груп підтримують різноманітні стосунки між однотипними групами (одного спрямування) у межах України, маючи загально призначених лідерів. Однак, спостерігається активізація їхньої агресії на тлі зниження рівня життя населення, відсутності моральних принципів та послаблення функцій соціальних інституцій формування особистості;

- наявність кримінальної субкультури, що активізує застосування насильства;

- поширення побоїв, грабежів, розбоїв, хуліганства на ґрунті конфліктів, що носять ситуативний характер, а також наявність інших характерних особливостей;

- наявність різного ступеня кримінальної стійкості, організованості та тривалості існування з переростанням у насильницько-екстремістські об'єднання.

2.2. Причини та умови кримінальної протиправності учасників молодіжних угруповань

У сучасному розумінні детермінізм – це вчення про загальну обумовленість явищ [95, с. 49; 123, с. 105-106; 146, с. 19]. Це визнають усі. Як визнають і те, що вихідними принципами детермінізму являються зв'язок і взаємодія. Як зазначає Н. М. Ярмиш, кримінологічна детермінація являє собою вид соціальної детермінації, яку можна розглядати в рамках більш загальної системи – детермінації подій і явищ природи й суспільства. У свою чергу ця детермінація – різновид універсального зв'язку явищ [224].

Найчастіше терміном «детермінанти злочинності» у науковій літературі охоплюються причини та умови вчинення злочинів. На думку О. М. Джужі, причинами злочинності є такі процеси і явища, які породжують злочинність як свій безпосередній наслідок [116, с. 79]. Як зазначає Н. М. Ярмиш, детермінізм – це категорія, що виражає будь-яку обумовленість явищ, предметів, процесів, усі види зв'язків між ними. Причинність же – категорія, призначена для того, щоб висловлювати виключно причинно-наслідкові відносини, тобто має більш вузьке значення [224, с. 35].

При всій складності причинності в кримінології вона пізнана на основі багатьох наявних, і особливо статистичних, методів. У цих цілях кримінологія та на її основі статистика, що розвивається, конкретизують поняття причинності стосовно окремих явищ і процесів кримінологічно значимого характеру.

Проблема причинності в кримінології важлива не тільки для теорії, а й для практики, оскільки дає змогу вести боротьбу із злочинністю не тільки силами правоохоронних органів, а також використовуючи економічні, соціальні та інші важелі, якими суспільство і держава можуть розпорядитись. Фахівці вітчизняної кримінології дотримуються соціально-психологічного підходу, основною якого вважається причина злочинності в деформації суспільної психології, яка породжує вплив на злочинність економічних, політичних та

інших криміногенних факторів [123, с. 306–314]. Прихильником особистісного підходу є вітчизняний учений А. П. Закалюк, який у сфері побутової психології людей (так звана індивідуалістична психологія) визначав безпосередні причини злочинності як соціального явища, а отже, причини існування і зміст особливостей цієї психології прямо не зумовлюють злочинність і тому можуть розглядатися лише як її умови [81, с. 206–212]. У свою чергу В. В. Голіна та Б. М. Головкін стверджують про криміногенно-деформовану суспільну свідомість, яка обумовлює масову (колективну) злочинну діяльність [118, с. 74–75]. Недосконалість цього підходу полягає в надмірній психологізації причин злочинності, змішуванні детермінації індивідуальної кримінальної поведінки з причинами злочинності [132, с. 110].

Причини відрізняються від умов злочинності, під якими розуміється комплекс явищ, що не породжують злочинність, але впливають на неї та сприяють її виникненню й існуванню. Критичним є твердження, що причини та умови є тотожними поняттями, хоч у деяких випадках причина злочинності може виступати умовою злочинності і навпаки.

Стосовно предмета нашого дослідження перше – це конкретні злочинці та вчинювані ними кримінальні правопорушення, а друге – молодіжна злочинність як особливе соціальне явище. Головним залишається те, що злочинна спрямованість особистості в силу її способу життя і поведінки створює передумови для вчинення саме кримінальних протиправних діянь. Отже, першочергове значення мають умови суб'єктивного характеру. Точніше, центральною є проблема особистості, але дуже істотну роль відіграє й соціальне середовище.

Регулятором діяльності спільноти виступають групові потреби, колективні інтереси та мотивація, а також групові норми поведінки – формальні й неформальні [106, с. 125]. Саме в соціальному середовищі формуються «суспільні хвороби» – соціальна патологія. До особливо небезпечної соціальної патології можна віднести таке негативне явище, як насильство. Останнє і багато інших «суспільних хвороб», змінюючись на

різних етапах розвитку суспільства та впливаючи один на одного, породжують складні й викривлені форми поведінки людей. Проблема, на нашу думку, може бути розглянута в такий спосіб: хоча окремі кримінальні правопорушення вчиняються свідомо, під впливом тих чи інших мотивів, їх причини криються в глибинних прошарках процесів суспільного розвитку і так чи інакше пов'язані з соціальним середовищем, відносинами у сфері відкритого простору. Змінюються люди, змінюється процес суспільного розвитку, а молодіжна злочинність залишається. У результаті проблема полягає в тому, як забезпечити контроль над її негативним впливом на людей і суспільством загалом.

Кримінальні правопорушення молоді проявляються у формі індивідуальних спонукань, утворюючи реальний соціальний зміст відповідної злочинної поведінки. Коріння зазначеного соціального змісту слід шукати не тільки в самій особі злочинця, а й (можливо, головним чином) в її міжособистісних відносинах. Але навіть при цьому, на нашу думку, неприпустимим є ігнорування значення та ролі особи злочинця [157, с. 326].

Кримінологією давно встановлено, що особи молодіжного віку частіше чинять кримінальні правопорушення агресивного, імпульсивного характеру [2; 164]. Протиправна ж поведінка осіб старшого віку менш імпульсивна, більш обдумана, в тому числі і з точки зору можливих наслідків такої поведінки. Нарешті, вік багато в чому визначає потреби, життєві цілі людей, коло їх інтересів, спосіб життя, що не може не позначатися на протиправних діяннях. Тенденція росту злочинності неповнолітніх вимагає не лише моральної, а й спеціальної правової підготовки. Необхідно також пам'ятати, що багато хто із цієї категорії правопорушників має психічні аномалії (як спадкові - психопатія, слабоумство в формі дебільності і ін., так і такі, що мають набутий характер - алкоголізм, наркоманія, травми центральної нервової системи та ін.) [181, с. 48].

Злочинність дітей загалом завжди мала переважно груповий характер. Через вікові, психологічні й інші особистісні особливості групова поведінка як

позитивного, так і негативного характеру - це більшою мірою є норма для неповнолітніх, ніж відхилення від неї [28].

Підвищена імпульсивність, жорстокість, інтенсивність і ситуативність групових кримінальних правопорушень, вчинюваних підлітками, досить часто істотно обтяжує їх наслідки. Легкість швидкого неформального об'єднання за короткий проміжок часу здатне багатократно збільшити небезпечність вміло спровокованих анти суспільних діянь неповнолітніх. Все це може довести їх до негативних наслідків.

Останнім часом намітився процес зміцнення молодіжних груп з протиправною поведінкою. Приблизно 3/5 таких груп мають різновіковий змішаний склад учасників, що підсилює орієнтацію їх на тривалу діяльність такого роду, сприяє її інтенсифікації.

Формування антисоціальної поведінки у дітей становить процес нагромадження особистісних деформацій у сферах потреб, інтересів, ціннісних орієнтирів. За несприятливих умов формування у дитини виникає невідповідність між рисами і якостями особи та вимогами навколишньої дійсності. Вона виявляється не адаптованою до навколишнього соціального середовища.

У процесі дослідження особистісних деформацій дітей, виявлення їх закономірностей та виникнення необхідно встановити той об'єктивний вплив соціального середовища, що сформував їх минуле і підтримує нині. Саме такий підхід дозволяє отримати об'єктивні дані, завдяки яким можливо виробити систему заходів запобігання злочинній поведінці дітей.

Наведений підхід передбачає не тільки виявлення динаміки формування і прояву особистісних деформацій, але й ізолювання дитини від обставин, які спричиняють формування антисоціальних настанов особи, як у мікросередовищі, так і в системі соціального контролю загалом [69, с. 339].

Особистісні деформації у дітей виникають одразу – на відміну від дорослих, вони не формуються протягом тривалого часу, з'являючись раптово та міцно закріплюючись у їх поведінці, яка відхиляється від соціальних норм і

стандартів соціально позитивної поведінки. При цьому складний механізм поведінки дитини не може бути зрозумілим без дослідження всіх аспектів, а також без аналізу ролі та значення для психічної діяльності особи біологічних особливостей, успадкованих патологічних та інших чинників.

Доведено, що людина не народжується злочинцем. Але біологічні особливості особи можуть сприяти впливу певних соціальних чинників людської поведінки в конкретних ситуаціях і, таким чином, бути пов'язані з протиправною поведінкою. Хоча зв'язок між психофізіологічними особливостями та злочинною поведінкою є доволі опосередкованим, його не можна не враховувати, визначаючи ступінь відповідальності та прогнозуючи індивідуальну поведінку.

Втім, як довело наше дослідження, не можна підміняти соціальні проблеми суто віковими, психологічними або ж психофізіологічними. У таких дослідженнях може істотно викривлятися природа та сутність процесів і явищ, які детермінують злочинну поведінку людини. Процес формування дитини, яка стала на шлях учинення злочинів, може бути визначений віковими чи індивідуально-психологічними характеристиками. Доказом цього слугує той факт, що мотиви вчинених кримінальних правопорушень у переважній більшості дорослих, котрі вчиняють тяжкі насильницькі злочини, простежуються саме в раптових психологічних фрустраціях, зумовлених віком. Вікові особливості – тільки елемент соціальної характеристики членів суспільства. Психологічні, демографічні та соціально-психологічні особливості, умови життя й відносини, в яких відбувається формування дітей, не мають бути негативним результатом. Соціально-вікова особливість цієї вікової групи переходить на негативну лише у разі її повного ігнорування або ж несвоєчасного чи недостатнього врахування. Особистісні деформації ускладнюють можливості самоконтролю й самовиховання, але не усувають їх, і практично завжди такі діти передбачають наявність та розвиток соціальної відповідальності за власну поведінку [81].

Безумовно, в міру розвитку наук біологічного циклу (генетики, фізіології

та психіатрії) виникатиме потреба в постійному застосуванні цих даних для запитів кримінології, кримінально-виконавчого права та профілактичних служб тощо. Але безперечним є те, що основна увага має бути спрямована на виявлення та змінення криміногенних соціальних умов життя дитини, які ще не стали на шлях учинення кримінальних правопорушень. Генетичні особливості дітей (якщо їх виявлено) слугують лише ґрунтом у певній ситуації, де набувають своєї реалізації. Чим довше дитина рухається кримінальним шляхом, тим чіткіше відпрацьованими є схеми її кримінальних навичок.

Кримінальні протиправні вчинки завжди виникають пізніше. Безумовно, існують певні рефлекси та інстинкти (щонайперше це самозахист), але домінують започатковані позитивні соціальні рефлекси - ігри, навчання, гуртки тощо. В які ігри бавитиметься маленька дівчинка, чого навчиться від оточення, кого копіюватиме, яку мету ставитиме перед собою, які ідеали сприйматиме - все це та багато іншого залежить не стільки від неї, скільки від тих людей - дорослих та однолітків, - із котрими вона житиме, долаючи повсякденні проблеми, перебуваючи спостерігачем або активним учасником життєвих ситуацій.

Тож, як зазначила І. О. Бандурка, дитячі роки є найважливішими в процесі формування поведінки людини, оскільки визначають формування соціальних якостей майбутньої особистості [20, с. 115]. Якщо здійснити порівняльний аналіз учинених злочинів у середовищі неповнолітніх в різних регіонах, то спостерігаються певні закономірності, а саме: відносно стійка залежність між рівнем злочинів, учинених дітьми в означеному регіоні, й таким показником, як питома вага дітей чоловічої та жіночої статі, котрі не працюють і не навчаються; концентрація впливу раніше засуджених дорослих осіб; чисельність побутових правопорушень, вчинених особами, які перебувають на різного роду обліках (алкоголіки, наркомани, психічно хворі та ін.); чисельність сімей, де є маленькі діти та які розпались; кількість сімей, де є тільки один із батьків або ж обидва тривалий час працюють за кордоном; рівень безробіття в регіоні тощо.

Іншою особливістю агресивної злочинності у молоді є різке посилення руйнівного потенціалу та жорстокості, що особливо спостерігається в групах. У таких групах у неповнолітнього практично зникає відчуття страху перед покаранням, спостерігається неусвідомлена підкореність загальній волі групи в поєднанні із загостреним бажанням ствердитись як її повноправний член.

З кризовими процесами самосвідомості тісно пов'язані специфічні підліткові схильності до групування, значення яких у формуванні мотивів злочину – величезне. Аналіз наукової літератури та судово-слідчої практики дає підстави стверджувати, що більшість підлітків, які вчинили агресивні злочини, потребують психолого-психіатричного обстеження. Як свідчать результати проведених досліджень, практично у 75–85 % злочинців цієї категорії фіксуються психічні відхилення в межах осудності [219, с. 58].

Для дитини характерна підвищена потреба у спілкуванні з однолітками, прагнення до самоствердження в їх середовищі, увага до їх думки. У групі діти, молодь легше і швидше досягають виконання злочинних намірів, тому в їх складі вчиняються, як правило, такі небезпечні злочини, як зґвалтування, крадіжки, грабежі, розбійні напади, хуліганство.

Таким чином, якщо розглядати молодіжну насильницьку злочинність у системі кримінального насильства, то можна як засадову позицію нашого аналізу вказати, що стійка негативна система антигромадських поглядів формується у осіб, які вчиняють насильство на вулиці, під впливом двох груп умов – об'єктивних і суб'єктивних.

Умови об'єктивного характеру охоплюють широке коло проблем: соціальні властивості, соціальні протиріччя, соціальна деформація, соціальні конфлікти. Все це разом з існуючими суперечностями в економічних відносинах людей породжує антагоністичну, протиправну мотивацію поведінки. В умовах вуличного простору економічні та соціальні суперечності створюють передумови для вчинення різних кримінальних правопорушень, переважно проти особи, власності. Тому проблема особистості є центральною, проте велику роль відіграє в цьому і соціальне середовище.

Саме в соціальному середовищі формуються «суспільні хвороби», «соціальна патологія». На формування особистості агресора впливають негативний досвід дитинства, психологічне та соціальне відчуження, які спричиняють відхід людини в маргінальне середовище, до пияцтва та наркотиків. Ці та багато інших «суспільних хвороб», змінюючись і впливаючи одна на одну, породжують складні та спотворені форми поведінки людей, які згодом призводять до вчинення злочинних відхилень, причини яких криються в глибинних шарах процесів суспільного розвитку, утворюючи їх реальний соціальний зміст. Тому досить часто «суб'єктивне» (наповнене соціальним змістом) перевищує «об'єктивне» і виводить особу на злочинний шлях, а злочинна поведінка особи розглядається як форма негативного соціального відхилення [49, с. 43].

Внаслідок цього формується також тривожність – як фундаментальна якість особистості, яка призводить до того, що людина сприймає світ як ворожий, такий, що погрожує її існуванню. Вважається, що ці особливості людини ведуть до агресивної поведінки в повсякденних стосунках з іншим людьми. До таких осіб і мікросередовище ставиться відповідно, сприймаючи їх недовірливо, а іноді – і агресивно. Це зумовлює дезадаптацію таких осіб у соціальному середовищі. Справедливим є твердження О. М. Бандурки та А. Ф. Зелінського, які не погоджуються з абсолютизацією криміногенного впливу сім'ї в ранньому дитинстві та спробами надати йому вирішального значення у формуванні особистості агресивного злочинця. Вони обґрунтовано вважають, що така позиція ігнорує генетичні передумови відчуження та його криміногенних наслідків [17, с. 29].

Така поведінка цілком залежить від суб'єктивних причин, які проявляються у певному комплексі потреб, інтересів, цілей, моральних цінностей та правосвідомості осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення.

У зв'язку з цим у системі причинного комплексу злочинності молодіжних угруповань, як правило, провідного значення набувають умови суб'єктивного характеру, що впливають на сферу міжособистісних взаємин, адже

індивідуальна злочинна поведінка їх членів пов'язана з умовами життєдіяльності людей. Саме на ґрунті міжособистісних взаємин, коли вони спотворені, вчиняються більшість кримінальних правопорушень.

Аналіз вивчених кримінальних проваджень засвідчує, що такий вид злочинності, як насильницька, значною мірою є наслідком міжособистісних зіткнень (додаток Б). Насильницькі злочини як за генезисом, так і за змістом, є завжди конфліктами, причому ці конфлікти є доволі гострими і мають різноманітні форми прояву, які в результаті призводять до кримінального насильства. У цьому відношенні макроумови сучасного стану суспільства сприяють кримінальному насильству у сфері вуличного простору. Саме в цих умовах наприкінці ХХ століття в нашій країні з'явився новий вид злочинів, що належать до тяжких насильницьких злочинів, – убивства, що вчиняються організованими злочинними групами з метою усунення конкурентів у сфері бізнесу, політики, а також убивства, вчинені при «розбірках» злочинних угруповань [126].

Загалом можна говорити про значне збільшення в життєдіяльності суспільства приводів для вчинення кримінальних правопорушень. Вони часто виникають у результаті провокуючої поведінки потерпілих, що взагалі характерно для детермінації посягань молодіжних угруповань. Як свідчать результати вивчення матеріалів кримінальних проваджень у архівах судів, більшість хуліганств вчинюється стосовно осіб, які перебувають у стані сильного сп'яніння (додаток Б).

Отже, до чинників, що належать до причинного комплексу та сприяють вчиненню кримінальних правопорушень молодіжними угрупованнями, відносять і віктимну поведінку жертв. Аналіз такої поведінки потерпілих дає змогу глибше розібратися в тому, чому вчиняються кримінальні правопорушення у громадських місцях, які особи частіше стають їх жертвами, який механізм відносин «злочинець – жертва», і на цій основі виробити заходи віктимологічного запобігання [73].

Розглядаючи перелік внутрішніх факторів, що зумовлюють появу та вчинення порушень громадського порядку молодіжними групами, необхідно назвати різке падіння життєвого рівня переважної більшості населення, збільшення соціальної диференціації і класового протистояння в суспільстві, зростання правової та соціально-економічної незахищеності громадян. Ці обставини, що мають економічну природу, є, на наш погляд, базисними з точки дослідження генезису молодіжного екстремізму в країні. У той же час вони здатні породжувати і інші детермінанти загострення в Україні, які в міру наростання і розвитку перетворюються і в самостійні причини та умови активізації молодіжного екстремізму. До таких належать: загострення боротьби між численними партіями та громадськими рухами; гостре протистояння між прихильниками існуючого в країні політичного режиму та опозицією; множаться міжнаціональні конфлікти, здатні переростати, а часом і переростають у відкриті збройні сутички: етнічний і релігійний сепаратизм, страйковий рух, що породжує крім чисто економічних, вимоги класового, політичного характеру тощо.

Слід зазначити, що будь-яка ідеологія, в тому числі і релігійна, спочатку (явно або опосередковано) лежить в основі будь-якого політичного руху. Разом з тим, кожна з них може бути трансформована і в екстремістську [15, с. 79].

Крім того, домінування емоційного впливу є досить ефективним засобом, здатним на певний час згуртувати учасників екстремістського руху і залучити до нього значне число осіб. Саме з емоційних позиції відбувається сприйняття лідерів руху як харизматичних осіб, що, в свою чергу, посилює їх вплив на своїх прихильників.

Все сказане вище дозволяє зробити висновок, що екстремістський рух представляє собою складний феномен, який має тенденції до саморозвитку [72, с. 297].

На якісний характер молодіжної злочинності також впливає зниження порогу моральних і моральних цінностей, маргіналізація певної частини населення, зростання кількості стресових ситуацій, ослаблення різних форм

соціального контролю, негативний вплив соціального середовища. Під впливом соціальних та інших суперечностей, що об'єктивно склалися, створюються умови для формування і дії найрізноманітніших внутрішніх мотивів до вчинення насильства: користь, прагнення до задоволення своїх внутрішніх потреб, прагнення до самоствердження будь-якими способами тощо. Для значної кількості молодих людей стало звичайною справою вирішувати міжособистісні конфлікти насильницьким шляхом, без звернення до правоохоронних органів відповідно до передбачених законом процедур [114, с. 140].

Також негативні чинники соціального міського середовища в певному поєднанні можуть збурювати агресивний стан у людей. Ці негативні явища за певних обставин породжують кримінальні протиправні зазіхання. Саме тому соціально-психологічні протиріччя є не меншими факторами, що впливають на існування злочинності молодіжних угруповань.

Ці протиріччя об'єктивно існують у різних сферах життя суспільства, але особливо гостро вони виявляються у сфері сімейного виховання, дозволя, можуть породжувати проблемні ситуації ціннісного характеру і виражатися у вигляді суперечностей психологічних рис, пов'язаних з особистісними відмінностями людей, розбіжністю їх настроїв і психічних станів, суперечностями в поглядах та інтересах, а це, у свою чергу, веде до особистісної або міжособистісної напруженості та конфліктів.

Такі конфлікти небезпечні передусім непередбачуваністю поведінки людей, що значно ускладнює їх недопущення. Нерідко в цих умовах втручання працівників міліції або громадськості не запобігає цим злочинам, а навпаки, навіть прискорює їх (загострюють і без того складну ситуацію). Рівень правосвідомості, особистісної оцінки соціальної справедливості, психофізіологічна структура особистості є ніби «генераторами протестуючого, а іноді й злочинної поведінки» [114, с. 50].

Водночас ці конфлікти люди нерідко вирішують, вдаючись до пияцтва, вживання наркотиків, проституції, насильства і т. ін., що тісно пов'язано з

молодіжним середовищем і, як правило, призводить до порушень моральних і правових норм, до протистояння «конфліктуючих груп людей» інтересам людини та суспільства [1, с. 62–63]. Відбувається свого роду соціальна деформація суспільства, яка тісно пов'язана зі спотвореними формами поведінки людей. У суспільстві складається своєрідна система норм, яка виходить за межі офіційного існування права. З'являється й особливий тип особистості, характерними рисами якої є низький рівень інтелектуального розвитку та моральності, відсутність культури, безвідповідальність, вседозволеність і безкарність.

Наслідком усього цього стають зиск та егоїзм, що виражаються в негативних формах поведінки, а це неминує веде до процесів маргіналізації суспільства, які тісно пов'язані зі спотвореними формами міжособистісних відносин, деформованою поведінкою і, як наслідок, існуванням вуличної насильницької злочинності. Все це становить причинний комплекс, у якому зазначені негативні протиріччя є причинами, а конкретні вуличні посягання, в тому числі й насильницькі, є наслідком.

На існування зазначених посягань у кримінологічному відношенні впливає і просторовий чинник, адже в сучасних, особливо великих і великих містах існують проблеми перенаселеності, віддаленості місця роботи, культурних і дозвільних центрів від місця проживання, що, у свою чергу, не сприяє зближенню людей і збереженню між ними родинних і дружніх взаємин, а також знижує ефективність соціального контролю з боку суспільства і держави.

Варто зазначити, що серед причин, які детермінують появу та вчинення порушень громадського порядку молодіжними угрупованнями, на думку опитаних респондентів найбільш суттєвими є: економічні; соціально-психологічні; політичні; релігійні; національні та ін. Порушення громадського порядку, що вчиняються молодіжними групами в більшості випадків виникають стихійно, а згодом динамічно та оперативно поширюються, зокрема: організатори і підбурювачі складають 2–3 %, активні учасники – 25–45 %, а пасивні – 72–93 %.

жінки складають 7–8 %, маса, яка залишилась, – спостерігачі, «зіваки» тощо – до 45 %.

Звичайно, означені причини впливають на оперативну обстановку не ізольовано, а комплексно. До них додаються численні правопорушення, що вчинюються учасниками угруповань, що вище названі нами «нетрадиційними», – різноманітними радикально-екстремістськими групами.

У злочинних співтовариствах особистість повністю приймає злочинну спрямованість групи, поділяє її протиправні мотиви і цілі досягнення задуманого. Тому особистість намагається виправдати очікування її членів і лідера такого угруповання. Варто зауважити, що саме в злочинній групі у її членів знижується почуття відповідальності, а домінує вседозволеність, безкарність і захищеність. Причому у деяких членів такої групи з'являється підвищена заппадливість до відстоювання своєї гідності та гідності її членів, а у тих учасників, що вагаються також виробляється почуття переваги по відношенню до оточуючих людей [222].

Таким чином, варто констатувати, що уся молодь в процесі соціалізації об'єднується в групи для самоствердження та спілкування з однолітками. Але тільки для груп з антисуспільною спрямованістю характерне вчинення правопорушень та злочинів [222, с. 73]. Членами таких угруповань стають молоді люди, які не змогли проявити себе в групах, діяльність яких є соціально корисною, тобто у яких були конфлікти в сім'ї та навчальних закладах.

Злочинна група, до якої належить особа, активно впливає на неї, прищеплює їй антисуспільні погляди, заохочує на вчинення правопорушень, сприяє швидкому процесу «перевиховання». На кожному етапі формування кримінальної протиправної діяльності угруповання ще є можливість повернення до позитивного розвитку, але для цього потрібні певні зусилля, які відповідають зміні умов функціонування. Але якщо така молодіжна група надана сама собі, вона частіше переростає в антисуспільну.

Діти не захищені також від впливу криміналітету, який активно втягує їх у свою сферу, опікується ними і використовує у злочинних цілях, зокрема

зросла кількість дітей-жебраків. За даними експертів, більше 30-ти тис. дітей затримано, які бродяжили та жебракували [175, с. 736; 177, с. 113].

Молодіжні групи виникають стихійно і особи, що входять до них, проводять у них весь свій вільний час. Це визначається специфічними потребами у спілкуванні. Молодь охоче бере участь в неформальних групах тому, що це не потребує особливих здібностей, спеціальних знань. Крім цього, участь в такій групі задовольняє потребу до активного спілкування, створює можливість для самоствердження. При бажанні заслужити визнання, підліток пристосовується до законів, що панують в групі, а це сприяє зростанню його комфортності. Усі ці чинники обумовлюють вчинення ним у майбутньому таких дій, які він не здійснив би сам.

Виходячи з вищевикладеного варто констатувати, що політичні та соціально-економічні зміни, зниження рівня життя, втрата моральних орієнтацій, ослаблення функцій сім'ї, криміналізація суспільства наклала глибокий відбиток на поведінку молоді. У загальному вигляді, на думку опитаних співробітників правоохоронних органів, детермінантами, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень молодіжними угрупованнями є: нестабільність економіки – 31 %; зниження рівня життя – 39 %; неспроможність сім'ї – 22 %; недоліки громадського устрою – 3 %; стратифікація суспільства на групи – 5 % (додаток В).

Молодіжні угруповання в умовах зростання існуючих протиріч суспільства почали об'єднуватися, щоб якось самоорганізовуватися та гармонізувати найближче оточення. За результатами опитування «неформалів», виявлено такі фактори, що сприяли вступу ними до неформальних груп: набуття почуття безпеки та емоційного комфорту – 61 %; необхідність отримання оцінки своїх дій з боку однолітків – 38 %; самоствердження – 14 % та незалежність від дорослих – 52 %.

Неформальні групи справді стали для молоді формою компенсації життєвих невдач і тим соціальним простором, у якому вони отримали можливість реалізувати себе – самоствердитися у суспільстві.

Україна, вступивши на шлях формування демократичної, правової держави та громадянського суспільства, крім стабілізації економіки, вдосконалення законодавства та правових відносин зіткнулася з необхідністю розвитку у молоді готовності жити у новій соціально-політичній та економічній обстановці. Проте держава виявилася не готовою виділити необхідні матеріальні кошти на виховання та повноцінний розвиток підростаючого покоління, на організацію соціальної допомоги сім'ї, гідного рівня охорони здоров'я, всебічної освіти, дозвілля.

Таким чином, комплекс загальних (макрорівень) детермінантів злочинної поведінки членів молодіжних угруповань включає в себе: стрімке розшарування суспільства на бідних і багатих та інший стратифікаційний розподіл суспільства на групи; загальне зниження керованості соціальними процесами; нестабільність економічної ситуації у країні; зниження рівня життя; неспроможність сім'ї; недоліки державного та громадського устрою; деформація морально-психологічних установок членів неформальних молодіжних груп; переважання корисливих, егоїстично-індивідуальних, демонстративно-агресивних та насильницьких мотивів.

У процесі переходу країни у 90-х роках ХХ ст. до нової моделі суспільного устрою відбулося порушення порядку функціонування різних соціально-економічних сфер життя, їх взаємодії, падіння авторитетів, усунення шкали моральних цінностей, посилення дестабілізації суспільства та загострення соціальної напруги, що увійшли до комплексу загальносоціальних причин та умов криміналізації молоді. Лише останніми роками в Україні стали планомірно реалізовуватися пріоритетні національні проекти «Здоров'я», «Освіта», «Житло» та інші, здатні змінити ситуацію на краще.

Неформальні молодіжні групи являють собою особливий різновид молодіжних субкультурних систем, що є типовим варіантом трансформації молодіжних об'єднань, які у певному сенсі відображають взаємовплив соціально-педагогічних та кримінальних факторів у дозвільній сфері.

Втягнення молоді до кримінальної субкультури відчужує їх відмінність від нормального життя, призводячи до певних уявлень, збільшуючи розрив й зменшуючи можливість повернення у соціокультурний простір суспільства. На зміну свідомості молодих людей впливає зручна модель сприйняття навколишнього світу, що виправдовує вчинення протиправних дій, заперечує провину та відповідальність за вчинене, прикриває злочинні спонукання хибними мотивами, а насильницькі дії – хибним почуттям колективізму, взаємодопомоги, звинуваченням жертви. В окремих випадках група, що стихійно склалася, переростає в кримінальну під тиском лідера, який найчастіше сам шукає соратників для вчинення кримінальних правопорушень і, відповідно, формує її, що підтвердили 28 % опитаних нами «неформалів» (додаток Д).

Іноді стійка молодіжна група перетворюється на своєрідну філію дорослої злочинної спільноти, пов'язану з корумпованими державними органами влади. У таких об'єднаннях цілеспрямовано насаджуються норми, цінності, атрибути, що виправдовують злочинний характер діяльності й забезпечують єдність у досягненні кримінальних цілей.

Субкультурі неформальних молодіжних груп притаманні: зневажання прав особистості, що виражається в агресивному, жорстокому та цинічному ставленні до особи; наявність низки атрибутів, суворо регламентованих у груповій свідомості; відсутність почуття співчуття до людей; знецінення людської праці; відсутність моральних підвалин, що веде до актів насильства, хуліганства, вандалізму та інших діянь.

Очевидно, що в результаті втрат сімейного виховання зростає відчуження молоді людини від близьких йому людей, з'являються озлобленість, образа та агресивність, що стає ґрунтом для проявів насильства, яке виходить за рамки «тусовки» молодіжних груп.

Таким чином, до спеціальних (мікрорівень) детермінантів вчинення кримінальних правопорушень молодіжними угрупованнями слід віднести: дисфункціональність сім'ї; соціальну дезадаптацію особи та інші відчуження

від соціального середовища; вікові, психічні та інші особистісні особливості; готовність уникнути від вирішення життєвих проблем у світі алкоголю та наркотиків, що утворюють тимчасову ілюзорну стабільність; відсутність можливості реалізуватися у суспільно корисній діяльності; відчуття безцільності існування; відданість близьким; дистанціювання від успішних молодих людей; вплив асоціального середовища.

2.3. Характеристика особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у складі молодіжних угруповань

Як відомо, проведення будь-якого кримінологічного дослідження неможливе без вивчення особи злочинця як однієї із центральних проблем усіх наук загальнокримінального профілю, зокрема кримінології, оскільки це дає змогу встановити, чому конкретна людина вчиняє ті чи інші злочини. Тому над даною проблематикою працювало багато як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників.

Для надання кримінологічної характеристики особи злочинця необхідно визначити, які саме типові якості, властивості й ознаки відрізняють особу злочинця від законослухняного громадянина. При цьому необхідно брати до уваги, що для кожного конкретного виду злочинного посягання спектр індивідуальних ознак, властивостей і якостей буде різним. На жаль, особа злочинця, як і інші питання, в літературі до теперішнього часу в цілому розглядалися фрагментарно. Це і спонукало нас на базі вибіркового вивчення кримінальних проваджень (додаток Б) охарактеризувати стать, національність, освіту, соціальний стан, професію, рід занять, сімейний і матеріальний стан осіб, які вчинили зазначений злочин.

Вивченню злочинної поведінки приділялась значна увага. Так, О. М. Бандурка та О. М. Литвинов запропонували не тільки описову, але й

структурну модель злочинної поведінки. Вони виокремлювали такі її складові: 1) формування й актуалізація потреб або інших детермінантів; 2) виникнення та встановлення конкретного мотиву; 3) вибір мети; 4) вибір шляхів, заходів, способів досягнення цієї цілі; 5) прогнозування можливих дій, бажаних та небажаних наслідків, у тому числі можливість кримінального покарання; 6) прийняття рішення діяти; 7) здійснення контролю та корекції дій; 8) аналіз наслідків, порівняння досягнутого та бажаного; розкаяння або вироблення захисного мотиву [21, с. 9].

Структура злочинної поведінки агресивної спрямованості має такі самі компоненти, як законослухняна, але зміст їх інший. Загалом, характеризується як антисуспільна, тобто заборонена законом через підвищену суспільну небезпеку. Можна виокремити три основних етапи механізму злочинної поведінки молоді: мотиваційний, цілепокладаючий, операціональний (виконавчий), кожен з яких виконує свої функції у взаємозв'язку з іншими [81, с. 214].

До найбільш суттєвих внутрішніх факторів, що детермінують генезу емоційної сфери молоді, можна віднести корисливі потреби. До зовнішніх – умови життєдіяльності.

Злочинний спосіб життя зумовлює наявність підвищеної агресивності (як крайній прояв – жорстокості) – властивості особистості, що характеризується наявністю деструктивних тенденцій, в основному в галузі суб'єктно-суб'єктних (міжособистісних) відносин. Соціальні деструкції, при відсутності адекватного подолання, мають прояв у злочинному способі виявлення агресії. Двома основним формами агресії, з якими доводиться мати справу батькам, вихователям та практичним психологам, виступають недеструктивна та деструктивна форми.

Недеструктивна (інструментальна) агресія – стійка неворожа самозахисна поведінка, спрямована на досягнення поставленої мети. Вона спричиняється вродженими механізмами, які слугують адаптації в середовищі, задоволенню потреб, досягненню мети. Недеструктивна агресія є важливим умотивуванням

для розвитку пізнання і можливості покладатися на себе, її прояви звичні для здорової адаптації до середовища [97].

В останніх монографічних працях українських вчених вживається дефініція «особа злочинця» [58, с. 224–225.]. Водночас у тлумачному словнику української мови під поняттям «особистість» розуміється «конкретна людина з погляду її культури, особливостей характеру, поведінки тощо», а під «особою» – «окрема людина, індивід, індивідуум» [147, с. 492].

Момент кримінологічної появи «особи злочинця» припадає на сам факт вчинення кримінального правопорушення. При визначенні моменту появи особи злочинця не можна не враховувати процесуального аспекту цієї проблеми, зокрема принципу презумпції невинуватості. Отже, можна зробити висновок, що про особу злочинця можна говорити лише тоді, коли така особа вчинила злочин, що констатовано в обвинувальному вирoku суду, котрий набрав законної сили.

На думку О. М. Джужі особу злочинця потрібно вивчати на трьох рівнях: 1) одиничному, коли визначаються риси певного злочинця; 2) груповому – для характеристики злочинців у певній підсистемі злочинів; 3) на загальному рівні [74, с. 20]. Водночас вивчення особи здійснюється для того, щоб знайти типові риси деформації особи, враховуючи особливості з тієї чи іншої категорії кримінальних справ, що необхідно враховувати при здійсненні заходів запобігання аналогічним злочинам.

У той же час, А. П. Закалюк наголошував, що «Специфічною властивістю злочинців, що виражає їхню соціальну сутність, є антисуспільна спрямованість і суспільна небезпечність їхньої особистості, які досягли певного ступеня (глибини) [81, с. 240].

Водночас, справедливо зауважує В. І. Тимошенко: «...якщо особистість злочинця має певні специфічні особистісні особливості, які послугували однією з детермінант злочину, то чому наявність цих особливостей обґрунтовується фактом вчинення злочину? Ці якості мають існувати до моменту вчинення злочину та бути відомими кримінологам» [200, с. 139]. А. Є. Лічко не визнає

існування якісної різниці особистості злочинця від особистості незлочинця, вважаючи підхід до вивчення внутрішніх психологічних процесів суб'єктивним та малопродуктивним. На його думку, об'єктом кримінологічного дослідження повинна бути лише злочинна поведінка. «Поведінка – це і є особистість», – вважає вчений та робить, в свою чергу, акцент на проблемі соціальної адаптації, поведінці в референтній групі, специфіці соціальних ролей особистості. У процесі проведення великої кількості досліджень, спрямованих на вивчення якісних характеристик особистості злочинця, було встановлено, що немає єдиної або декількох окремих якостей, які б викликали злочинну поведінку та відокремлювали осіб, які скоюють злочини, від осіб, які дотримуються соціальних норм суспільства [133]. С. А. Шалгунова зазначила: «... принципово різнить злочинців від незлочинців не одна якась якість або їх сума, а якісно неповторне сполучення та особлива при цьому питома вага кожного... тобто комплекс особистісних особливостей, який має характер системи» [214, с. 118].

Аналогічної думки дотримується і О. М. Джужа, який вважає, що якісну різницю між особистістю злочинця та незлочинця визначають не окремі ознаки, а лише їх сукупність [74, с. 20].

Отже, слід зазначити, що під особою яка вчиняє кримінальні правопорушення у складі молодіжних угруповань, слід розуміти сукупність її соціальних, моральних, рольових та кримінально-правових ознак та властивостей, що виявляються в злочинній поведінці, детермінованій негативними ідеологічними. поглядами та агресією до оточуючих.

Масштаб психологічного аналізу якостей особистості, які важливі для встановлення механізму злочину та покарання злочинця, обумовлюється окремо в кожному випадку, виходячи з того, що вчинив злочинець. Однак з урахуванням системного розуміння психологічних механізмів поведінки та відповідальності в усіх випадках обов'язково проводиться розгляд місця тих чи інших якостей особистості в загальній структурно-функціональній організації протиправної поведінки, визначення рівня і особливостей саморегуляції її суб'єкта і, перш за все, її мотивації.

Слід погодитися з М. І. Пановим, який вважає, що «спосіб скоєння дії (бездіяльності) завжди має індивідуальний характер, оскільки є вираженням індивідуальних рис та якостей суб'єкта, який вчиняє діяння» [155, с. 125].

На утворення кримінальної субкультури діють два прямо протилежних механізми:

а) механізм пошуку психологічного або фізичного захисту у середовищі, у тому числі захисту від суспільства і ворожих молодіжних угруповань;

б) механізм взаємної агресії членів спільноти, взаємного покарання й тиску слабких заради власного задоволення й підвищення.

Важливим криміногенним фактором, від якого залежить формування особистості агресивного злочинця є оточення людини в групі. Також, на формування агресивної налаштованості, антисоціальної спрямованості особистості значно впливає негативний характер стосунків і у мікросередовищі. Якщо особистості притаманні агресивні тенденції, вони проявляються у всіх сферах її діяльності.

Таким чином, соціальна нестабільність і ціннісно-нормативна криза, а також воєнні дії відбиваються на психології особистості, закріплюючи негативні тенденції соціального розвитку, прагматизм, корисливість, відмову від гуманізму й духовності [185, с. 265].

Поряд із цим, особистість такого злочинця підлягає структурному аналізу для дослідження конкретних складових елементів, а саме: найхарактерніших соціально-рольових ознак, які пов'язані з вчиненням кримінального правопорушення, та специфіки дозлочинної поведінки й становлення на злочинний шлях. Вивчення особи злочинця здійснюється з метою з'ясування його характерних рис та ознак, пов'язаних із вчиненням протиправного діяння, для того, щоб пояснити особливості злочинної поведінки.

Кримінологічне вивчення особи-злочинця здійснюється головним чином для виявлення та оцінки її властивостей та рис, що сприяють злочинній поведінці, з метою її профілактики. *Соціально-демографічні ознаки та властивості включають: вік, статеву приналежність, освіту та місце*

проживання, соціальне становище і рід занять, характер і тривалість злочинної поведінки.

У цьому аспекті, О. А. Мартиненко зазначає, що надання характеристики особи суб'єкта злочину є важливим аспектом кримінологічного вивчення феномену злочинності. Вибіркове вивчення їм кримінальних проваджень про масові заворушення та інші злочини, вчинені в умовах гострої соціальної конфліктності особами молодіжного віку (групове хуліганство, організація або активна участь у групових діях, що порушують громадський порядок, тяжкі злочини проти особи), виявило певну кримінологічну характеристику суб'єкта злочину. Абсолютну більшість (близько 95 %) становлять особи чоловічої статі. За віком засуджені розподілилися так: 14–17 років – 17 %; 18-25 років - 47 %; 25-30 років - 26 %; 30-40 років – 7 %; понад 40 років – 3 %. Значна питома вага осіб, які вчинили злочин у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння, – близько 60 %. Наявність сім'ї не є суттєвим фактором, який стримує у вчиненні злочину (більше половини засуджених мали сім'ї). Соціальний стан засуджених: робітники промислових та господарських підприємств – 3 %, студенти – 30 %; службовці – 7 %; працівники сільського господарства – 5 %. Частка непрацюючих осіб становила одну чверть, в деяких випадках досягала однієї третини і більше. Частка осіб, раніше судимих (загальний рецидив), у середньому становила 16 % [137].

А. В. Носач зазначає, що безпосередніми виконавцями злочинів екстремістської спрямованості є переважно молоді люди, у т. ч. підлітки та жінки віком до 29 років, які ніде не працюють, орієнтовані на грошову винагороду. Причому корисливий мотив має переважаючий характер над іншим (релігійним, насильницьким, хуліганським тощо. буд.) [148, с. 30].

В основному (93 %) суб'єктами цих кримінальних правопорушень стають чоловіки, у 7 % – жінки. У співвідношенні підліткової – від 14 до 17 років (35 %) та дорослої – від 18 до 24 років (41 %) злочинної активності, від 25 та старших – 24 %, максимальна питома вага у підлітків та осіб раннього молодіжного віку від 14 до 24 років – 76 %. Їм властиві відчуженість, агресія,

бездуховні інтереси, бажання «розфарбувати» собі життя, захоплення алкоголем та наркотиками, приналежність до неформальних об'єднань. Ними є учні з різною оцінкою поведінки у школі та побуті (від позитивної до різко негативної), які бачать себе лідерами рухів, пропагандистами псевдоідеологічних поглядів, націоналістично налаштовані, егоцентричні та агресивні. Особи віком від 25 до 29 років характеризуються озлобленістю, низькою соціальною активністю, немає постійного місця роботи, зловживають спиртними напоями, скоюють злочини осмислено, маючи чітку установку вчинення конкретних дій, є злісними злочинцями, мають судимості (додаток Б).

Основна маса (73 %) злочинців має середню освіту, 21 % – спеціальну, 6 % – незакінчену вищу та вищу (додаток Б). При аналізі даної обставини вивчена категорія злочинців була поділена на міських та сільських мешканців, серед яких постійних мешканців великих та середніх міст – 94 %, мешканців сільської місцевості – 6 % (додаток Б). Таке становище обумовлюється характером і специфікою кримінальних правопорушень, оскільки вони вчиняються особами підлітково-молодіжного віку, які мають прихильність до місця проживання. Їм, як правило, не потрібно вивчати місцевість та інфраструктуру району, населення, напрямки доріг тощо.

Соціально-рольова характеристика досліджуваної категорії злочинців визначена соціальним становищем, спрямованістю, орієнтацією та мотивацією відносин у сімейно-побутовій, дозвільній та політичній сферах діяльності.

Сфера спілкування сприяє прояву особистістю своєї соціально-позитивної чи негативної спрямованості, її соціалізації, формуванню конкретних рис, що визначають її поведінку у суспільстві. Становище людини у суспільстві визначається його статусом і роллю, з яких він удосконалюється чи деградує. Паразитизм та самотність сприяють розпаду особистості, що визначає соціальну та психологічну напруженість, що доходить до фрустрацій, суїцидів, розправ з іншими особами.

Ряд авторів, орієнтованих на теоретичні положення гіпотези фрустрації-агресії, виходять з того, що, як правило, насильство (в т.ч. і вбивство)

відбувається у відповідь на фрустрацію, а реакції на фрустрацію залежать від норм поведінки, прийнятих у соціальному оточенні індивіда, у його субкультурі [182; 217]. Також вказується значення інтеріоризації цих соціальних норм для формування злочинного поведінки – «поведінка злочинного характеру визначається засвоєнням норм антисоціального поведінки»; «відкидання соціальних норм на користь стандартів злочинного світу призводить до формування системи цінностей, що дозволяють трактувати злочинні дії як поведінку, якщо не бажану, то вже, принаймні, не суперечить нормам соціального середовища або референтної групи злочинної особи» [98, с. 20].

Необхідною умовою соціально-психологічної мотивації є спілкування осіб з близькими людьми, що дозволяє їм розкриватися в психологічному плані, реалізовувати свої почуття та емоції, набуваючи досвіду міжособистісного спілкування. Близьке оточення своєю чергою певною мірою нав'язує особі стереотипи поведінки. У відповідь на це проявляються індивідуальні вимоги, домагаючись їх реалізації. У цьому вся основа формування особистості та вибору своєї ролі у суспільних відносинах, які пов'язані із спілкуванням певного кола осіб (членів сім'ї, колег по роботі, сусідів, родичів).

Найбільший інтерес у рамках цієї роботи представляє дослідження *кримінально-правових* ознак і властивостей особистості злочинця, який перебуває у неформальних молодіжних групах. Серед них виділяють відомості про категорії вчинених кримінальних правопорушень, форми провини, мотиви, одноосібний або груповий характер злочинної діяльності, наявність або відсутність судимості тощо. У встановленні таких ознак допоміг аналіз матеріалів кримінальних проваджень та опитування осіб з числа «неформалів» який показав, що особам, які вчиняють кримінальні правопорушення, найчастіше властиве негативне або байдуже ставлення до сумлінної праці, створення духовних та матеріальних благ, покладення на себе обов'язків щодо утримання та виховання підростаючого покоління тощо (54 % непрацюючих). Більшості з них властиві замкнутість, ворожість, бажання зруйнувати створені

цінності, тому вони орієнтовані на відносини у неформальних групах з негативною спрямованістю. Соціально-позитивні прагнення «заміщені» соціально-негативними ролями. Їм не властива потреба працювати, що свідчить про недоліки виховання та позитивного впливу сім'ї й суспільства в цілому. Такий стан заважає багатьом створити сім'ю, мати власну справу, брати участь у громадському житті, сприяючи їхньому розпаду, створенню шлюбів з особами, які мають аналогічні погляди та звички [5].

У ході опитування «неформалів» – ніде не працювали і учнів 54 %, не поділяли колективні інтереси – 58 %, а 65 % були зацікавлені у результатах своєї праці. Чимало з них не змогли чітко визначити своїх життєвих перспектив. На запитання: «Як Ви житимете далі?» 30 % відповіли: «Як вийде», близько 22 % виявили бажання не залежати надалі від неформальної групи, 48 % від відповіді ухилилися (додаток Д).

Одним з атрибутів життя злочинців цієї категорії є вживання наркотиків і алкоголю. У ході вивчення кримінальних проваджень, у 49 % випадків кримінальні правопорушення ними були вчинені у стані алкогольного сп'яніння та у 11 % випадків – у стані наркотичного сп'яніння. Близько 17 % осіб страждали на хронічний алкоголізм, 6 % визнані наркоманами, 19 % страждали на різні психічні захворювання, психосоматичні – 8 % (додаток Д). Отже, досягти позитивних результатів можливо за допомогою посилення контролю та нагляду за місцем проживання, навчання, роботи.

За сімейним становищем 37 % осіб, з усієї кількості притягнутих до кримінальної відповідальності мали сім'ї та нормальні внутрішньосімейні відносини. За результатами опитування «неформалів» 57 % з них були неодружені 57 %, одружені – 43 % (додаток Б).

Неповнолітні, які вчинили кримінальні правопорушення до притягнення їх до кримінальної відповідальності проживали у порівняно непоганих умовах (58 % жили у повноцінних сім'ях, 39 % – з матір'ю, 3 % – з батьком, 82 % – проживали у власній квартирі чи приватному будинку; 38 % – у гуртожитку). Практично всі без винятку мали престижні речі: 33 % осіб мали аудіо- та

відеотехніку, мобільні телефони, планшети, 28 % – вклади в ощадбанках та кишенькові гроші; 22 % – автомобілі, мопеди та мотоцикли; 12 % – модний дорогий одяг; 5 % – спортивне знаряддя (додаток Б).

Аналіз *морально-психологічних* ознак і властивостей осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у складі неформальних молодіжних груп, дозволив нам встановити потреби, інтереси, мотиви, мети, життєві прагнення та очікування осіб, які вчинили або здатні вчинити кримінальні правопорушення, а також їх негативні та позитивні якості.

Кримінальні правопорушення вчинені в екстремальних ситуаціях не можна розглядати лише як різновид випадкових кримінальних правопорушень: вони обумовлені як агресивністю, запальністю, зайвими побоюваннями та іншими особистісними негативними особливостями злочинців. Можлива дія та інших обставин, які у зовнішньому середовищі, проте неадекватно, перебільшено оцінених особою, яка вчинила кримінальне правопорушення.

В. О. Туляков виділяє: відсутність позитивних соціальних і моральних зв'язків; потребу у взаємній допомозі та підтримці; «особливе» ставлення до організаторів або підбурювачів; загальну психологічну готовність діяти певним чином [204, с. 10, 13]. Неповнолітніх, що скоїли злочин у групі, також характеризує асоціальна поведінка, проведення часу із вживанням алкоголю, наркотичних засобів.

Механізмом індивідуальної злочинної поведінки є не тільки мотиви кримінальних правопорушень. Велике змістовне навантаження тут несуть негативні, антисуспільні установки, які формуються в процесі спілкування індивіда з навколишнім середовищем.

Будь-який злочин, як зауважує А. П. Закалюк, є актом протиставлення індивідуума суспільству, матеріалізація певних особистісних рис, певним чином жорстко детермінованих ситуативними обставинами їх формування і реалізації [81, с. 19]. На нашу думку, в основі індивідуальної кримінальної протиправної поведінки завжди лежить сформована психологічна деформація особи та її суспільно небезпечна установка, що взаємодіють з навколишньою

обстановкою й ситуацією. Така протиправна установка у молоді реалізується в прагненні й готовності до задоволення індивідуальних інтересів і потреб, у тому числі протиправним шляхом.

Мотивація злочинного діяння часто характеризує стійкі соціально-негативні якості особистості, її вкрай знижену соціальну відповідальність. Їй часто властиві психічні стани, що перебувають між нормою та патологією, слабкі форми психічних розладів.

Ми згодні з думкою Я. Ю. Кондратьєва тому, що у психології ще не сформовано поняття психічної норми [220, с. 109]. Однак для виявлення переходу психіки людини за межу психічної норми необхідно загалом знати критерії норми. Усі прикордонні стани є девіантними, вони пов'язані з порушенням будь-якої істотної сторони психічної саморегуляції (54 %) і зводяться в основному до наступних особливостей: слабкість нервової системи, аутизм, неприйняття навколишнього середовища, озлобленість, інертність психоневротичних процесів; підвищена агресивність, збудливість, імпульсивність, уразливість, жорстокість, схильність до конфліктних взаємодій; завищення самооцінок та рівня домагань; лабільність, вольова та інтелектуальна обмеженість.

У опитаних «неформалів» серед морально-психологічних ознак найбільш значущим є внутрішнє ставлення людини до вчиненого кримінального правопорушення. Як показує вивчена нами судово-слідча практика (додатки В) та проведене опитування членів неформальних молодіжних груп (додаток Д), їх представники, які вчинили кримінальні правопорушення, практично ніколи не зазнавали каяття, не визнавали своєї провини.

З опитаних неформалів молодого віку 40 % виявили у себе психічні аномалії й нездатність керувати своїми діями: депресія (22 %); перезбудження в емоційно-конфліктній ситуації (20 %); відсутність вольових спонукань, апатія (16 %); потяг до корисливості (13 %), насильства (12 %); демонстративність (9 %); лудоманія та ігроманія (8 %).

Ставлення винних до злочинного результату та усвідомлення своєї провини дуже суттєве та різне: від щиросердечного каяття та повного визнання своєї провини (22 %) до глибокого заперечення результату злочинних дій та повного невизнання своєї винності (32 %) та частковим визнанням провини (46 %) (додаток Д). Позитивна оцінка особою свого злочинного результату є ознакою глибокої кримінальної деформованості особистості, що відносить її до конкретного, злочинного типу (нестійкого, злісного або особливо злісного).

Особливості психології дітей, як відомо, багато в чому виявляються протягом багатьох років і після досягнення ними 18-річного віку. Причому, зазвичай, ця інерція досить довго супроводжує зростання зрілості і засвоєння правил поведінки у суспільстві, конкурує з цими процесами і йде хіба що паралельним курсом.

Колективність людської діяльності відіграє велику роль як у формуванні особистості, так і у її реалізації. Будь-яка група – це, передусім, об'єднання двох і більше індивідів, поведінка яких взаємозалежна та взаємовпливна. За розміром групи поділяються на малі (до 30 учасників) та великі (понад 30 учасників) [176].

Справді, становлення особистості підлітка відбувається у процесі соціалізації – найважливішого виду соціальної взаємодії, під час якого відбувається формування будь-якої людини як повноправного та повноцінного члена суспільства. Насильницька поведінка – це результат процесу десоціалізації, і в даному аспекті ми виділяємо відхилення корисливо-насильницької, насильницько-агресивної та соціально-пасивної орієнтації. Соціальні відхилення можуть виявлятися як у вигляді вчинення правопорушень та злочинів, так і у вигляді провин й аморальної поведінки.

Серед опитаних нами членів неформальних молодіжних об'єднань більшість складає малі групи, де головною якістю, що підтверджує авторитет людини, є її фізична чи моральна сила, а також влада над оточуючими. Явна перевага «сили» та «влада» над іншими якостями наочно демонструє насильницький ухил діяльності респондентів.

На початку 2000-х років О. М. Литваком було зроблено кримінологічний прогноз, згодом підтверджений часом, що незабаром «виникнуть нові тенденції в неформальному русі – з’являться нові різновиди груп. Це викличе не лише їхню консолідацію, а й конфліктні відносини, групові порушення громадського порядку» [130]. У самому прогнозі однозначно вказано саме на агресивну поведінку молоді стосовно інших людей, що не входять до складу угруповання, тобто визначальним є мотивація насильства по відношенню до «чужих».

На нашу думку, у майбутньому, частка групових кримінальних правопорушень молоді у найближчій перспективі (до 2030 р.) зростатиме. Йдеться, насамперед, про збільшення кількості неформальних молодіжних злочинних об’єднань, про зростання масштабів залучення молоді до злочинних угруповань, рецидивістів зі старших вікових груп, а також про помітне збільшення «змішаних» злочинних угруповань за участю підлітків та молоді.

Результати вивчення кримінальних проваджень наочно демонструють, що в молодіжній віковій групі зберігається загальна тенденція: чим нижчі вікові параметри учасників, тим рідше кримінальні правопорушення вчиняються наодинці.

У цьому аспекті варто наголосити на мотивацію вчинення насильницьких злочинів «неформалами». За результатами опитування осіб з них у 31 % проглядається насильницький мотив, у 22 % – екстремістський, у 30 % – хуліганський, у 12 % – релігійний, у 3 % – корисливий, у 2 % – мотив не визначений (додатки В, Д). У деяких матеріалах кримінальних проваджень мотив встановити було складно, проте чітко виявлено у 65 % – хуліганський, у 99 % – агресивно-насильницький, у 37 % – корисливий. При цьому у 100 % випадків підсудні керувалися кількома мотивами одразу (додаток Д).

Нерідко звичайне хуліганство, вчинене групою молоді, переростає у масові заворушення, погроми, вбивства, що саме собою є прямим свідченням підвищення їх суспільної небезпеки. Антигромадська групова поведінка дітей та молоді здійснюється за рахунок механізму наслідування, навіювання та зараження, внаслідок міжособистісного спілкування.

Фактична повторність злочинних дій серед категорії осіб, що вивчається, порівняно велика. Так, ступінь поширеності кримінальних правопорушень: у 17 % – дуже високий, у 30 % – високий, у 32 % – середній і лише у 17 % – низький і в 4 % – дуже низький (додаток Б) .

Початкові моніторингові дослідження та опитування молодих людей, схильних до вчинення кримінальних правопорушень, про характер та форми вчинених ними протиправних дій свідчать про їхню крайню жорстокість та агресивність.

Основними характерними рисами соціально-психологічного портрета особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у складі молодіжних угруповань є:

- зневага до суспільно значущих інтересів та інтересів інших осіб;
- виражений егоїзм, підпорядкування поведінки інших осіб власним інтересам і бажанням;
- особлива зухвалість, жорстокість стосовно до потерпілих;
- підвищена конфліктність;
- низький загальноосвітній рівень цієї категорії осіб;
- внутрішня готовність до протиправних вчинків;
- високий відсоток осіб підліткового та молодіжного віку, які вчиняють вуличне насильство;
- досить високий рівень групової організації вуличних насильницьких злочинців.

Таким чином, дослідження показують, що в молодіжному середовищі складається певний кримінологічний тип поведінки, що характеризується раціональністю, рухливістю, зміною життєвої обстановки, поєднанням власних інтересів з інтересами інших. Вивчення таких особливостей надало змогу сформулювати модель злочинця – члена неформальної молодіжної групи, який вчиняє кримінальні правопорушення, це чоловік (93 %); у віці 18-30 років (76 %), з неповної сім'ї (52 %), має неповну середню та середню освіту (73 %), не працює і не навчається (54 %); мешканець міста (94 %); що не перебуває в

офіційному шлюбі (57 %), вживає алкоголь і наркотики (58 %), однак має нормальні матеріально-побутові умови (96 %), замкнутий, ворожий, з бажанням зруйнувати створені цінності порушенням психічної саморегуляції (54 %), який частково визнає або повністю не визнає своєї провини (78 %), керується агресивно-насильницькою мотивацією (99 %), надає перевагу груповим насильницьким діям (100 %) з подальшим рецидивом (53 %).

На підставі цього, можна типологізувати таких осіб:

– *агресивно-епатажний* – деформований тип особи з яскраво вираженою жорстокістю та цинізмом;

– *зневажливий* – з негативним ставленням до життя і здоров'я людини, з домінантою демонстративною, агресивною поведінкою, який застосовує насильство як єдиний засіб і спосіб вирішення конфлікту, в більшості випадків створеного ним самим;

– *проміжний* – негативний тип особи, схильний до вчинення правопорушень, в якого агресія виступає як засіб досягнення злочинного результату, на відміну агресивно-епатажного типу, де є самоціллю;

– *агресивно-насильницький* – негативний тип особи, що застосовує насильство, зокрема й у відповідь на агресію ззовні (на відміну від агресивно-епатажного типу).

Висновки до розділу 2

1. У структурі кримінальних правопорушень, що вчиняються молодіжними угрупованнями переважає хуліганство. Аналіз основних кількісних та якісних показників кримінальних правопорушень, дозволив встановити, що середній коефіцієнт хуліганства у загальній структурі злочинності складає 0,79 %. Всього з 2013 р. по 2020 р. було зареєстровано 31506 хуліганств. У 2013 р. було зареєстровано 6315 хуліганств (1,12 % від усіх зареєстрованих кримінальних правопорушень), у 2014 р. – 4962 (0,94 %), у 2015 р. – 4120 (0,72 %), у 2016 р. – 3896 (0,68 %), у 2017 р. – 3308 (0,67 %), у 2018 р. – 3215 (0,69 %), у 2019 р. – 3290 (0,78 %), у 2020 р. – 2400 (0,72 %). Безпосередньо, у ході вибіркового дослідження встановлено, що упродовж 2015-2020 рр. за фактами правопорушень, учинених молодіжними угрупованнями, було зареєстровано 574 епізоди хуліганських дій (щорічна динаміка становила 3,7 %). Питома вага кримінальних правопорушень цієї категорії у структурі всіх кримінальних правопорушень проти громадського порядку становить у середньому 2,5 %.

2. З'ясовано, що значна кількість учинених молодіжними угрупованнями кримінальних правопорушень залишається поза реєстрацією через низку причин: унаслідок традиційно поблажливого ставлення до таких правопорушників, багато з яких є неповнолітніми; неправильної кваліфікації групових порушень громадського (публічного) порядку з боку, наприклад фанатів, як адміністративних проступків; відмови у реєстрації низки супутніх суспільно небезпечних діянь, які вчиняються одночасно (протягом) з порушенням громадського порядку (наприклад, застосування насильства стосовно представника влади, заподіяння шкоди здоров'ю різного ступеня тяжкості, побої, знищення і пошкодження майна тощо).

3. До загальних (макрорівень) детермінантів злочинної поведінки членів молодіжних угруповань слід віднести: стрімке розшарування суспільства на бідних і багатих та інший стратифікаційний розподіл суспільства на групи;

загальне зниження керованості соціальними процесами; нестабільність економічної ситуації у країні; зниження рівня життя; неспроможність сім'ї; недоліки державного та громадського устрою; деформація морально-психологічних установок членів неформальних молодіжних груп; переважання корисливих, егоїстично-індивідуальних, демонстративно-агресивних та насильницьких мотивів.

До спеціальних (мікрорівень) детермінантів вчинення кримінальних правопорушень молодіжними угрупованнями слід віднести: дисфункціональність сім'ї; соціальну дезадаптацію особи та інші відчуження від соціального середовища; вікові, психічні та інші особистісні особливості; готовність уникнути від вирішення життєвих проблем у світі алкоголю та наркотиків, що утворюють тимчасову ілюзорну стабільність; відсутність можливості реалізуватися у суспільно корисній діяльності; відчуття безцільності існування; відданість близьким; дистанціювання від успішних молодих людей; вплив асоціального середовища.

4. Основними характерними рисами соціально-психологічного портрета особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у складі молодіжних угруповань є: зневага до суспільно значущих інтересів та інтересів інших осіб; виражений егоїзм, підпорядкування поведінки інших осіб власним інтересам і бажанням; особлива зухвалість, жорстокість стосовно до потерпілих; підвищена конфліктність; низький загальноосвітній рівень цієї категорії осіб; внутрішня готовність до протиправних вчинків; високий відсоток осіб підліткового та молодіжного віку, які вчиняють вуличне насильство; досить високий рівень групової організації вуличних насильницьких злочинців.

5. Надана типологія членів неформальних молодіжних груп, які вчиняють кримінальні правопорушення: *агресивно-епатажний* – деформований тип з вираженою антигромадською спрямованістю, що характеризується жорстокістю та цинізмом; *зневажливий* – з негативним ставленням до життя і здоров'я людини, з домінантою демонстративної, агресивної поведінки, який застосовує насильство як єдиний засіб і спосіб вирішення конфлікту, в

більшості випадків створеного ним самим; *проміжний* – негативний тип особи, схильний до протиправних дій, в якого агресія виступає як засіб досягнення злочинного результату, на відміну агресивно-епатажного типу, де є самоціллю; *агресивно-насильницький* – негативний тип особи, що застосовує насильство, зокрема й у відповідь на агресію ззовні (на відміну від агресивно-епатажного типу).

РОЗДІЛ 3

ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ МОЛОДІЖНИМИ УГРУПОВАННЯМИ

3.1. Загальносоціальні заходи запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями

Загальносоціальне запобігання кримінальним правопорушенням спрямовано на розв'язання найгостріших суперечностей в суспільстві, прогресивний його розвиток проводиться у формі великомасштабних заходів економічного, політичного, соціального та іншого характеру, тобто практично у всіх сферах життя суспільства. Специфічною якістю загальносоціального запобігання є те, що воно не має своєю основною метою запобігання злочинності. Його заходи забезпечують антикриміногенний запобіжний ефект, поряд з вирішенням основних завдань, оскільки знижують дію криміногенних факторів, створюють можливості позитивного розвитку людей і так далі.

У першу чергу загальносоціальні заходи запобігання повинні бути спрямовані на дітей та молодь. Загальнозапобіжний ефект мають заходи з підтримки і розвитку освіти і культури в суспільстві, збереження духовно-моральної спадщини, правова освіченість і не тільки утримують людей від вчинення злочинів, визначаючи багато в чому не викривлену кримінально систему особистих і соціальних цінностей, але і спроможність значної частини населення протистояти негативному впливу ЗМІ, що пропагують всюдозволеність, культ сили, жорстокість, культуру бездуховного споживання. Також одним з дієвих напрямків є розробка та реалізація цільової комплексної програми виховання яка може принципово вплинути на вирішення проблеми формування позитивної правосвідомості дітей.

Комплекс загальносоціальних заходів з властивими йому масштабністю,

різносторонністю та всеохоплюючим характером становить базу, фундамент для здійснення спеціально-кримінологічного запобігання, проведення профілактичних заходів уповноваженими державними органами, у тому числі й правоохоронними, і повинен містити такі завдання: 1) визначення індивідуальних факторів ризику та вжиття заходів, що змінюють (коригують) поведінку особи; 2) вплив на міжособистісні стосунки та створення здорової обстановки у сім'ї (колективі); 3) нагляд за громадськими місцями – школами, гуртожитками, середніми спеціальними навчальними закладами (особливу увагу слід приділяти дитячим установам закритого типу, відбір кадрів для роботи в яких слід ретельно контролювати); 4) звернення до загальнокультурних (духовних) цінностей та впровадження їх у масову свідомість й масову культуру; 5) формування моральних стандартів поведінки, пропагування здорового способу життя, розвиток системи цінностей, спрямованих на нейтралізацію різних девіантних форм поведінки, неприпустимість їх привабливості, новизни, передусім щодо молоді (саме на цьому рівні має ставитися питання про вплив засобів масової інформації на пропаганду насильства, жорстокості, аномальних форм сексуальної поведінки); 6) активний соціальний контроль за такими негативними явищами суспільного життя, як проституція та порнографія.

Наявність особливостей при застосуванні заходів запобігання визначається специфікою правового і фактичного становища молоді як соціально-вікової групи суспільства, що знаходиться в стані інтенсивного розвитку та формування, специфікою причин злочинності, а також особистісних якостей дітей, молоді.

В основі запобіжної діяльності лежать низка нормативно-правових актів, зокрема Закони України «Про освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», Сімейний кодекс, Кодекс законів про працю, Житловий кодекс, законодавчі акти щодо захисту дітей-інвалідів, дітей-сиріт і дітей, що залишилися без піклування батьків, а також правові акти стосовно захисту дітей і підлітків від злочинного

впливу дорослих елементів, які втягують неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність (пияцтво, наркоманію, проституцію тощо), виготовляють і розповсюджують порнографічну продукцію і видання, що пропагують насильство, жорстокість, сексуальну розпусту [200, с. 267–268].

Одним з важливих показників цивілізованості суспільства є ставлення до освіти. Однак сьогодні лише кожна третя молода людина вважає пріоритетною сферу освіти. Це пояснюється тим, що її престиж досить низький, немає належного зв'язку між освітою людини і характером її праці. У реальному житті відбувається процес «згортання» цілеспрямованого виховання як у школі, так і позашкільних закладах. У зв'язку з цим, старшокласники часто потрапляють під вплив примарних цінностей і розуміють життєдіяльність як необхідність «зробити гроші» за будь-яких обставин, не замислюючись над моральним боком справи.

Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» (1995 р.) визначає правові основи діяльності уповноважених суб'єктів з соціального захисту і профілактики правопорушень серед дітей [169], зокрема: спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у справах сім'ї, дітей та молоді, уповноважений орган влади Автономної Республіки Крим у справах сім'ї, дітей та молоді, служби у справах дітей обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських і районних у містах рад; уповноважені підрозділи органів Національної поліції; приймальники-розподільники для дітей органів Національної поліції; школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти; центри медико-соціальної реабілітації дітей закладів охорони здоров'я; спеціальні виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України; притулки для дітей; центри соціально-психологічної реабілітації дітей; соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка) [169].

Також варто зазначити, що відповідно до Законів України «Про Національну поліцію» (2015 р.) [168], «Про органи і служби у справах дітей та

спеціальні установи для дітей» (1995 р.), «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (2017 р.) [165] та інших було затверджено Інструкцію з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, яка спрямована на попередження злочинності дітей.

Такі заходи загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням серед молоді не спрямовані на безпосереднє запобігання, але сприяють усуненню об'єктивних причин злочинності серед молоді, зниження загального рівня криміногенної ситуації серед молоді.

Щодо спеціально-правових напрямів такого запобігання, то у цьому аспекті у 2020 р. прийнято Стратегію національної безпеки України [173], метою якої є утвердження прав і свобод людини та громадянина, забезпечення нової якості економічного, соціального і гуманітарного розвитку та інтеграції України до Європейського Союзу й формування умов для вступу в НАТО. А в наступному, прийнято Закон України «Про основні засади молодіжної політики» [171], в якому визначені основні завдання такої політики, а саме:

1) створення умов для залучення молоді до громадського, політичного, соціально-економічного, культурного життя суспільства, популяризація ролі та важливості участі молоді у процесі ухвалення рішень; 2) підтримка молоді в реалізації її соціально-економічного потенціалу, у тому числі для вирішення житлових питань, питань професійного розвитку, працевлаштування, задоволення освітніх, медичних, культурних та інших потреб; 3) формування громадянської, національної та культурної ідентичності української молоді; 4) сприяння інституційному розвитку молодіжних та дитячих громадських об'єднань, молодіжних центрів, посилення їхньої ролі у процесі соціалізації молоді; 5) розвиток молодіжної інфраструктури; 6) розвиток національного та міжнародного молодіжного співробітництва [171].

Держава у визначеному законом порядку сприяє створенню умов для:

– забезпечення соціальних гарантій, створення механізмів соціалізації та інтеграції молоді в суспільні процеси, соціального захисту та підтримки молодих осіб;

- залучення молоді до участі у громадському житті, до прийняття рішень на всіх етапах формування та реалізації молодіжної політики;
- здобуття молоддю компетентностей, необхідних для особистісного і професійного розвитку, забезпечення громадянської освіти молоді;
- інституційного розвитку молодіжних та дитячих громадських об'єднань, молодіжних центрів;
- діяльності суб'єктів молодіжної роботи;
- формування, оптимізації та розвитку молодіжної інфраструктури, доступної для молоді тощо.

Ескалація жорстокості та насильства, дестабілізація внутрішньої соціально-політичної ситуації призводить до порушення функціонування органів державної влади, органів місцевого самоврядування, а також підриву авторитету держави та її правоохоронних органів серед населення. Організована злочинність є інструментом, що використовується спецслужбами іноземних держав для дестабілізації ситуації в Україні та завдання шкоди національній безпеці.

Відсутність системного підходу до ведення боротьби з організованою злочинністю, неналежний рівень взаємодії правоохоронних органів у відповідній сфері, застаріле та розбалансоване нормативно-правове забезпечення з питань боротьби з організованою злочинністю, недосконалість процедури моніторингу криміногенної ситуації, відсутність консолідованої об'єктивної методології оцінки загроз організованої злочинності, використання застарілих форм і методів боротьби з таким явищем призводить до загострення проблем, пов'язаних з організованою злочинністю, та низького рівня ефективності боротьби з нею.

З огляду на стан поширення організованої злочинності, складне безпекове середовище навколо України та криміногенну ситуацію всередині держави організація системної боротьби з організованою злочинністю повинна стати одним із пріоритетних завдань державної політики та потребує вжиття дієвих скоординованих міжвідомчих заходів і поглиблення міжнародного

співробітництва. У зв'язку з цим Урядом схвалено Стратегію боротьби з організованою злочинністю (2020 р.) [194]

Викликає певний інтерес прийнята Державна цільова соціальної програми «Молодь України» на 2021-2025 роки [71], у якій зазначено, що необхідність повноцінного розвитку та самореалізації молоді є однією із суспільних цінностей, а її соціальна підтримка одним з основних пріоритетів державної політики. Слід зазначити, що одним із пріоритетних питань молодіжної сфери Європейського Союзу також є підвищення рівня участі молоді в суспільному житті країн ЄС. За даними міжнародного проекту регулярних опитувань громадської думки «Євробарометр» за 2019 рік, понад три чверті загальної кількості молоді, яка проживає у країнах Європейського Союзу, беруть участь у різних формах діяльності та долучаються до суспільного життя, і лише 4 відсотки молоді не залучені до жодної з форм участі молоді [71].

Варто звернути увагу й на схвалену Національну стратегію реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 р. (2018 р.) [174] щодо запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються дітьми, у тому числі й молодіжними угрупованнями. Цією програмою визначено ряд заходів, спрямованих на запобігання правопорушень серед дітей [174].

Варто зауважити, що істотний компонент загальносоціального запобігання складають заходи, що створюють умови для повної реалізації громадянами їх політичних і особистих прав, свобод і законних інтересів. Очевидно, що незадоволеність інтересів у цій сфері, як наслідок, перешкоджає встановленню атмосфери стабільності в суспільстві, громадянської активності, довіри населення до влади, готовності підтримати її зусилля по охороні правопорядку і законності. У той же час успіх заходів запобігання в соціальній сфері – найефективніший шлях до встановлення і підтримання відносин співпраці органів влади та населення у запобіганні, виявленні та припиненні злочинів.

У той же час, відсутність єдиної національної концепції запобігання кримінальним правопорушенням, неузгодженість загальнодержавних,

регіональних, галузевих державних цільових програм соціальної профілактики за відповідними напрямками не сприяє запобіганню злочинності в країні. Таке становище не відповідає проголошеним конституційним положенням про соціальну, демократичну та правову державу, оскільки ситуація, що склалася, не враховує реалій сучасності, адже боротьба зі злочинністю давно перетворилася на глобальну світову проблему, яка набула не лише національного, а й міжнародного, транснаціонального характеру [41, с. 7].

Варто наголосити, що за роки незалежності в Україні прийнято та реалізовано чотири державні програми, спрямовані на боротьбу зі злочинністю та профілактику правопорушень (від 25.06.1993; від 17.09.1996; від 25.12.2000; від 20.12.2006), головними недоліками таких документів вважається декларативний характер більшості їх положень, відсутність державного ресурсного забезпечення та механізму відповідальності за невиконання конкретних заходів, невідповідність реальній кримінологічній ситуації в країні, регіоні.

Попри це, на сьогодні не розроблено цільову державну програму боротьби зі злочинністю [38, с. 152; 37, с. 19]. Відсутність такої програми обумовлено багатьма економічними, соціальними, політичними, правовими й іншими особливостями та суперечностями розвитку ринкових відносин у країні: не завершено створення системи кримінальної юстиції; триває реформування правоохоронних органів; продовжується розбудова національного законодавства; упроваджуються державні інституції, які повинні відповідати кращим європейським і світовим стандартам у цій сфері суспільних відносин. Також їй відсутність знімає з Уряду обов'язок звітувати про проведену роботу з указанного напрямку, а це позбавляє Верховну Раду України, Президента України, та й народ України як єдине джерело влади можливості реально оцінити роботу вищого органу виконавчої влади з питань організації, координації та контролю щодо запобігання злочинам. З певною мірою умовності можна говорити про неефективну організацію державної політики у сфері запобігання злочинам, а отже, і про невиконання державними

органами покладених на них Конституцією України обов'язків щодо захисту найвищої соціальної цінності – людини, її життя і здоров'я, честі та гідності, недоторканності й безпеки [184].

На думку В. В. Василевича, відповідно до загальної методики стратегічного планування, спочатку необхідно розробити концепцію або стратегію, а потім на її основі – програму та відповідний план з реалізації програмних заходів. Останнім кроком є розроблення та прийняття програм і планів на регіональному й місцевому рівнях. Зокрема, Стратегія боротьби зі злочинністю як директивний, перспективний, довготривалий нормативний документ, що має ввести в дію Президент України, повинен містити стратегічну мету – забезпечення національної безпеки на 10–15 років та кримінологічний аналіз основних тенденцій злочинності на державному й регіональному рівнях, визначати мету, вимоги та строки її виконання, закріплювати концептуальні положення кримінологічної політики, перспективні завдання запобігання кримінальним правопорушенням, передбачати ресурсне забезпечення виконання завдань. Практика державного кримінологічного програмування та безпосереднє впровадження Стратегії боротьби зі злочинністю мають ґрунтуватися на виконанні Державного плану заходів реалізації відповідної Стратегії (ухвалює Кабінет Міністрів України терміном на три-п'ять років) [37, с. 19].

Тому, на сьогодні запорука ефективної боротьби зі злочинністю у державі, протистояння зовнішнім і внутрішнім загрозам, які можуть вплинути на криміногенний стан, виховання дітей та молоді залежить від якісного програмування цієї діяльності на усіх рівнях. У зв'язку з цим, актуальним є питання щодо розробки *Державної комплексної програми боротьби зі злочинністю молоді*, яка станом на 2022 рік ще не розроблена.

Така програма повинна мати як комплексний так і адресний характер, адже складність усієї системи запобігання кримінальним правопорушенням серед молоді полягає у її багаторівневому та різноспрямованому характері. Метою адресної або комплексної загальнодержавної чи локальної молодіжної

програми із запобігання кримінальним правопорушенням серед молоді є забезпечення активної наступальної протидії злочинності серед такого контингенту осіб й досягнення уповільнення темпів її зростання.

Головний принцип побудови такої програми – це вплив на структуру сприяння злочину з тим, щоб зменшити вигоду (як матеріальну так і моральну), яку отримують злочинці в результаті вчинення злочину, зробити більш складним та ризикованим її здобуття [156].

Молодіжні регіональні програми із запобігання кримінальним правопорушенням серед молоді повинні охоплювати три рівні формування та реалізації: 1) загальносоціальні заходи запобігання; 2) вдосконалення правового механізму запобігання кримінальним правопорушенням серед молоді з урахуванням специфіки регіональних аспектів та реалізація молодіжної політики держави у даній сфері; 3) напрями діяльності уповноважених державних органів, установ та організацій. *Нами запропонована регіональна програма профілактики правопорушень серед дітей на 2023–2025 роки* (додаток Є).

На жаль, сьогодні ще відсутні вагомі підстави наголошувати на суттєві зміні у цій сфері. Проведення вищевикладеного аналізу дало можливість встановити, що програмні документи, в яких відображається державна політика у сфері боротьби зі злочинністю, носили здебільшого декларативний характер, в окремих випадках ще залишається формалізм їх реалізації, проте однією з суттєвих проблем є відсутність середньострокової державної комплексної програми боротьби зі злочинністю. Зростаюче використання програмно-цільового методу у запобігання злочинам свідчить про тенденцію зміни усталеної наукової парадигми, перехід до більш змістовної й ефективної форми знань про програмування запобігання злочинності [201].

Типова модель програми запобігання злочинам серед молоді характеризується міцним зв'язком правової системи запобігання злочинності зі сферами позаправової системи та рівновагою між соціальним і ситуативним запобіганням злочинності.

Розробка та реалізація цільової комплексної програми виховання допоможе принципово вплинути на вирішення проблеми формування позитивної правосвідомості громадян, оскільки інформація подається в потрібному напрямку за допомогою публіцистики, аналізу конкретних судових справ, статистичних відомостей і матеріалів, конкретних кримінологічних досліджень, консультацій і телезвернень може сприяти отриманню соціального ефекту.

Розробка правових основ для здійснення контролю за поведінкою тих категорій осіб, які так чи інакше потрапляли до потенційних груп ризику, профілактична робота з ними – досить дієва міра боротьби зі злочинами. В даний час до групи ризику відносяться: особи, які тривалий час не мають постійних джерел доходу; безробітні; систематично зловживають алкоголем та наркотиками; раніше засуджені, ведуть аморальний чи протиправний спосіб життя та інші.

Підводячи підсумки підрозділу зазначимо, що загалом під запобіганням кримінальним правопорушенням варто розуміти діяльність державних та громадських органів, спрямовану на виявлення та нейтралізацію причин та умов, що її детермінують. Відповідно, під загальносоціальним запобіганням кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями слід розуміти систему економічних, соціальних, політичних, правових, ідеологічних, культурних та організаційних заходів, що вживаються державою та суспільством, спрямованих на підвищення добробуту всього населення, удосконалення культурного рівня молоді, створення сприятливих умов їх життя з метою стабілізації та зниження рівня злочинності. Серед усіх заходів загальносоціального рівня найдієвішими є політичні, економічні, соціальні, ідеологічні та інформаційні, зокрема:

– політичного характеру – зміцнення демократії та реформування органів державної влади; упорядкування міграційних процесів у країні; стимулювання створення та розвитку громадських молодіжних об'єднань позитивного спрямування як альтернативи існуючим неформальним групам насильницького

характеру; використання прогнозу їх діяльності при внесенні змін до чинного законодавства; розробка концепцій та програм із запобігання злочинності, що охоплюють своїми заходами неформальні молодіжні групи;

– економічного характеру – зниження рівня тривожності населення в очікуванні падіння курсу національної валюти та зміцнення її потенціалу; зниження рівня корупції та кримінального бюрократизму; виконання державою соціальних гарантій у вигляді пенсій, допомог, заробітної плати; активізація матеріально-побутової, трудової та іншої адаптації вимушених переселенців; створення нових робочих місць та забезпечення підвищення рівня зайнятості населення; формування морального світогляду людини, здатного отримувати матеріальні блага законним шляхом;

– соціально-економічного характеру – стабільний розвиток соціальної інфраструктури; формування дієвої системи соціального захисту громадян; створення та масове поширення доступних установ зайнятості молоді;

– ідеологічного та культурно-виховного характеру – відновлення інститутів релігійного та патріотичного виховання, сприяючих загальному відродженню духовності населення; пропаганда національного виховання, патріотизму, поваги до представників іншої расової належності, національностей, віросповідань; визнання суспільством та державою сім'ї як основи формування соціальної свідомості;

– інформаційного характеру – обмеження негативного впливу та запровадження цензури у ЗМІ; підтримка ініціатив щодо розширення позитивного впливу ЗМІ на орієнтацію, життєві цінності та ідеали молоді; створення системи безпеки Інтернет-ресурсів, що дозволяє виключати можливість загального доступу до сайтів, що містять демонстрацію сцен насильства, агресії, жорстокого поводження з людьми та тваринами, порнографії та педофілії.

У зв'язку з цим важливим етапом формування підходів до запобігання злочинності молоді є діяльність держави, її соціальних інститутів, що спрямовані на створення сприятливого для середовища, в якому гідний

розвиток і захист їх прав забезпечується з дотриманням принципів демократії, рівності, соціальної справедливості, з урахуванням моральних засад та традиційних цінностей українського суспільства, спрямованих на зміцнення сім'ї та морального здоров'я дітей в Україні. Державі необхідно надавати постійну підтримку молодим людям щодо пошуку самостійного, дорослого життя; зміцнення соціальних гарантій, прав та законних інтересів молоді, насамперед, в економічній сфері (права на кваліфіковану працю та її гідну оплату). Інакше невпевненість у стабільному соціальному майбутньому може спровокувати молоду людину до пошуку соціальної справедливості у діяльності неформальних молодіжних груп протиправного характеру (наприклад, опозиційно налаштованих до держави молодіжних організацій, які пропагують екстремістські способи боротьби з владою).

Тому, на сьогодні реальними кроками у цьому напрямі є:

1) прийняття *Стратегії боротьби зі злочинністю в Україні до 2030 року* та подальший розвиток форм і методів програмно-цільового підходу на основі удосконалення відповідних процесів з тим, аби суттєво розширити арсенал правоохоронної діяльності. Вона визначатиме основні положення політики держави у сфері запобігання злочинності та її видам, принципи планування, вимоги до організації управління і до заходів запобігання злочинності, рекомендації щодо розробки державних і регіональних планів запобігання злочинності.

Дана Стратегія має стати напрямом боротьби органів державної влади щодо недопущення розвитку кримінальної активності й розповсюдженості кримінальної зараженості в українському суспільстві. А конкретне наповнення основних напрямів діяльності доцільно здійснювати в документах нижчого рівня;

2) прийняття *Державної комплексної програми боротьби зі злочинністю молоді*, специфічність якої полягає в тому, що: вона має середньостроковий характер, оскільки прийматиметься на 5 років; стане основою для розробки регіональних планів запобігання злочинності; у розробці програми, окрім

правоохоронців, мають брати участь педагоги, психологи, викладачі, кримінологи та інші, діяльність яких спрямовується на досягнення цілей програми; на відміну від Стратегії боротьби зі злочинністю цей документ не повинен містити заходи із загальними формулюваннями, завданнями із декларативним відтінком на кшталт «удосконалити», «покращити», «сприяти», «забезпечити» та ін.; програма має містити практичні заходи, у ній мають передбачатися можливості внесення змін і доповнень в залежності від криміногенної обстановки в державі тощо.

3.2. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями

Торкаючись теоретичного аспекту визначення спеціально-кримінологічного запобігання як особливого феномена діяльності щодо протидії злочинності, слід нагадати про існуючі в кримінологічній літературі позиції та погляди вчених на цю проблему. Зокрема, точка зору О. М. Литвака полягає в тому, що він розмежовує, і з цим варто погодитися, загальносоціальне запобігання (яке збігається із соціальним прогресом) із спеціально-кримінологічним запобіганням та репресивною діяльністю держави. Автор визначає якісні відмінності попереджувальної діяльності, яка орієнтована на досягнення запобіжної мети без застосування примусу. Згаданий автор визначає і спеціалізованих суб'єктів (до яких належать лише органи виконавчої влади, для яких запобігання злочинності є однією з основних статутних функцій) та неспеціалізованих (для яких здійснення профілактичного впливу є не основною функцією в межах своєї конкретної професійної діяльності) [128, с. 22].

На думку О. М. Джужі, спеціально-кримінологічне запобігання злочинам характеризується цілеспрямованим проведенням цього виду запобіжної діяльності, включаючи елементи системи «по горизонталі» (взаємодія) і «по

вертикалі» (підпорядкування); неухильне виконанні поставлених задач й виборі профілактичних дій відповідно до стану об'єкта [117, с. 63].

У той же час В. В. Голіна підкреслює, що в більш вузькому розумінні спеціально-кримінологічне запобігання злочинам мислиться як синтезована кримінологічна теорія і практика організації протидії злочинності шляхом розробки і використання спеціальних знань і методів кримінології та інших галузей (соціології, економіки, психології, педагогіки, антропології, статистики тощо) [53, с. 21]. Також цю діяльність ним розглянуто як сукупність самостійних, але внутрішньо пов'язаних і доповнюючих один одного напрямів боротьби зі злочинністю, змістом яких є діяльність державних органів, громадських організацій і громадян щодо протидії криміногенним явищам і процесам, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки. Автор визначає як суб'єктів спеціально-кримінологічного запобігання злочинам: законодавчі органи, виконавчо-розпорядчі, державні координуючі, правоохоронні та правозастосовні органи, органи державного, культурно-виховного і господарського управління, навчальні, медичні органи й установи, релігійні, громадські та інші організації, рухи, воєнізовані формування, фонди, соціальні групи, об'єднання батьків, сусідів, громадян [52, с. 12–25].

На нашу думку, такі погляди на проблему визначення сутності спеціально-кримінологічного запобігання заслуговують на увагу й мають право на існування. Виходячи з цього, *спеціально-кримінологічне запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями є комплексною діяльністю державних, у тому числі правоохоронних, органів, установ та спеціальних закладів, за участю широкого кола громадських організацій та формувань щодо зменшення рівня злочинності, спрямовану на виявлення та усунення або нейтралізацію детермінантів, які формують особисту чи масову протиправну спрямованість (поєднану із застосуванням чи погрозою застосування насильства) окремих осіб або груп молоді, їх відвернення на стадії виявлення наміру чи готування, а також на етапі*

припинення розпочатої протиправної (у тому числі злочинної) діяльності, що здійснюється за допомогою кримінологічних засобів.

Сьогодні, одна з найважливіших особливостей організованої молодіжної злочинності – так звана диверсифікація, тобто здатність швидко змінювати профіль злочинної діяльності, з урахуванням змін легального ринку [152, с. 137]. Злочинність, при недоліках боротьби з нею, здатна до самодетермінації і надання зворотного негативного впливу на обставини, що її обумовили, у тому числі на політику, економіку, соціальну та духовну сфери. Вона впливає на «фонові явища», посилюючи їх та надаючи їм нових характеристик.

Досить часто лідери молодіжних угруповань є членами організованої загальнокримінальної злочинності. Дослідження цієї проблеми, розробка і реалізація дійових заходів запобігання втягненню молоді до організованої кримінальної злочинності – найважливіше завдання науковців і практичних працівників [8, с. 200].

Головним правоохоронним органом у запобіганні кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями є Національна поліція України (НПУ), організація діяльності якої за цим напрямом передбачає: визначення кола органів і підрозділів НПУ щодо такої діяльності; правове регулювання та інформаційне забезпечення цієї діяльності; аналіз, прогнозування, планування; розробка напрямів взаємодії з іншими структурами та координація їх роботи; контроль за виконанням запланованих заходів.

Найбільш складними, на нашу думку, є інформаційне забезпечення, взаємодія та правове регулювання питань кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями, оскільки необхідні: детальний збір інформації, що включає оперативні відомості; визначення напрямів взаємодії: узгодження рішень; обмін даними, цілеспрямоване співробітництво; детальне опрацювання законодавчих засад цієї діяльності.

В даний час інформація про молодіжні угруповання зосереджується переважно у підрозділах превенції (ювенальна превенція, дільничні офіцери поліції), а відповідно до вимог КПК України [111] почав діяти єдиний для всіх

правоохоронних структур реєстр досудових розслідувань (ЄРДР) [161; 163]. Однак поряд з позитивними змінами, в результаті впровадження Кодексу відбулися і негативні зміни. З кожним роком дедалі більше залишається нерозслідуваних кримінальних правопорушень, відбувається так зване їх накопичення. Основними причинами вказаної ситуації є: прогалини чинного законодавства, низький рівень відомчої нормативної бази, недосконала організація оперативно-розшукової діяльності щодо виявлення та розслідування кримінальних правопорушень і відсутність необхідних оперативних позицій у кримінальному середовищі [83].

Чинним засобом вирішення цієї проблеми, на наш погляд, могло б стати більш раціональне використання можливостей регіональних інформаційних центрів при Головних управліннях Національної поліції в областях (ГУНП), здатних накопичувати у своїх базах відповідні узагальнені відомості, представляючи їх у систематизованому вигляді на запити усім зацікавленим структурам.

У поповненні інформаційних банків могли б брати участь різні суб'єкти діяльності з профілактики насильницьких злочинів, які скоюють неформальні молодіжні групи. Тим більше, аналітична робота в підрозділах НПУ – це постійна дослідницька діяльність (функція процесу управління), яка включає достатній комплекс організаційних заходів і методичних прийомів для вивчення та оцінки кримінологічної інформації [159, с. 4].

Основною метою аналітичної роботи є:

- забезпечення спостереження за оперативною обстановкою;
- систематичне інформування органів влади та управління, керівництва МВС, НПУ, ГУНП про фактичний стан правопорядку і завдання підрозділів НПУ щодо його зміцнення;
- своєчасне застосування заходів для посилення боротьби зі злочинністю та охорони публічного порядку (щоденне реагування);

– своєчасне і цілеспрямоване прийняття управлінських рішень на рівні керівництва МВС, НПУ, ГУНП та їх галузевих служб і підрозділів на місцях (реалізація комплексних й перспективних завдань);

– підготовка змістовних матеріалів і пропозицій.

Вже із вищевикладеного можна зробити висновок, що провідне місце в аналітичній роботі підрозділів НПУ посідає саме аналіз оперативної обстановки та оцінка її стану.

Однак, на думку 58 % опитаних працівників поліції, реалізація цієї пропозиції суттєво ускладнена у зв'язку з наявністю численних недоліків. Дані прогалини значно ускладнюють процес збору цінної інформації про неформальні молодіжні групи та вчинені ними кримінальні правопорушення. Ґрунтуючись на таких відомостях, дослідникам і суб'єктам запобігання буває практично неможливо скласти уявлення про спосіб життя учасників злочинної групи, їх діяльність, взаємозв'язки з навколишнім світом.

Враховуючи виявлену проблему, пропонуємо на рівні ГУНП створити єдину систематизовану інформаційну базу, що включає дані про неформальні молодіжні групи, а також про осіб, які входять в ці неформальні групи, з метою подальшого використання таких відомостей для запобігання вчинення ними протиправних дій. Зазначений захід дав би можливість вести контрольне спостереження за неформальними молодіжними групами, тим самим попереджаючи їх можливу кримінальну діяльність, а у разі вчинення ними правопорушень та злочинів вживати негайних заходів правового характеру до винних осіб.

Поряд з цим для повнішої характеристики групової злочинності молоді в цілому та неформальних молодіжних об'єднань зокрема, сьогодні необхідно розробити нову систему показників, що дозволяють аналізувати криміногенну ситуацію, пов'язану з вчинення кримінальних правопорушень молодіжними групами, у масштабах країни, міста, району. В даний час існуюча вузьковідомча система однорідних відомостей практично не дає можливості відібрати із загального масиву кримінальних правопорушень ті, що були вчинені саме

представниками молодіжних груп, тому вважаємо, що назріла необхідність термінового внесення змін до ЄРДР додавши такий пункт «Додаткова характеристика кримінального правопорушення», в якому під окремими кодами слід розмістити такі варіанти позицій:

«кримінальне правопорушення вчинено:

- членом неформальної групи;
- у тому числі насильницької спрямованості»

Такі зміни дозволили б враховувати відповідні статистичні відомості у формі № 1 (на виявлене кримінальне правопорушення) у розділі 27 – додаткова характеристика злочину, та формі № 2 (на особу, яка вчинила кримінальне правопорушення) у розділі 34 – додаткова характеристика кримінального правопорушення. Складені на підставі цих відомостей звіти дозволили б відслідковувати кількісні та якісні показники злочинності молодіжних угруповань, більш всебічно, об'єктивно та повно відобразити показники стану окремих видів кримінальних правопорушень. Крім того, отриману інформацію можна було б використовувати як при складанні кримінологічного прогнозу злочинності, так і з метою розроблення різних заходів запобіжного характеру.

Реалізовані на рівні спеціально-кримінологічного запобігання заходи орієнтовані на певний вид кримінальної протиправної діяльності. Тому спробуємо визначити основні напрямки роботи підрозділів НПУ щодо запобігання кримінальним правопорушенням, які вчиняються молодіжними групами з різним ступенем агресивної спрямованості:

1) *неформальні молодіжні групи екстремістської спрямованості* відносяться переважно до сфери Департаменту стратегічних розслідувань, спеціальних підрозділів Служби безпеки України, які зобов'язані: встановлювати, запобігати та припиняти факти готування до кримінального правопорушення та замаху на нього, що вчиняються на ґрунті екстремізму, а також встановлювати осіб, які його вчинили;

– встановлювати осіб, протиправні дії яких можуть містити ознаки екстремістської спрямованості, що дає підстави для вжиття заходів запобіжного впливу;

– залучати до роботи із запобігання кримінальним правопорушенням громадські об'єднання правоохоронної спрямованості та окремих громадян.

Основними пріоритетними напрямками роботи щодо запобігання молодіжному екстремізму є:

по-перше, це багаторівнева робота із запобігання екстремізму в молодіжному середовищі, яка проводитиметься місцевими обласними адміністраціями спільно з правоохоронними органами та громадськими організаціями: круглі столи з питань терпимості та поваги до інших культур; психологічні тренінги для старшокласників; вечори знайомства із звичаями народів світу; студентські фестивалі «Екстремізму – ні» тощо;

по-друге, посилення законодавства з протидії екстремізму, зокрема: визначення системи екстремістських злочинів, яку становлять такі групи суспільно небезпечні посягання: 1) тероризм; 2) сепаратизм; 3) кримінальні правопорушення, вчинені на ґрунті расової, національної чи релігійної нетерпимості; 4) інші кримінальні правопорушення, пов'язані з екстремізмом [14]; запровадження кримінальної відповідальності за фінансування екстремізму, поширення екстремістської інформації в Інтернеті. З огляду на те, що сьогодні одним із джерел екстремістських та інших негативних ідей є Інтернет, необхідно рекомендувати загальноосвітнім установам створювати свої сайти спрямовані на пропаганду толерантності серед підлітків та молоді;

по-третє, це посилення контролю за акціями і громадськими заходами, ініційованими різними громадськими об'єднаннями. Дані такого моніторингу мають оперативно надходити до територіальних управлінь поліції й аналізуватись. У разі встановлення екстремістських мотивів – припиняти їх діяльність, застосовуючи до них заходи відповідно до чинного законодавства;

2) *неформальні молодіжні групи футбольних фанатів-хуліганів та вандалів* – це основний контингент роботи працівників превентивної діяльності та патрульної служби, які зобов'язані:

- перевіряти на маршрутах патрулювання місця найімовірнішого вчинення фанатами та вболівальниками хуліганських дій та актів вандалізму;

- виявляти пункти укриття агресивно налаштованих фанатів та вболівальників, схильних до вчинення правопорушень, а також місця їх концентрації;

- припиняти випадки розпивання фанатами та вболівальниками спиртних напоїв у громадських місцях, а також вживання наркотичних засобів та психотропних речовин;

- здійснювати роз'яснювальну роботу серед фанатів та вболівальників щодо дотримання ними правил громадського порядку [78, с. 24–25].

У свою чергу М. М. Рудик застосування практичними працівниками заходів запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються футбольними уболівальниками розподілив за часовим критерієм, а саме:

- 1) заходи, які застосовуються до проведення футбольного матчу. Комплекс оперативно-запобіжних заходів щодо виявлення лідерів та членів неформальних об'єднань футбольних фанатів з метою запобігання злочинам з їхнього боку до початку футбольних матчів;

- 2) заходи, які застосовуються під час футбольного матчу. Комплекс оперативно-запобіжних заходів щодо забезпечення публічного порядку під час проведення футбольних матчів, який в свою чергу, поділяється на три етапи:

- а) підготовчий (на даному етапі відбувається з'ясування завдань, визначення способів її виконання, аналіз обстановки і розроблення управлінських рішень);

- б) основний (на даному етапі проводиться розстановка сил та засобів безпосередньо на ділянці несення служби і здійснення заходів щодо охорони публічного порядку);

- в) заключний етап;

3) заходи після футбольного матчу [180, с. 165–174].

Запобігання злочинам з боку футбольних уболівальників має починатися з аналізу інформації про наявність на території, що обслуговується неформальних молодіжних об'єднань кримінальної спрямованості, зокрема, угруповань фанатів та скінхедів. Це обумовлено необхідністю науково обґрунтованого вибору з маси правопорушників потенційних злочинців, тобто тих, хто ще не вчинив злочину, проте в еволюції антигромадської поведінки придбав такі особистісні властивості, які при наявності певних умов та обставин можуть проявитися у формі злочинних дій [80, с. 69].

Для реалізації цих цілей співробітники поліції з метою недопущення вчинення правопорушень з боку уболівальників повинні проводити запобіжну роботу з підлітками, які раніше були помічені та затримані за порушення публічного порядку під час проведення спортивних заходів, з батьками дітей, які перебувають на обліку як вболівальники спортивних товариств. У ході здійснення таких заходів повинні виявлятися найбільш активні учасники групових хуліганських проявів, а також дорослі особи, що залучають неповнолітніх в антигромадську діяльність. Виявлення досліджуваних угруповань має здійснюватися спільно з оперативними службами при тісній взаємодії з керівництвом навчальних закладів, молодіжними громадськими організаціями тощо. Під час такої діяльності необхідно зібрати для запобіжної роботи відомості про склад, структуру, чисельність, конкретних учасників угруповань, найбільш активних членів «керівного центру», лідерах та їх особливостях. Для цих цілей слід регулярно проводити спеціалізовані цільові рейди, спрямовані на виявлення неповнолітніх асоціальної спрямованості.

У зв'язку з цим слід було б використовувати позитивний досвід англійських поліцейських, які, використовуючи наявну інформацію про організаторів масових заворушень і найбільш активних членів неформальних груп фанатів, завчасно роблять їх арешти ще до початку матчів. Такі заходи отримали назву поліцейських операцій. Так, за підсумком 4-х місячної роботи поліцейських, які працювали під прикриттям в банді «Leeds», став арешт 11

молодих людей за звинуваченням в організації масових заворушень та груповому хуліганстві. Під час арешту була вилучена спеціальна література, яка містила факти пропаганди насильства та безладів, ножі, арбалет, залізна арматура та інші підручні засоби. Підсумки діяльності поліцейських West Midlands Police по боротьбі з футбольними хуліганами вельми відчутні: у 2014 р в порівнянні з 2013 р зросла кількість арештів з 3307 до 3341, зокрема за прояв насильства кількість арештів з 52 виросло до 100, за неналежну поведінку - з 312 до 322, за напад - з 110 до 132. Таким чином вдалося скоротити число злочинів на національному ґрунті - з 33 до 25 [100, с. 42-45].

І. М. Копотун справедливо відносить до числа досить важливих і інші заходи: отримання даних про місця постійного (запасного) збору учасників, про основні цілі, які об'єднують підлітків і молодь в угруповання, про соціальний статус кожного її члена, про особливості їх взаємовідносин з лідерами і однолітками, які основні ролі вони виконують, здатності кожного з них. Для збору інформації слід додатково орієнтувати осіб, які сприяють кримінальній поліції, на отримання запобіжної інформації щодо підлітків, які зараховують себе до руху «скінхедів» та футбольних фанатів, виявлення їхніх лідерів й активних учасників [103].

Зібрана таким чином інформація дозволить скласти відповідний «паспорт угруповання», визначити її вид. У разі подальшої розробки угруповання слід систематично доповнювати цю документацію, аналізувати і систематизувати нові відомості про протиправну діяльність її членів.

Зазначені вище щодо організації роботи по виявленню лідерів неформальних молодіжних організацій повинні бути передбачені в рамках комплексної операції «Підліток».

При отриманні такої інформації співробітникам правоохоронних органів необхідно вести цілеспрямовану роботу щодо переорієнтації угруповань, які ще не стали на шлях порушення закону, а також встановити жорсткий контроль за ними, аж до їх роз'єднання та заборони.

Запобігаючи груповим порушенням публічного порядку, що готуються, або масовим бійкам підлітків поза стадіонами, або припиняючи ті що почалися, правоохоронні органи, заздалегідь маючи інформацію про місце, кількості учасників з кожної з протидіючих сторін, повинні перекривати дані місця силами особового складу і громадськості або, викликати допомогу з інших підрозділів. Сюди можна віднести дії по затриманню та притягненню до відповідальності молодих осіб, в чиїх діях є склад іншого кримінального правопорушення. Виїжджаючи заздалегідь на місця скупчення фанатів правоохоронні органи не повинні дозволити останнім вступати в бійку. Припиняючи дії, що вже почалися, працівники поліції, в першу чергу, повинні відсікти з натовпу найбільш активних її лідерів, тим самим, позбавивши угруповання дій в екстремальній ситуації.

Для запобігання злочинам на трибунах великий позитивний ефект може надати гласне (навіть демонстративне) застосування кіно-фотозйомки, відеозапису того, що відбувається. Практика показує, що підлітки, боячись в майбутньому бути пізнаними, стримують свої злочинні наміри.

Розвиток технологій та їх вірне застосування дозволило в Англії на початку ХХІ століття приборкати стихію футбольного насильства. Була введена система проходу на стадіони виключно по «карті вболівальника», яка містила в собі основні дані відвідувача стадіону – ім'я, прізвище, вік тощо. За кожним випадком порушення правил поведінки на стадіоні проводилася перевірка, в ході якої, за допомогою камер зовнішнього спостереження, фіксувалися як організатори, так і прості учасники заворушень, яких згодом позбавляли можливості відвідування стадіону на термін від одного року і більше. Поліції, нарешті, вдалося знайти ахіллесову п'яту будь-якого футбольного хулігана. Нікому з фанатів не захотілося ризикувати можливістю радіти перемогам улюбленої команди, і стадіони Сполученого Королівства знову пізнали радість спокійного перегляду гри [23].

Важливим аспектом у виявленні порушників може слугувати діяльність співробітників поліції, які, перебуваючи безпосередньо в секторі

уболівальників, можуть своєчасно реагувати на різні порушення порядку. Разом з тим, питання про відновлення присутності співробітників поліції у форменому одязі є надзвичайно гострим. На питання «чи вважаєте Ви за необхідне присутність співробітників Національної поліції на футбольних матчах», ствердно відповіли лише 14,5 %, 36,4 % вважають, що вони повинні знаходитися за межами стадіону або в спеціально відведених для цього місцях, 25,5 % вважають, що їх присутність провокує уболівальників. До речі, 19 % співробітників також згодні з такою позицією. Тим часом, більшість з них (співробітників) – 67 % – упевнені, що їх присутність на матчі є стримуючим фактором у розвитку і запобіганні порушенням публічного порядку (додаток В).

Які б сили не забезпечували охорону публічного порядку на стадіонах, чи стюарди, чи співробітники поліції, з метою уникнення актів вандалізму та хуліганських дій слід практикувати висвітлення в ЗМІ заходів, що вживаються правоохоронними органами щодо недопущення групових правопорушень і масових заворушень під час проведення футбольних матчів [213, с. 189]. Напередодні матчів підвищеного ступеня ризику повинні вживатися заходи до висвітлення у друкованих виданнях та на телебаченні передматчевого ажіотажу щодо можливих конфліктів уболівальників футбольних клубів і сил правопорядку.

3) *неформальні молодіжні групи тоталітарно-релігійної спрямованості та деструктивні секти*. Їх діяльністю переважно займаються підрозділи дільничних офіцерів поліції та підрозділи ювенальної превенції, які зобов'язані здійснювати:

– профілактику втягнення молоді в секти за допомогою діагностики соціальної адаптації особистості, що створює передумови для залучення їх до таких організацій, нейтралізації несприятливих факторів соціалізації, що сприяють залученню молоді до релігійних сект, антисектантського виховання, розроблення прийомів психологічного захисту від авторитарного впливу лідерів секти, а також усвідомлення членами небезпеки такого залучення;

– запобігання розвитку впливу сект на молодих людей, які мають досвід спілкування з їхніми адептами;

– припинення втягування молодих людей у сектантську діяльність, надання допомоги у реабілітації колишніх членів секти;

4) *неформальні молодіжні групи – прихильники субкультури потойбіччя* («готи», «сатаністи») та близькі до них представники субкультурних течій (наприклад, «металісти») – це сфера діяльності підрозділів карного розшуку, співробітники якого зобов’язані: проводити профілактичну роботу з особами, що перебувають на обліку; спостерігати за угрупованнями, у поведінці яких виявляються елементи насильства, агресії; вести облік засуджених за насильницькі злочини; здійснювати контроль за їх поведінкою.

При отриманні даних про кримінальні правопорушення, що готуються на ґрунті окультизму, співробітники карного розшуку зобов’язані негайно перевіряти і припиняти протиправні дії, забезпечуючи притягнення винних до відповідальності, що саме, по собі має запобіжне значення, або, якщо це можливо, схилити цих осіб до добровільної відмови від вчинення протиправних дій.

Велике запобіжне значення мають своєчасне та повне виявлення у процесі проведення оперативно-розшукових заходів притонів, місць концентрації таких осіб, які ведуть антигромадський спосіб життя, раніше засуджених, які залучають дітей до вчинення кримінальних правопорушень.

Співробітники карного розшуку повинні здійснювати перевірку даних про безвісти зниклих осіб, до яких належать громадяни, які зникли раптово, без вагомих причин, чиє місцезнаходження та доля залишаються невідомими. Оперуповноважені беруть участь у встановленні невпізнаних трупів, зіставляючи їх прикмети зі зниклими, особливо якщо вони раніше були помічені в контактах з представниками окультних течій;

5) *робота з неформальними молодіжними групами мотоциклістів з числа «байкерів»* відноситься до повноважень патрульної служби, яка здійснює: виявлення та припинення порушень Правил дорожнього руху; облік та аналіз

дорожньо-транспортних пригод, причин та умов їх виникнення, а також вжиття заходів до їх усунення; застосування до порушників встановлених законом заходів впливу.

Типовими порушеннями «байкерів» є: їзда без шолома, перевищення швидкості, відсутність прав водія на керування мотоциклом та реєстраційних документів на транспортний засіб. Мотоцикл є одним із найнебезпечніших транспортних засобів, тому будь-яке зіткнення на ньому може призвести до сумних наслідків. Щоб уникнути цього, водіям потрібно навчитися навичок водіння в різних ситуаціях й дорожніх умовах, уважності, а також суворо дотримуватися Правил дорожнього руху. Особливо небезпечно, коли мотоциклісти при русі здійснюють різкі маневри – з ряду в ряд, або на великій швидкості здійснюють обгін, проїжджаючи між машинами через так звані «мертві зони» (місце огляду, де водій машини не бачить транспортний засіб, що його обганяє). На думку багатьох фахівців, все це – наслідки недоліків нинішньої підготовки водіїв мотоциклів в автошколах. Фактично кожен, хто отримав права на керування мотоциклом, вже вважає себе «професіоналом» на дорозі, хоча напрацювання навичок їзди на такому транспортному засобі потрібно вести постійно.

Окреме питання загальнонаціонального значення – запровадження у кожному населеному пункті систем технічної фіксації вуличних правопорушень за програмою «Безпечне місто». Необхідно зазначити, що застосування техніки передбачене у ст. 40 Закону України «Про Національну поліцію» (2015 р.). Зокрема, у нормі Закону регламентовано використання поліцією:

- 1) автоматичної фото- і відеотехніки;
- 2) інформації, отриманої із автоматичної фото- і відеотехніки, що знаходиться в чужому володінні. Мета таких заходів полягає у попередженні, виявленні або фіксуванні правопорушення та забезпечення дотримання правил дорожнього руху [168].

Новітні камери відеоспостереження, у тому числі й з функцією розпізнавання людей та об'єктів, активно запроваджується у таких містах нашої держави, як: Київ, Харків, Львів, Дніпро, Вінниця, Маріуполь, Чернігів та ін. Для прикладу, в м. Київ запроваджено окрему міську цільову комплексну програму «Профілактики та протидії злочинності в місті Києві «Безпечна столиця» на 2022-2024 роки» [167]. Сьогодні у столиці встановлено 7 тисяч камер насамперед з урахуванням побажань комунальників та правоохоронців (до речі, це третина від загальної кількості камер в усій Україні). Київ посів 49 місце у світовому рейтингу міст із найбільшим покриттям камерами відеоспостереження (індекс камер на 1000 жителів складає 2,10) [193]. До системи віддалено підключено 250 користувачів [24]. У пілотному режимі встановлено понад 200 оглядових камер із новим аналітичним модулем розпізнавання обличчя на входах-виходах 52 станцій метро [206]. Новий унікальний модуль дозволяє також фіксувати зображення з будь-якої камери мережі та порівнювати їх із базою правопорушників [206].

Для забезпечення кожного громадянина можливістю безперешкодного виклику поліції на рівні держави має бути розробленим мобільний додаток «Поліція 102». Він має стати ефективним способом цілодобового зв'язку з поліцією, та способом забезпечення безпеки дітей.

У межах впровадження безпекових проєктів слід звернути увагу на відродження спільного патрулювання громадян та поліції вулицями та громадськими місцями. Така ініціатива життєздатна лише за підтримки органів місцевої влади та поліції, саме вони мають бути зацікавлені у безпеці довіреної їм громади і території [99, с. 39]. Наприклад, поліція Донеччини активно залучає громадян до безпекових проєктів. У регіоні зареєстровано 29 громадських формувань з охорони громадського порядку чисельністю близько 400 осіб, серед яких багато молоді. Так, у Маріупольському державному університеті створено «Молодіжну варту». Завдяки тісній співпраці з жителями дільничні протягом 2019 року розкрили майже 4 тисячі злочинів, виявили понад 5 700 фактів насильства в сім'ї, в результаті чого 69 кривдників

притягнуто до кримінальної відповідальності, а відносно решти складено адміністративні протоколи [65].

Створюючи будь-яку концепцію, програму запобігання кримінальним правопорушенням, треба завжди пам'ятати, що у протиправному діянні, як правило, задіяні дві сторони: злочинець і потерпілий, тому окрім заходів щодо профілактики кримінальної поведінки потенційних злочинців слід розробляти комплекс заходів, спрямованих на віктимологічну профілактику жертв злочинних посягань [73; 205].

Попри усталену думку, що ступінь віктимності жертви молодіжного екстремізму не залежить від її поведінки, а обумовлений лише низкою об'єктивних ознак (раса, національність, місце народження, зовнішність), віктимологічна профілактика таких кримінальних правопорушень не ставить своїм завданням виконання вимог екстремістів: недопущення іноземців, представників національних меншин у місця проживання екстремістські налаштованої молоді тощо. Дослідниками, як і самими екстремістами, відзначається також група суб'єктивних чинників, які впливають на вибір жертви кримінальних правопорушень [59]. До них можуть належати: певний аморальний стиль поведінки (гомосексуальний спосіб життя тощо); нелегальна міграція (за винятком біженців); недобросовісна конкуренція та особливо – вчинення правопорушень потенційними жертвами.

Тому всі випадки прояву екстремізму по відношенню до представників окремих соціальних груп викликані досить активною, а в деяких випадках навіть агресивною позицією цих груп по відношенню до інших людей [210]. Це проявляється в агресивній міграційній політиці різних національностей (Північно-Кавказький регіон, країни Африки, Китай), економічній конкуренції, спортивному протиборстві (вболівальники Англії, Німеччини та ін.), протиборстві політичних та кримінальних угруповань (Грузія), міжнародних, у т.ч. військових, конфліктах (Америка, Великобританія, Україна). Таким чином, віктимність даних соціальних груп має винний чи провокуючий характер [43; 60].

Основними моделями віктимологічної роботи з молоддю, а також прихильниками різних субкультур є:

- інформаційна модель, в рамках якої використовуються такі форми, як лекційні заняття, семінари, конференції, бесіди, що дають найбільш повну та об'єктивну інформацію про релігійні секти, окультні напрямки;

- модель поведінкових навичок, орієнтована на формування умінь, які дозволяють подолати негативний соціальний тиск й уникнути залучення до секти чи окультну групу;

- конструктивно-позитивна модель, що ґрунтується на формуванні у молодих людей позитивних поведінкових навичок та уявленні про соціальні функції сучасного молодіжного руху та фактори, що зумовлюють його поширення.

У цьому аспекті видається за необхідне співробітництво молодіжних об'єднань, традиційних релігійних організацій, органів державної влади яке покликане протидіяти проникненню в школу окультних та екстремістських впливів.

Такі вищезазначені спеціально-кримінологічні заходи запобігання щодо модернізації запобіжної роботи в органах поліції можуть значно знизити рівень кримінальних правопорушень молодіжних груп. Проте така робота не може відбуватися без будь-яких реформ і в цій структурі. Вивчивши сучасну практику діяльності правоохоронних органів, встановлено, що типовими недоліками їх діяльності та прорахунками є:

- *недооцінка проблеми організованості, що виражається у слабкій організаційно-аналітичній діяльності, відбиваючи процеси консолідації, кооперування, професіоналізації кримінального середовища. Унаслідок цього склалася ситуація «зачарованого кола» – одні не змогли побачити розглянуте явище, інші ж не хотіли з різних причин говорити про нього;*

- *недостатність активізації та цілеспрямованості оперативного пошуку осіб – можливих учасників молодіжного організованого злочинного співтовариства;*

– *недоліки у виявленні та контролі за діяльністю особливо небезпечних лідерів молодіжних угруповань.*

– відсутність апробованих методик запобігання найпоширенішим видам кримінальних правопорушень молодіжні групи (об'єднання);

– проведення профілактичної роботи застарілими (що «вижили себе») методами, небажання впроваджувати у свою діяльність рекомендації вчених-юристів, кримінологів, педагогів, психологів;

– формальний підхід до планування, організації та виконання запобіжної діяльності, низьке оперативне управління профілактикою правопорушень, які вчиняються дітьми та молоддю;

– неузгодженість дій органів поліції з іншими уповноваженими суб'єктами у питаннях реалізації запобіжних заходів щодо молоді;

– недостатня проінформованість, правова та методична незабезпеченість запобіжної діяльності органів поліції. Усунення виявлених прогалин певною мірою могло б змінити існуючу ситуацію на краще, хоча вдосконалення організації діяльності щодо запобігання злочинності дітей та молоді як в органах поліції так і в інших державних структурах, навчальних установах, громадських організаціях має розпочинатися з розробки нової концепції виховання підростаючого покоління з урахуванням напрямів молодіжної політики, розвитку економічних відносин, зміни менталітету, мислення людей. При цьому необхідно застосовувати адекватні засоби, форми, методи, тактичні прийоми соціокультурної, виховної, профілактичної та правозастосовної діяльності з нейтралізації й усунення негативних проявів у молодіжному середовищі.

Робота з молоддю, спрямована на соціальну й психологічну корекцію особистості членів молодіжних груп та вплив на спосіб і умови їх життя, від державних структур вимагає розробок методик із «відволікання» молодих людей від протиправної діяльності. Вважаємо, що у створенні таких методик істотну роль здатна відіграти розбудова системи освіти, що полягає, перш за все, у максимальній індивідуалізації навчально-виховної, спортивно-масової

роботи, повсякденному впровадженні педагогіки співробітництва, забезпеченні принципу соціальної справедливості.

Численні кримінологічні дослідження свідчать [20; 219 та ін.], що зростання злочинності, особливо молодіжної, багато в чому корелює з поганою організацією дозвілля. У той же час відомо, що вирішення проблем дозвілля залежить, перш за все, не від правоохоронних органів, а від діяльності державних та культурно-виховних установ, які могли б взяти на себе деякі профілактичні функції щодо дітей та молоді й здійснювати більше тісну взаємодію з правоохоронними органами.

Володіння високими фізичними, духовними та вольовими якостями дозволяє особі краще боротися з негативними явищами у навколишньому середовищі. В даний час, коли небезпека постраждати від насильства на вулиці досить висока, фізичний розвиток молоді, її спортивна підготовка стають важливим фактором, від якого залежить ефективність протистояння злочинців та стану правопорядку, тому у всіх навчальних закладах слід заохочувати створення спортивних секцій під керівництвом кваліфікованих тренерів-педагогів, здатних на професійному рівні формувати високі морально-вольові якості молодих спортсменів.

Організація цілеспрямованих занять із підлітками у вільний час розвиває позитивні схильності та вольові навички, а також сприяє відмові від негативних звичок та вчинків, властивих антигромадському способу життя. У цьому розвиток мережі різних культурних комплексів, підліткових об'єднань, спортивних секцій і технічних гуртків, т. е. створення індустрії дозвілля, є досить сильним антикриміногенним чинником.

Координувати перераховані заходи покликана ціла низка функціонуючих державних структур: суб'єкти передбачені у Законі України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» (1995 р.); уповноважені з прав дитини і з прав людини та ін. Але, враховуючи низький рівень взаємодії перерахованих органів, нами було виявлено цілу низку упущень у їх діяльності: заплановані у різних програмах заходи щодо

вирішення соціально-економічних проблем молоді найчастіше виявляються невиконаними, а криміногенні та негативні фонові явища, якими пронизане підліткове середовище залишаються поза досяжністю правового та педагогічного впливу державних органів та організації.

Матеріально-технічна та фінансово-економічна база суб'єктів запобігання є застарілою, недостатньою для ефективної роботи з профілактики молодіжної злочинності. Нажаль в умовах реформування органів державної влади, змінені чинні правові інститути потребують знову ж таки докорінного реформування, тому що не в змозі ефективно захищати молодь від кримінального впливу. Під час реалізації профілактичних програм суб'єкти всіма можливими способами намагаються перекласти свої повноваження на підрозділи поліції, замінивши заходи виховного характеру адміністративно-правовим примусом.

Якщо виходити з діяльності державних організацій, то стає очевидним, що в їхній роботі присутня явна байдужість до проблем материнства та дитинства, працевлаштування дітей та молоді. Кадровий склад суб'єктів профілактики відрізняється невисокою кваліфікацією. Множинність суб'єктів профілактики без правового закріплення їх прав та обов'язків ускладнює вживання конкретних заходів. Профілактична робота здійснюється без урахування змін у сферах суспільного життя країни. Наведений перелік дає підстави вважати, що суб'єкти протидії злочинності, що функціонують сьогодні, працюють більшою мірою розрізнено й неузгоджено. Епізодичні наради з приводу молодіжної політики, що проводяться ними, не відповідають сучасним вимогам, у зв'язку з чим необхідно створити регулярно діючу *Міжвідомчу комісію* з координації діяльності всіх перерахованих структур. До роботи в комісії слід додатково залучати вчених, представників громадських організацій та інших зацікавлених громадян, які активно взаємодіятимуть з різними суб'єктами, вносити пропозиції щодо вдосконалення державної системи запобігання правопорушенням, благодійної діяльності, а також профілактичної роботи з дітьми, молоддю та їхніми сім'ями.

Підсумовуючи вищевикладене, серед суб'єктів спеціально-кримінологічного запобігання можна назвати:

- органи НПУ та їх підрозділи, які працюють із порушниками порядку з числа дітей та молоді;
- державні органи та службовців, які сприяють виконанню правоохоронних функцій.

Однак «розпорошеність» виконуваних ними функцій і неповнота наявної у них розрізненої інформації знижують ефективність вибору й застосування конкретних запобіжних заходів до молодіжних груп, від яких очікується вчинення правопорушень.

Таким чином, єдиним реальним суб'єктом запобігання правопорушенням молоді на сьогоднішній день залишається НПУ, а тому саме вони мають проявити ініціативу щодо координації спільної діяльності інших суб'єктів профілактики та передачі соціальним службам, закладам освіти частини профілактичних функцій. Відповідно, головними напрямками модернізації діяльності з запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями є:

- розробка системи показників (індикаторів), що містить дані про злочинну діяльність молодіжних груп.

Обчислення коефіцієнту злочинності здійснюють шляхом перемноження абсолютної кількості кримінальних правопорушень кожного виду, облікованих за певний період часу, на середню величину санкцій відповідних статей Особливої частини КК України, які передбачають кримінальну відповідальність за ці діяння. Результати множення підсумовуються і сума ділиться на загальну кількість кримінальних правопорушень, які входять до цього переліку:

$$K_{cic} = \frac{\sum_{m=1}^N T_m \times C_m}{\sum_{m=1}^N T_m}$$

K_{cic} – узагальнений коефіцієнт суспільної небезпечності кримінальних правопорушень, що

вчиняються молодіжними групами в країні;

T_m – абсолютна кількість кримінальних правопорушень виду m , облікованих за певний період часу;

C_m – середня величина санкції відповідної статті КК України, передбаченої за вчинення певного виду кримінальних правопорушень m ;

$N = 14$ – запропонована кількість кримінальних правопорушень індексної групи.

Обчислений таким чином коефіцієнт дає найбільш загальне уявлення про рівень суспільної небезпечності молодіжної злочинності в країні на поточний момент.

Визначення критичної кількості кримінальних правопорушень, яка може призвести до криміналізації соціальних відносин: 5–6 кримінальних правопорушень на 100 осіб (600 кримінальних правопорушень на кожні 10 тис. населення) упродовж року. Відтак, це значення коефіцієнту (відносного рівня) злочинності можна прийняти за одиницю, що означатиме максимальну соціальну небезпеку, класифікаційна таблиця для визначення рівня небезпеки злочинності може мати такий вигляд:

Значення індикатору злочинності	Рівень небезпеки злочинності	Відповідні значення коефіцієнту злочинності (кількість злочинів на 10 тис. населення упродовж року)
0-0.5	припустимий	0-300
0.4-0.5	припустимий з ознаками підвищеного	240-300
0.5-0.75	підвищений	300-450
0.7-0.75	підвищений з ознаками високого	420-450
0.75-0.88	високий	450-480
0.8-0.88	високий з ознаками критичного	480-528
0.88-1	критичний	528-600

Таким чином можна обчислювати індикатор молодіжної злочинності не лише за рік, але й за інший період (півріччя або квартал), відповідно коригуючи значення коефіцієнту злочинності;

– створення централізованого банку даних про стан цього виду злочинності, що включає «паспортизацію» молодіжних груп загалом та окремих її учасників, наприклад інформаційне забезпечення суб'єктів

запобігання фактами наявності на території, що обслуговується, неформальних молодіжних груп насильницької орієнтації;

- координація профілактичної діяльності, забезпечення її наступності;
- організація взаємодії органів поліції із державними та громадськими структурами, що реалізують заходи щодо запобігання правопорушенням дітей, молоді та її груповим проявам;
- оперативне виявлення причин та умов, що сприяють об'єднанню у молодіжні групи й вчинення правопорушень молоддю;
- здійснення профілактичного спостереження за молодими людьми, схильними до злочинної поведінки;
- розвиток системи культурно-масових організацій, здатних відвернути молодь від можливої протиправної діяльності.

Перераховані напрями та заходи здатні вберегти лише деяку частину злочинців молодіжного віку, точніше «випадкових» та «ситуаційних», від вибору неформальної молодіжної групи антигромадського спрямування, залучити їх до позитивних фізкультурно-спортивних чи творчих занять. Проте істотно змінити ситуацію таких групах, що вже склалися, покликані заходи індивідуального характеру, які ми розглянемо в наступному параграфі.

3.3. Індивідуально-профілактичні заходи запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями

Індивідуально-профілактичні заходи запобігання злочинності є третім рівнем превентивної роботи. Заходи індивідуального характеру завжди спрямовані на конкретних громадян, здатних вчинити кримінальне правопорушення або їх групи. Відповідно, вплив на групову злочинність передбачає, передусім, виявлення всіх членів групи, правильну оцінку характеру діянь, що вчиняються ними, соціально-психологічних особливостей

кожного члена, що дозволяє спрямувати профілактичні заходи на конкретну особи. З цього приводу О. М. Джужа зазначає: «...треба вміти надати необхідну допомогу тим, хто має об'єктивні життєві труднощі, які складно подолати самотійно. Разом з тим треба по можливості швидко виявляти серед загальної маси осіб, що не виправилися, які мали в минулому судимості, а також тих, у кого сформувалися антигромадські погляди та звички, аморальна поведінка може сам опинитися в числі злочинців й бути джерелом негативного впливу на оточуючих, особливе увагу приділяючи при цьому молоді» [175, с. 360].

Специфічними особливостями індивідуальної профілактики є, по-перше, те, що вона як захід боротьби зі злочинністю здійснюється лише стосовно тих осіб, які не дотримуються норм соціальної поведінки (моралі та права); по-друге, вона пов'язана не тільки із заходами виховного впливу, а й із примусом; по-третє, досягнення кінцевої мети індивідуальної профілактики здійснюється за рахунок використання заходів, як правило, гласного характеру.

Обов'язковими попередніми умовами законного застосування превентивних заходів є виявлення та постановка окремих осіб на один із видів обліку (оперативно-розшукова справа, облікова справа, інформаційні системи й картотеки оперативно-розшукового та профілактичного призначення тощо).

Цей процес умовно поділяється на чотири основних етапи:

- 1) виявлення й постановка, згідно із законодавством, на облік осіб, від яких через їх антигромадські погляди й поведінку можна очікувати вчинення злочинів;
- 2) організація спостереження й отримання оперативної інформації про поведінку, погляди взятих на облік;
- 3) організація і здійснення комплексу оперативно-розшукових та інших заходів спрямованих на недопущення вчинення ними кримінальних правопорушень;
- 4) організація належного аналізу ефективності оперативно-розшукових заходів і методів щодо осіб, які підлягають впливу.

Враховуючи, що діяльність неформальних молодіжних груп від моменту виникнення до їх викриття має досить динамічний характер, насамперед слід встановлювати в них тих осіб, які нещодавно були залучені до злочинної групи, які не мають поки що міцних зв'язків, які не зазнали тривалого психологічного впливу злочинного середовища. Саме з них потрібно розпочинати індивідуально-профілактичну роботу, виводячи їх з-під впливу кримінальних лідерів.

Проблема існування молодіжної злочинності та необхідність її запобігання сьогодні визнається не лише в Україні, а й міжнародною спільнотою. У 2003 р. Радою Європи було прийнято рекомендацію «Про нові підходи до злочинності серед неповнолітніх і про значення правосуддя у справах неповнолітніх» [150]. Вона закріпила положення про те, що заходи запобігання молодіжній злочинності повинні спиратися на багатoproфільні міжвідомчі підходи, що розробляються з урахуванням всього комплексу соціальних факторів, які впливають на формування особистості в різних мікроколективах: сім'ї, школі, спортивних секціях тощо, тобто з урахуванням усіх інституцій соціалізації. На наш погляд, основною є сім'я. Отже, суб'єктам індивідуального запобігання необхідно якомога раніше виявляти неблагополучні сім'ї, здатні сформувати у дитини девіантний стереотип поведінки, згідно з яким насильство – найпростіший та найефективніший спосіб вирішення існуючої проблеми.

Основними напрямками запобігання кримінальним правопорушенням таких груп є:

- виявлення та ізоляція дорослих лідерів, які схиляють дітей до протиправної агресивної поведінки;
- винесення офіційних попереджень особам, які допускають порушення громадського порядку, що негативно характеризуються за місцем проживання;
- виявлення та оперативна розробка найбільш криміногенних мікрорайонів, пунктів збирання підлітків та молоді, місць зберігання зброї й предметів правопорушень;

- висунення та перевірка версій про втягнення дітей дорослими до протиправної поведінки;

- виявлення осіб, які мають психічні відхилення, згубні залежності (алкогольну, наркотичну, токсичну), а також відчують стійку ворожість до конкретних соціальних груп населення.

Суб'єктами індивідуального запобігання є конкретні особи, що взаємодіють з потенційними правопорушниками.

Об'єктами індивідуального запобігання є:

- антигромадська поведінка та спосіб життя особи, ймовірність вчинення правопорушень;

- кримінологічно значущі особистісні властивості особи, що визначають деформацію його поведінки;

- безпосередні умови несприятливого формування та життєдіяльності особи;

- кримінологічно значущі психофізіологічні особливості (в міру їх схильності до виправлення або лікування);

- жертва злочинного посягання;

- елементи несприятливої життєвої ситуації, які об'єктивно мають криміногенний характер та існують досить тривалий час.

Метою індивідуального запобігання є позитивна корекція особистості, що тягне за собою зміну її поведінки від антигромадського ухилу до законослухняного, зниження ступеня віктимності конкретних категорій осіб, які є потенційними жертвами кримінальних правопорушень, вчинених неформальними молодіжними групами (об'єднаннями).

Однією з найсуворіших форм обліку та контролю є встановлення адміністративного нагляду за деякими категоріями осіб, звільнених із місць позбавлення волі, щодо яких можуть застосовуватися:

- покладання обов'язку перебувати вдома в нічний час;

- прибувати для відмітки до органів поліції;

- безпосереднє спостереження в громадських місцях за виконанням громадянами та посадовими особами загальнообов'язкових правил;
- заборона з'являтися у певних місцях, самовільно змінювати місце проживання.

Превентивний облік – комплекс заходів щодо запобігання, попередження, фіксації та припинення протиправних дій, а також взяття на облік та накопичення відомостей щодо категорії осіб, які проживають на території обслуговування та підлягають контролю з метою попередження вчинення ними протиправних дій [30; 70; 102; 221]. Суб'єктом, який виконує повноваження з превентивної (профілактичної) роботи є дільничний офіцер поліції, діяльність якого регламентується Законом «Про Національну поліцію» (2015 р.) [168] та Інструкцією з організації діяльності дільничних офіцерів поліції (2017 р.) [91].

Дільничний (старший) офіцер поліції ставить на облік та у межах своєї компетенції проводить превентивні заходи з особами, які перебувають на обліку органів поліції.

З метою забезпечення ефективності індивідуального запобігання, важливо дотримуватися принципу своєчасності втручання. Несвоєчасне виявлення та вжиття заходів впливу до правопорушників та їх оточення тягне за собою формування звички до антигромадської поведінки, значно збільшує ймовірність вчинення ними правопорушень. Дослідження показують, що 2/3 сімей, які були явно неблагополучними і з яких вийшли неповнолітні правопорушники, до моменту вчинення кримінального правопорушення залишалися поза увагою правоохоронних органів (додаток В).

Треба відзначити особливу значущість заходів індивідуально-профілактичного впливу на осіб, які входять до складу молодіжних груп націоналістичної та тоталітарно-релігійної орієнтації.

Інформація, отримана з багатьох джерел, дозволяє розробляти та здійснювати різні запобіжні оперативно-розшукові заходи, так звану оперативно-розшукову профілактику. Серед інформаційних першоджерел щодо злочинності найважливішими є результати аналізу оперативної обстановки на

обслуговуваній території або по лінії роботи; матеріали оперативно-тактичної характеристики території (розміщення об'єктів торгівлі, місць масового відпочинку, де найчастіше можуть вчинятися правопорушення); матеріали кримінальних проваджень; дані адміністративної практики; оперативно-розшукова інформація; повідомлення посадових осіб, представників громадськості, а також листи і заяви громадян; публікації в засобах масової інформації.

Загальні принципи аналізу оперативної обстановки і певні методичні вимоги є універсальними і діють на різних рівнях системи. Однак аналітична робота, в тому числі й аналіз оперативної обстановки підрозділами карного розшуку, на різних рівнях системи підрозділів НПУ через різні обставини мають певні особливості. Чим вищий рівень системи, тим більший ступінь узагальнення і, навпаки, чим нижчий рівень системи, тим більше в ньому конкретності. Це пов'язано насамперед з обсягами масивів статистичної інформації.

Оперативно-розшукова діяльність оперативних підрозділів НПУ включає в себе систему гласних і негласних пошукових заходів, заходів оперативно-розшукового характеру, з метою отримання фактичних відомостей про можливу протиправну діяльність окремих осіб і груп в інтересах кримінального судочинства, для отримання інформації з метою забезпечення безпеки громадян, суспільства і держави, а також розшуку осіб.

Варто відмітити, процес вивчення оперативної обстановки підрозділами карного розшуку – це система пов'язаних дій, які можна розподілити на етапи:

- збирання інформації на території та об'єктах обслуговування;
- обробку зібраної інформації, що характеризує оперативну обстановку та її аналіз;
- оцінку змін стану оперативної обстановки порівняно з базовим (попереднім) періодом;
- оцінку реалізації задач, планових заходів і відхилень від прогнозів;

– формулювання висновків за результатами аналізу, підсумкову оцінку оперативної обстановки на території обслуговування.

На основі аналізу вихідної інформації проводяться заходи щодо усунення виявлених причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів.

Невід’ємним організаційним елементом під час застосування сил і засобів ОРД у процесі запобігання кримінальним правопорушенням є правильне з’ясування оперативними працівниками завдань, що виникають у зв’язку з одержаними відомостями і вимагають активних дій, заходів і операцій, основна мета яких спрямована на: недопущення вчинення завершеного кримінального правопорушення й настання шкідливих наслідків; затримання злочинців із виключенням будь-якої можливості настання передбачуваних небезпечних ситуацій, що можуть тягнути за собою тяжкі наслідки; забезпечення притягнення винних до відповідальності за законом; виключення можливості вчинення інших злочинів шляхом усунення умов, що сприяли противоправним діям [195, с. 154].

У процесі застосування сил і засобів ОРД під час реалізації даної організаційно-тактичної форми у найтипівіших ситуаціях застосовуються різні апробовані тактичні прийоми запобігання злочинних дій на стадії готування до злочину та замаху на нього. При цьому, оперативні працівники завжди вживають заходів щодо забезпечення безпеки об’єкта злочинного посягання або запланованої чи ймовірної жертви, знешкодження злочинних планів осіб, які готуються до вчинення злочину, своєчасного вилучення (або псування) не тільки зброї, а й інших предметів, спеціально пристосованих (виготовлених) для залякування громадян або маскування правопорушника в момент вчинення злочину.

У завданні конкретним силам, які виконують функцію запобігання злочину, що готується, розробляється лінія поведінки, яка дозволяє поряд із вирішенням основного завдання забезпечити надійну зашифрованість негласного апарату, а також виведення його з розробки.

Таким чином, використання оперативно-розшукових сил, засобів і методів у поєднанні зі здійсненням інших заходів створює реальні можливості для ефективного запобігання злочинам на різних стадіях їх розвитку.

Правову основу виявлення та припинення злочинної діяльності організованих злочинних угруповань також становить Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» (1993 р.) [170]. Згідно зі ст. 6, до основних напрямів боротьби з організованою злочинністю належить виявлення та усунення або нейтралізація негативних соціальних процесів і явищ, що породжують організовану злочинність та сприяють їй, а також виявлення, розслідування, припинення і протидія правопорушенням, вчинюваних учасниками організованих злочинних угруповань, притягнення винних до відповідальності. Але варто зазначити, що даний Закон є застарілим, не відображає усіх реалій боротьби з організованою злочинністю та потребує нового прийняття [170].

Головними організаційними напрямками запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями, що здійснюють оперативні підрозділи є: забезпечення регулярного вивчення обставин та обмін інформацією про вчинення кримінальних правопорушень з метою ведення контролю та роботи щодо розкриття цих злочинів; здійснення обліку та перевірки молодіжних угруповань, які можуть викликати оперативний інтерес щодо вчинення зазначених злочинів; ретельний облік усіх розкритих, а також аналіз усіх нерозкритих злочинів; розробка алгоритмів спільних дій з іншими правоохоронними органами, органами місцевого самоврядування та державними органами виконавчої влади (органами і службами у справах дітей) з метою забезпечення запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями.

З цією метою працівники оперативних підрозділів кримінальної поліції завдяки цій організаційно-тактичній формі вживають термінових заходів шляхом втручання в злочинні дії щодо недопущення переростання готування злочину в замах, а замаху – у закінчений злочин; усунення умов, що сприяли

попередній злочинній діяльності; забезпечення безпеки осіб, недопущення заподіяння матеріальної шкоди тощо [216, с. 185].

Таким чином, необхідність оперативно-розшукової профілактики й застосування в ній сил і засобів ОРД визначається якщо:

- отримані фактичні дані нерідко свідчать про готування або здійснення кримінального правопорушення;
 - отримані відомості можуть свідчити, що діє злочинне угруповання.
- Проте, необхідно зібрати достовірні дані про всіх учасників злочинного угруповання, встановити конкретну роль кожного, мотиви вчинення злочину, зафіксувати фактичні дані, що характеризують суб'єктивну сторону злочину [151, с. 210–211].

Таким чином, *аналіз кримінологічної, оперативно-розшукової та кримінальної процесуальної практики свідчить, що матеріали планування діяльності підрозділів Національної поліції України щодо запобігання вчинення правопорушень молодіжними угрупованнями повинні включати: назву угруповання (за прізвищем організатора, керуючого); установчі дані, іншу інформацію щодо організатора та учасників; характеристику угруповання; деталізовані хронологічні відомості щодо формування молодіжного угруповання (дата формування, вжиті заходи запобігання та їх результати); наявні оперативні матеріали; відкриті кримінальні провадження щодо членів угруповання; повідомлення, отримані від негласного апарату; картки – паспорти на молодіжне угруповання.*

Ігнорування оперативно-розшукової профілактики вважаємо достатньо серйозним недоліком, що вимагає термінового втручання з боку керівництва органів поліції у вирішення даної проблеми, оскільки відомості про діючі на певній території, що обслуговується, молодіжні групи є цінним джерелом оперативної інформації, необхідної для забезпечення ефективної роботи з розкриття кримінальних правопорушень по гарячих слідах. Наприклад, у Центральному р-ні м. кривий Ріг в 2016 р. була створена група неформалів, що позиціонували себе панками, проте під атрибутикою їх існування група

займалася грабежами, розбоями та незаконним заволодінням транспортними засобами, а стилізація під життя неформалів злочинцям була потрібна для конспірації. При очевидній чисельності групи, лише до кримінальної відповідальності було притягнуто 15 осіб, з числа вчинених кримінальних правопорушень її членами було виявлено лише три злочини, а довести до суду вдалося одне – вбивство, при цьому лише 5 членами вина було визнана повністю, 3 вину не визнали та 9 членів групи визнали провину частково [108]. Причиною неефективності виявлення та розслідування злочинної діяльності цієї групи стало відсутність оперативної та облікової інформації про злочинців, хоча група існувала і діяла близько 5 років.

За фактом виявлення конкретної неформальної молодіжної групи протиправної спрямованості співробітники поліції зобов'язані негайно приступати до індивідуально-профілактичної роботи, наскільки це можливо з кожним членом об'єднання, а при необхідності і з усією групою в цілому. Найефективнішими індивідуально-профілактичними заходами впливу на осіб, які схильні до вчинення кримінальних правопорушень є роз'єднання (члени неформальної групи переводяться до різних навчальних закладів або призначаються на різні підприємства; роль працівників поліції полягає у профілактичних бесідах з батьками та дискредитація лідера) й переорієнтація групи (розрив групи на менші об'єднання, з чим профілактична робота працівників поліції значно полегшується).

Однією з головних форм роз'єднання є створення або використання назріваючих або реально існуючих всередині угруповання конфліктних ситуацій. Будь-яка конфліктна ситуація містить у собі учасників конфлікту, між якими існують серйозні розбіжності, і об'єкт конфлікту, тобто реальна причина розбіжностей, що виникли. Як об'єкт конфлікту виступають в основному матеріальні ресурси, до контролю над якими прагнуть учасники конфлікту. Конфліктна ситуація переростає в конфлікт при наявності інциденту, тобто зіткнення учасників конфлікту, що спробують встановити контроль над об'єктом конфлікту. При створенні конфліктної ситуації необхідно насамперед

відтворення її об'єкта, через який члени молодіжного угруповання можуть вступити в конфлікт. Однак, при цьому варто пам'ятати про загальну закономірність протікання конфліктів, а саме: конфлікти можуть не тільки зруйнувати угруповання, але й ще більше інтегрувати його членів перед загрозою зовнішньої небезпеки. Тому не слід, наприклад, використовувати конфлікти, що мають тільки суб'єктивні передумови, тобто конфлікти без реально існуючого об'єкта.

З урахуванням зазначених обставин співробітники поліції можуть здійснювати досить ефективний вплив на неформальну молодіжну групу, у якому об'єднання переважно збереже свій склад, але його спеціалізація зміниться на суспільно корисну. Це можливо шляхом:

- взаємодії з лідером, який піддається позитивному впливу з боку співробітників поліції та здатний схилити інших членів до відмови від злочинних задумів;

- ізоляції групи від лідера і залучення до неї людини, через яку здійснюється позитивний вплив на інших членів, з одночасною дискредитацією старого лідера, внаслідок чого його вплив зменшується;

- включення всіх або декількох членів групи в колектив соціально-позитивної спрямованості.

Однак такі можливості сьогодні рідко використовуються практичними підрозділами, оскільки головною проблемою залишається відсутність встановлених нормативно-правовими актами правил ведення номенклатурних справ для врахування відомостей про молодіжні групи, схильні до вчинення правопорушень. У зв'язку з цим пропонуємо зібрану інформацію щодо тієї чи іншої групи узагальнювати та систематизувати шляхом паспортизації таких об'єднань. Кожен паспорт на виявлену неформальну молодіжну групу повинен відповідати нормативно-визначеним установкам та включати відомості про структурні дані групи (назва, кількість учасників, наявна ієрархія, субкультура, місце дислокації); ступень стійкості тощо.

Значним проривом у запобіганні злочинності молодіжних груп могло б стати прийняття закону «Про запобігання кримінальним правопорушенням», розмови про необхідність якого ведуться вже не один рік. Проте в Україні залишаються області, де немає жодних регіональних програм профілактики злочинів та правопорушень. Крім того, на сьогоднішній день відсутня єдина кримінологічна методика закріплення основ профілактичної діяльності. Змінити ситуацію на краще можна шляхом впровадження у практичну діяльність норм, що регулюють правові основи створення та функціонування системи запобігання кримінальним правопорушенням, яка б об'єднала діючі регіональні та обласні законодавчі акти. Це дозволить різним державним та громадським суб'єктам здійснювати узгоджену системну багаторівневу профілактику не тільки на державному рівні, а й на місцевому, районному рівнях.

Індивідуально-виховна робота з молоддю спрямована на соціальну та психологічну корекцію особи-члена молодіжної групи та вплив на спосіб й умови його життя, що вимагає розробки методики «відволікання» молодих людей від протиправної діяльності. У створенні таких методик істотну роль здатна відіграти перебудова системи освіти, що полягає, перш за все, у максимальній індивідуалізації навчально-виховної, спортивно-масової роботи, повсякденному впровадженні педагогіки співробітництва, забезпеченні принципу соціальної справедливості.

Таким чином, головна запобіжна робота зі злочинцями – членами неформальних молодіжних груп найчастіше проводиться працівниками поліції, які за фактом виявлення конкретної неформальної молодіжної групи зобов'язані негайно приступати до індивідуально-профілактичної роботи з кожним її членом, а за необхідності, і з усією групою загалом. Найефективнішою формою впливу є роз'єднання та переорієнтація групи, що може дати позитивні результати. Однак такі можливості сьогодні рідко використовуються (наголосили 18 % опитаних працівників поліції), оскільки головною проблемою залишається відсутність встановлених нормативно-

правовими актами правил ведення номенклатурних справ обліку відомостей про неформальні молодіжні групи, схильні до вчинення правопорушень. У зв'язку з цим необхідним є зібрання інформації щодо тієї чи іншої групи, узагальнити та систематизувати її шляхом паспортизації таких об'єднань. Кожен паспорт на виявлену неформальну молодіжну групу повинен відповідати нормативно-визначеним установкам та включати відомості про структурні дані такої групи (назва, кількість учасників, наявна ієрархія, субкультура, місце дислокації) та ступень стійкості [6].

Крім того, кожен співробітник поліції, до обов'язків яких належить індивідуально-профілактична робота з членами молодіжних груп, повинен у своїх діях керуватися не лише власним життєвим досвідом, розпорядженнями безпосередніх керівників, а й нормативно-правовими правилами своєї поведінки.

На сьогоднішній день таких установок у вітчизняному законодавстві не існує, тому варто поширити та впровадити розроблений у цій роботі уніфікований стандарт заходів, що реалізуються у разі первинного виявлення молодіжних груп з протиправною спрямованістю.

Висновки до розділу 3

1. Під запобіганням кримінальним правопорушенням варто розуміти діяльність державних та громадських органів, спрямовану на виявлення та нейтралізацію причин та умов, що її детермінують. Відповідно, під загальносоціальним запобіганням кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями слід розуміти систему економічних, соціальних, політичних, правових, ідеологічних, культурних та організаційних заходів, що вживаються державою та суспільством, спрямованих на підвищення добробуту всього населення, удосконалення культурного рівня молоді, створення сприятливих умов їх життя з метою стабілізації та зниження рівня злочинності. Серед усіх заходів загальносоціального рівня найдієвішими є політичні, економічні, соціальні, ідеологічні та інформаційні, зокрема:

- політичного характеру – зміцнення демократії та реформування органів державної влади; упорядкування міграційних процесів у країні; стимулювання створення та розвитку громадських молодіжних об'єднань позитивного спрямування як альтернативи існуючим неформальним групам насильницького характеру; використання прогнозу їх діяльності при внесенні змін до чинного законодавства; розробка концепцій та програм із запобігання злочинності, що охоплюють своїми заходами неформальні молодіжні групи;

- економічного характеру – зниження рівня тривожності населення в очікуванні падіння курсу національної валюти та зміцнення її потенціалу; зниження рівня корупції та кримінального бюрократизму; виконання державою соціальних гарантій у вигляді пенсій, допомог, заробітної плати; активізація матеріально-побутової, трудової та іншої адаптації вимушених переселенців; створення нових робочих місць та забезпечення підвищення рівня зайнятості населення; формування морального світогляду людини, здатного отримувати матеріальні блага законним шляхом;

- соціально-економічного характеру – стабільний розвиток соціальної інфраструктури; формування дієвої системи соціального захисту громадян; створення та масове поширення доступних установ зайнятості молоді;

– ідеологічного та культурно-виховного характеру – відновлення інститутів релігійного та патріотичного виховання, сприяючих загальному відродженню духовності населення; пропаганда національного виховання, патріотизму, поваги до представників іншої расової належності, національностей, віросповідань; визнання суспільством та державою сім'ї як основи формування соціальної свідомості;

– інформаційного характеру – обмеження негативного впливу та запровадження цензури у ЗМІ; підтримка ініціатив щодо розширення позитивного впливу ЗМІ на орієнтацію, життєві цінності та ідеали молоді; створення системи безпеки Інтернет-ресурсів, що дозволяє виключати можливість загального доступу до сайтів, що містять демонстрацію сцен насильства, агресії, жорстокого поводження з людьми та тваринами, порнографії та педофілії

2. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями повинні бути спрямовані на: а) створення на рівні ГУНП єдиної систематизованої інформаційної бази, яка включала би дані про неформальні молодіжні групи, осіб, які входять у їх структур, з подальшим використанням таких відомостей у запобіганні вчинення ними кримінальних правопорушень; б) внесення змін до ЄРДР додавши такий пункт «Додаткова характеристика кримінального правопорушення»; в) запровадження номенклатурного обліку відомостей, які стосуються діяльності окремих неформальних молодіжних груп, схильних до вчинення чи які вчинили правопорушення, на закріпленій за відповідним підрозділом поліції території. Зібрану інформацію щодо тієї чи іншої групи необхідно узагальнювати та систематизувати шляхом «паспортизації» цих об'єднань; г) впровадження уніфікованого стандарту запобіжних заходів, що реалізуються у разі виявлення неформальних молодіжних груп за напрямками активізації оперативно-розшукової діяльності з метою отримання оперативної інформації про протиправні діяння, які готуються та про осіб, що їх планують).

3. Найефективнішими індивідуально-профілактичними заходами впливу на осіб, які схильні до вчинення кримінальних правопорушень є роз'єднання

(члени неформальної групи переводяться до різних навчальних закладів або призначаються на різні підприємства; Роль працівників поліції полягає у профілактичних бесідах з батьками та дискредитація лідера) й переорієнтація групи (розрив групи на менші об'єднання, з чим профілактична робота працівників поліції значно полегшується).

ВИСНОВКИ

У дисертації на основі аналізу вітчизняних і зарубіжних кримінологічних концепцій, наукових поглядів вчених, законодавства та правоохоронної практики вирішена важлива наукова задача, щодо запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями в Україні, зокрема:

1. З'ясовано, що проблеми молодіжної злочинності особливо актуалізуються в сучасному суспільстві, яке глобалізується, в якому зростають соціальні відмінності між різними верствами населення, зростають потоки легальних і нелегальних інокультурних мігрантів. У великих мегаполісах формуються цілі соціально неблагополучні анклав, що стають основним осередком поширення молодіжної кримінальної субкультури та молодіжної злочинності. Значний вплив на поширення кримінальної субкультури у молодіжному середовищі надає соціальне відчуження, індивідуалізація та атомізація у суспільстві.

2. Встановлено, що основними молодіжними угрупованнями спрямованими на протиправні дії є неформальні, дії яких носять переважно (84 %) хуліганський характер, який з часом проявляється у насильницьких агресивних протиправних діях. Під неформальними молодіжними групами насильницької спрямованості необхідно розуміти антисоціальні стійкі структурні формування, до складу яких входить не менше 5 осіб віком від 14 до 35 років, пов'язаних єдиними інтересами та потребами, що мають власну субкультуру, різний ступінь групової криміногенності, що проявляється у вчиненні кримінальних правопорушень насильницького характеру.

Доведено, що за ступенем суспільної небезпеки, з урахуванням тяжкості завданих збитків насильницькі злочини вчинені молодіжними угрупованнями завжди будуть перевершувати інші кримінальні протиправні діяння. За наявності єдиної ознаки насильства (фізичне чи психічне) механізм їх вчинення пов'язаний з агресивним, цинічним, жорстоким відношенням до людини,

демонстрацією власної переваги, ігноруванням норм моралі. Значною мірою це відноситься до осіб молодшого віку, що володіють високим ступенем фізичної активності. Тому в кримінологічному аспекті злочинність молоді, у переважній більшості, розглядається як насильницька.

3. Запропоновано під кримінальною агресією розуміти цілеспрямовану, деструктивну поведінку, яка виражається в певних діях, які мотивовані ворожістю та ненавистю до людей, суспільства і завдають шкоду життю, здоров'ю, честі та гідності, правам людини, викликають в неї психічний дискомфорт (тривога, страх та інші), за що передбачена кримінальна відповідальність. Її основними ознаками є: відносна масовість та якісна відокремленість від інших видів злочинності за критеріями особливої жорстокості, брутальності, цинізму та кінцевої мети – завдання особливих страждань потерпілому. Кримінальна агресія є насамперед протиправним діям – активною формою поведінки особи, що має відповідне психічне відношення до вчинюваної дії (агресивна поведінка), якісним показником якої є суспільна небезпека.

4. На основі аналізу офіційної статистики констатовано усталення стійкого негативного тренду до погіршення кримінологічної ситуації. Залучення до вчинення порушень громадського порядку молодіжних об'єднань трапляються дедалі частіше і зустрічаються у різних сферах суспільства. Так, якщо ще 10 років тому, про такий вид кримінальних правопорушень ніхто не знав, то сьогодні він виходить на якісно новий рівень. Значну частину кримінальних правопорушень молодіжного спрямування як і раніше становлять: хуліганство (73,0 % від кримінальних правопорушень вчинених молоддю, суб'єктами якого здебільшого є неповнолітні (41,0 %), а також особи віком від 18 до 25 років (44,0 %), які під час учинення кримінальних правопорушень перебували в стані сп'яніння (алкогольного – у 75,0 %, наркотичного – у 8,0 %); заподіяння умисного середньої тяжкості тілесних ушкоджень (35 %); побої та мордування (16 %); заподіяння умисного тяжкого тілесного ушкодження (9 %). Також варто додати, що за аналізований період

найбільшу кількість кримінальних правопорушень було зареєстровано у 2013 р. – 5369 (ст. 122 «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження») та 6315 (ст. 296 «Хуліганство»), після чого спостерігається тенденція до планомірного поступового спаду кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень, і вже у 2021 р. ця кількість становила 2704 і 2400 відповідно.

На стан криміногенної ситуації в регіоні (місті) впливають такі чинники: динаміка проведення масових заходів; суспільний інтерес до них; наявність молодіжного угруповання, чисельність його складу, а також ступінь поширеності руху. Осередки радикальних організацій поширені насамперед у великих містах (мегаполісах) – Києві, Дніпрі, Харкові, Львові, Одесі. Час учинення кримінальних правопорушень об’єктивно прив’язаний до періоду проведення масових заходів (переважно вечірній час доби: 16–24 год (64 %) та 1–4 год. (21 %)). Територіальна локалізація вчинених дій може виходити за межі власне вулиці та прилеглої до нього території, охоплюючи місця, заздалегідь обумовлені організаторами об’єднань, зокрема «збіговиська» фанатів, території парків, скверів і вокзалів.

5. Констатовано, що політичні та соціально-економічні зміни, зниження рівня життя, втрата моральних орієнтацій, ослаблення функцій сім’ї, криміналізація суспільства наклала глибокий відбиток на поведінку молоді. Діти в умовах зростання існуючих протиріч суспільства почали об’єднуватися, щоб якось самоорганізовуватися та гармонізувати найближче оточення, а основними детермінантами є: а) вступу ними до неформальних груп стали набуття почуття безпеки та емоційного комфорту – 61 %; необхідність отримання оцінки своїх дій з боку однолітків – 38 %; самоствердження – 14 % та незалежність від дорослих – 52 %; б) вчинення кримінальних правопорушень у складі молодіжних угруповань: нестабільність економіки – 31 %; зниження рівня життя – 39 %; неспроможність сім’ї – 22 %; недоліки громадського устрою – 3 %; стратифікація суспільства на групи – 5 %.

Неформальні групи стали для молоді формою компенсації життєвих невдач і тим соціальним простором, у якому вони отримали можливість

реалізувати себе – самоствердитися у суспільстві.

6. Запропоновано, під особою яка вчиняє кримінальні правопорушення у складі молодіжних угруповань розуміти сукупність її соціально-демографічних, морально-психологічних, соціально-рольових та кримінально-правових ознак та властивостей, що виявляються в злочинній поведінці, детермінованій негативними ідеологічними. поглядами та агресією до оточуючих. Надана кримінологічна модель особи злочинця – члена неформальної молодіжної групи, який вчиняє кримінальні правопорушення, це чоловік (93 %); у віці 18-30 років (76 %), з неповної сім'ї (52 %), має неповну середню та середню освіту (73 %), не працює і не навчається (54 %); мешканець міста (94 %); що не перебуває в офіційному шлюбі (57 %), вживає алкоголь і наркотики (58 %), однак має нормальні матеріально-побутові умови (96 %), замкнутий, ворожий, з бажанням зруйнувати створені цінності порушенням психічної саморегуляції (54 %), який частково визнає або повністю не визнає своєї провини (78 %), керується агресивно-наси́льницькою мотивацією (99 %), надає перевагу груповим наси́льницьким діям (100 %) з подальшим рецидивом (53 %).

7. Проблема запобігання злочинності молодіжних угруповань повинна вирішуватися в межах боротьби зі злочинністю, а система загальносоціальних заходів запобігання повинна охоплювати: 1) негайне розроблення та прийняття стратегії розвитку кримінальної та кримінологічної політики, що включає в себе заходи як кримінально-правового впливу, так і державного регулювання, спрямовані на недопущення або своєчасне усунення можливих негативних явищ, здатних викликати кримінальне загострення, в тому числі посягання на з застосуванням насильства дітьми; 2) на основі Стратегії боротьби з організованою злочинністю (2020) подальший розвиток форм і методів програмно-цільового підходу на основі удосконалення відповідних процесів, аби суттєво розширити арсенал правоохоронної діяльності; 3) прийняття Державної комплексної програми боротьби зі злочинністю молоді, яка сприятиме розробці регіональних планів запобігання кримінальній протиправності; 4) прийняття Комплексного цільового плану запобігання

кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями за областями України.

8. Встановлено, що головним суб'єктом у запобіганні злочинності молодіжних угруповань є підрозділи НПУ, діяльність яких повинна спрямовуватися на: 1) неформальні молодіжні групи екстремістської спрямованості, що належать переважно до сфери діяльності НПУ та СБУ, які зобов'язані: встановлювати, запобігати та припиняти факти готування та замаху, а також приймати до осіб, які його вчинили, превентивні заходи; встановлювати осіб, протиправні дії яких можуть містити ознаки кримінального правопорушення екстремістського спрямування, що дає підстави для вжиття щодо них заходів профілактичного впливу; залучати до роботи із запобігання кримінальних правопорушень, що вчиняються на ґрунті екстремізму, громадські об'єднання правоохоронної спрямованості та окремих громадян; 2) неформальні молодіжні групи футбольних фанатів-хуліганів та вандалів, які є основним контингентом роботи працівників патрульної служби, які зобов'язані: перевіряти на маршрутах патрулювання місця найімовірнішого вчинення фанатами та вболівальниками хуліганських дій та актів вандалізму; виявляти пункти укриття агресивно налаштованих фанатів та вболівальників, схильних до вчинення кримінальних правопорушень, а також місця їх концентрації; припиняти випадки розпивання фанатами та вболівальниками спиртних напоїв у громадських місцях, а також вживання наркотичних засобів та психотропних речовин; здійснювати роз'яснювальну роботу серед фанатів та вболівальників щодо дотримання ними правил громадського порядку; 3) неформальні групи тоталітарно-релігійної спрямованості та деструктивні секти, які є переважно профілактичним контингентом дільничних офіцерів поліції та підрозділів ювенальної превенції, які зобов'язані здійснювати: профілактику втягнення молоді в секти за допомогою діагностики соціальної адаптації особистості, що створює передумови для залучення їх до таких організацій, нейтралізації несприятливих факторів соціалізації, що сприяють залученню молоді до релігійних сект, антисектантського виховання, розроблення прийомів

психологічного захисту від авторитарного впливу лідерів секти, а також усвідомлення членами небезпеки такого залучення; запобігання розвитку впливу сект на молодих людей, які мають досвід спілкування з їхніми адептами; припинення втягування молодих людей у сектантську діяльність, надання допомоги у реабілітації колишніх членів секти; 4) неформальні молодіжні групи - прихильники субкультури потойбіччя («готи», «сатаністи») та близькі до них представники субкультурних течій (наприклад, «металісти»), які є профілактичним контингентом діяльності підрозділів карного розшуку, працівники яких зобов'язані: проводити профілактичну роботу з особами, які перебувають на обліку; спостерігати за угрупованнями, у поведінці яких виявляються елементи насильства, агресії; вести облік засуджених за насильницькі злочини; здійснювати контроль за поведінкою; 5) неформальні молодіжні групи мотоциклістів з числа «байкерів», що належать до повноважень патрульної служби, яка здійснює: виявлення та припинення порушень Правил дорожнього руху; облік та аналіз дорожньо-транспортних пригод, причин та умов їх виникнення, а також вживання заходів до їх усунення; застосування до порушників встановлених законом заходів впливу; організацію та проведення профілактичної роботи; додаткову підготовку мотоциклістів, яку вони можуть пройти на спеціальних треках; вимогу використання елементів захисту: шоломів, наколінників тощо;

Найбільш складними заходами запобігання є інформаційне забезпечення, взаємодія та правове регулювання такої діяльності. Ефективним засобом вирішення перерахованих проблем стане раціональне використання можливостей обласних інформаційних центрів при ГУНП, здатних накопичувати у своїх базах відповідні узагальнені відомості, надаючи їх у систематизованому вигляді на запити усім зацікавленим суб'єктам.

9. Обґрунтовано, що основними напрямками індивідуально-профілактичного запобігання кримінальним правопорушенням таких груп є: бесіди, профілактичні рейди, робота з дітьми; виявлення та ізоляція лідерів; винесення офіційних попереджень особам, які вчиняють порушення публічного

порядку; виявлення та оперативна розробка найбільш криміногенних мікрорайонів, пунктів збирання підлітків та молоді, місць зберігання зброї й предметів правопорушень; виявлення осіб, які мають відхилення, згубні залежності (алкогольну, наркотичну, токсичну), а також відчують стійку ворожість до конкретних соціальних груп населення.

У рамках індивідуально-профілактичних заходів, з урахуванням положень законодавства, проаналізовано організаційно-тактичні форми оперативно-розшукової діяльності Національної поліції, що застосовуються з метою запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями: 1) ініціативний пошук і фіксація фактичних даних про злочинні діяння, що вчинені або готуються молодіжними групами, або їх членами; 2) проведення гласних і негласних заходів (операцій) за допомогою сил, засобів і методів оперативно-розшукової діяльності з метою викриття та припинення злочинів; 3) оперативно-розшукова профілактика з метою запобігання вчиненню злочинів фігурантами, створення на основі аналізу криміногенної обстановки умов, що об'єктивно перешкоджають вчиненню злочинів на певній території; 4) оперативне роз'єднання і переорієнтація молодіжної групи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамов М. М. Конфліктологія та її дослідження. *Соціологічні дослідження*. 1995. № 4. С. 62–63.
2. Абросімова Ю. А. Злочинність неповнолітніх та запобігання їй на регіональному рівні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Дніпропетровськ, 2009. 20 с.
3. Агапова К. В. Історико-правові передумови виникнення та розвитку неформальних молодіжних угруповань в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 3. 2021. С. 89-95.
4. Агапова К. В. Причини та умови кримінальної протиправності учасників молодіжних угруповань. *Юридичний бюлетень*. № 23. 2021. С. 189–197.
5. Агапова К. В. Кримінологічна характеристика особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у складі молодіжних угруповань. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1. 2022. С. 224–228.
6. Агапова К. В. Індивідуально-профілактичні заходи запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 4. 2021. С. 8-14.
7. Агапова К. В. Деякі кримінально-правові питання групового хуліганства, що вчиняється молодіжними угрупованнями. *European Reforms Bulletin*. № 4. 2021. С. 2–7.
8. Агапова К. В. Особливості запобігання організованій молодіжній злочинності в умовах реформування правоохоронної системи в Україні. *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави: матеріали XIII міжнар. наук.-практ. інтернет-конф.* (Одеса, 31 берез. 2021 р.). Одеса : ОДУВС. 2021. С. 199–200.

9. Агапова К. В. Запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями як об'єкт кримінологічного дослідження. *Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі заходи попередження злочинності*: матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. Одеса : ОДУВС. 2021. С. 91–93.
10. Алексеєва Т. В., Ковальчишина Н. І. Психологія підліткової злочинності: навч. посіб. Донецьк : «Ноулідж», 2010. 335 с.
11. Артёмов П. М. Типологізації молодіжних субкультур: аналіз основних напрямків та нових засад. *Соціологія майбутнього : науковий журнал з проблем соціології молоді та студентства*. 2011. № 2. С. 32–37.
12. Артюхова В. В. Хуліганство: кримінально-правове та кримінологічне пізнання : дис... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2021. 313 с.
13. Бабенко А. М. Регіональна злочинність в Україні: закономірності, детермінація та запобігання: автореф. дис... докт. юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Харків, 2015. 40 с.
14. Бабій А. Ю. Кримінально-правова протидія екстремізму в Україні : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально- виконавче право». Київ, 2021. 19 с.
15. Бабій А. Ю. Проблеми визначення екстремістських мотивів та цілей вчинення злочину. *Держава і право: збірник наукових праць. Серія: юридичні науки*. 2020. Вип. 88. С. 190–201.
16. Бандура А., Уолтерс Р. Подростковая агрессия: изучение влияния воспитания и семейных отношений : пер. с англ. Харків: Альта-Пресс, 2000. 512 с.
17. Бандурка А. М., Зелинский А. Ф. Вандализм. Харків : Ун-т внутр. дел, 1996. 199 с.
18. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Поняття і зміст спеціально-кримінологічного запобігання злочинам. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. № 2 (13). С. 98–108.

19. Бандурка А. М., Давиденко Л. М. Преступность в Украине: причины и противодействие : монография. Харьков: Основа, 2003. 368 с.
20. Бандурка І. О. Діти, сім'я, злочинність неповнолітніх: взаємозв'язок : монографія. Харків : Золота миля, 2014. 280 с.
21. Бандурка, О. М., Литвинов О. М. Злочинна поведінка: норма, аномалія чи патологія? *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 5. С. 6–12.
22. Батиргарєєва В. С. Кримінологічна характеристика та попередження розбоїв, поєднаних з проникненням у житло : автореф. дис...канд. юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Харків, 2002. 20 с.
23. Безпека футбольних матчів: досвід Англії. *Інформаційний центр України*. URL: <http://ukraine2012.gov.ua/publication/analytic/articles/213.html>
24. Безпечне місто: як це працює в Києві? *ПРОЧЕРК*. URL: <https://procherk.info/news/7-cherkassy/80032-bezpechne-misto-jak-tse-pratsjue-v-kyevi>
25. Березняк В. С., Бухтіарова Т. М. Методичні рекомендації щодо особливостей виявлення, документування, профілактики протиправної діяльності неформальних радикально налаштованих молодіжних угруповань. Дніпропетровськ : ДДУВС, 2008. 132 с.
26. Беліков К. А. Кримінологічна характеристика та запобігання вуличній злочинності в Україні: дис...канд. юрид. наук: 12.00.08. Кривий Ріг, 2020. 322 с.
27. Біла Ю. В. Проблемні питання кваліфікації злочинів, вчинених групою осіб за попередньою змовою осіб. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2009. № 4. С. 167–175.
28. Білоусова О. О. Кримінологічна модель протидії злочинності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2012. 227 с.
29. Блага А. Б. Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз і запобігання) : монографія. Харків : ФОП Макаренко, 2014. 360 с.

30. Богатирьова О. І. Теоретико-прикладні засади впровадження пробації в Україні: монографія. К. : ВД «Дакор», 2013. 368 с.
31. Борисов В. І. Лекція за темою «Кримінальна відповідальність за хуліганство (стаття 296 КК України)». *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2020. № 1 (13). С. 351–371.
32. Булавін О., Корнієвський О. Молодь і майбутнє сучасних політизованих громадських об'єднань. *Політологічні читання*. 1992. № 4. С. 128–139.
33. Булах І. С. Розвиток моральної самосвідомості особистості підлітка: соціально-психологічний тренінг. Київ : Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, 2003. 73 с.
34. Буш К. А. Молодіжний рух в сучасній Україні. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*. 2015. Вип. 19-20. С. 84–91.
35. Быстрицкий А. Г. Неформальное молодежное движение: возникновение и развитие. *Советская педагогика*. 1989. № 6. С. 76–79.
36. В Україні є проблеми з правим радикалізмом, але це не стало трендом у великій політиці (Умланд, 26 берез. 2019 р.). *Радіо НВ*. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/v-ukrajini-ye-problemi-z-pravim-radikalizmom-ale-ce-ne-stalo-trendom-u-velikiy-politici-umland-50012763.html>.
37. Василевич В. В. Теоретико-прикладні засади кримінологічної політики України: дис... докт. юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Київ, 2021. 40 с.
38. Василевич В. В. Кримінологічна політика України: монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. 434 с.
39. Васильчук Є. О. Радикальні та екстреміські рухи в Україні: Субкультурний контекст. *Стратегічні пріоритети*. 2013. № 2 (27). С. 25–34.
40. Величко А. І. Сучасна соціологія організацій: посібник. Суми : ІНТЕР- ПАКС, 2005. 410 с.

41. Вербенський М. Г. Транснаціональна злочинність : монографія. Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2009. 356 с.
42. Вербенський М. Г., Кулик О. Г., Наумова І. В. Кримінальна ситуація в Україні: основні тенденції: 2020 рік : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 145 с.
43. Віктимологія: навч. посіб. / за заг. ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Харків: Право, 2017. 308 с.
44. Вознюк А. А. Кримінально-правові ознаки організованих груп і злочинних організацій : монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. 192 с.
45. Вплив соціально-економічних процесів на злочинність в Україні та у світі (за офіційними матеріалами ООН, Всесвітнього банку, статистичного органу Євросоюзу (Eurostat), Державної служби статистики України): аналітичний огляд. Київ : ДНДІ МВС України, 2021. 54 с.
46. Всесоюзна піонерська організація. *Велика українська енциклопедія*. URL: <https://vue.gov.ua/>
47. Галемін О. А. Кримінальна відповідальність за хуліганство, пов'язане з опором представникові влади або представникові громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку, чи іншим громадянам, які припиняли хуліганські дії: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Дніпро, 2017. 206 с.
48. Герасимчук О. А. Андеграунд. Енциклопедія Сучасної України. Т. 1. Київ, 2001. 1098 с.
49. Гладкова Є. О. Стратегія й тактика протидії наркозлочинності в Україні: монографія. Харків : Панов, 2019. 416 с.
50. Гладкова Є. О. Феноменологічний аналіз кримінальної агресії. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2017. №1(15). С. 75–81.
51. Голина В. В., Маршуба М. О. Криминологическая характеристика личности несовершеннолетнего корыстно-насильственного преступника в Украине : монография. Харьков : Право, 2014. 280 с.

52. Голина В. В. Специально-криминологическое предупреждение преступлений (теория и практика): дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Харьков, 1994. 569 с.
53. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Харків: Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого, 2011. 120 с.
54. Головатий М. Ф. Соціологія : курс лекцій. Київ : МАУП, 2006. 304 с
55. Головенько В. А. Молодіжний рух в Україні: історія та сьогодення. *Рідна школа*. 1993. № 5. С. 15–17.
56. Головенько В. А. Український молодіжний рух у ХХ столітті (історико-політологічний аналіз основних періодів). Київ : А.Л.Д., 1997. 160 с.
57. Головенько В. І. Діяльність молодіжних об'єднань щодо вирішення соціальних проблем молоді на різних етапах розвитку молодіжного руху України. *Проблеми розвитку соціології на сучасному етапі (теоретичні і методичні питання)*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Київ, 1993. С. 50–52.
58. Головкін Б. М. Криминологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчиняються у сімейно-побутовій сфері: монографія. Харків : Нове слово, 2004. 252 с.
59. Головкін Б. М. Як стають жертвами злочинів. *Проблеми законності*. 2017. Вип. 136. С. 161–172.
60. Головкін Б. М. Віктимізація населення в Україні: стан, детермінанти, запобігання. *Теорія і практика правознавства*. 2014. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_2_33.
61. Головкін Б. М. Соціально-психологічні аспекти групової злочинної поведінки. *Держава і право*. 2005. Вип. 27. С. 484–491.
62. Головкін О. В. Групова злочинність та її попередження : автореф. дис...канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право, криминологія та кримінально-виконавче право». Київ, 2005. 19 с.
63. Григор'єва О. В. Агресія та її прояв у злочинах насильницької спрямованості: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право». Запоріжжя, 2017. 20 с.

64. Григор'єва О. В. Кримінальна агресія: агресія та агресивність. *Юридична наука*. 2014. № 8. С. 123–130.
65. Громадські патрулі та «безпечні» будинки: як співпраця поліції та населення вплинула на публічну безпеку. URL: <http://mariupol-police.dn.ua/news/view/6365>
66. Гумін О. М. Кримінальна насильницька поведінка проти особи: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. 360 с.
67. Гумін О., Якімова С. Зміст поняття «насильницька злочинність». *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 9. С. 247–250.
68. Демчишин Д. А. Кримінологічна характеристика та запобігання хуліганству в Україні: автореф. дис...канд. юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Маріуполь, 2021. 20 с.
69. Денисов С. Ф. Кримінологічні ознаки та структура особи молодіжного віку. *Держава і право*. 2009. Вип. 44. С. 339–344.
70. Денисова Т. А. Покарання в системі протидії злочинності. *Правова доктрина України: у 5 т.* Харків: Право, 2013. Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. С. Батиргарєєва та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. 240 с.
71. Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2021-2025 роки : постанова Кабінету Міністрів України від 02 черв. 2021 р. № 579. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-cilovoyi-socialnoyi-programi-molod-ukrayini>
72. Джафарзаде Джафар Теймур Огли. Характеристика детермінант групового порушення громадського порядку. *Юридичний бюлетень*. 2018. Вип. 8 (8). С. 291–297.
73. Джужа А. О. Теоретичні та практичні засади віктимологічного запобігання злочинам в Україні : дис... докт. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2018. 522 с.

74. Джужа О. М., Горлач С. В. Злочинець або особа, яка вчинила злочин (порівняльний аналіз). *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 2 (91). С. 15–21.

75. Джужа О. М., Моїсєєв Є. М., Стислий словник кримінологічних термінів: навч. посіб.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 1999. 48 с.

76. Довідка про злочини, учинені в Україні за 2015–2020 рр.: службовий документ / *Департамент аналітичної роботи та організації управління МВС України*. Київ, 2021. 124 с.

77. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навч. посіб. / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.

78. Єфімов М. М., Макаренко Є. І., Терещенко А. І., Чуріков Д. С. Методика збору первинних матеріалів за фактами порушень громадського порядку, що можуть бути кваліфіковані як хуліганство : метод. реком. Дніпропетровськ : Дніпр. держ. ун-т внутр. справ, 2010. 72 с.

79. Женунтий В. И., Витвицька В. В. Криминологические проблемы предупреждения преступных посягательств на нравственное и физическое развитие несовершеннолетних : монография. Донецк : ДЮИ МВС при ДонНУ, 2005. 280 с.

80. Заброда Д. Г. Діяльність ОВС щодо протидії хуліганським проявам під час проведення міжнародних футбольних матчів. *Співпраця поліції, органів адміністрації та місцевої громадськості задля забезпечення безпеки під час масових заходів Євро-2012* : матеріали наук.-практ. конф. (с. Гута, 17-19 листоп. 2008 р.). Івано-Франківськ : ПЮІ ЛьвДУВС, 2009. С. 67–70.

81. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : теорія і практика: у 3 кн. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. К. : Ін Юре, 2007. 424 с.

82. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2007. 712 с.

83. Запобігання укриттю від реєстрації в органах поліції заяв і повідомлень про вчинення кримінальних правопорушень: метод. реком. / Д. М. Тичина, В. В. Крижна, А. А. Саковський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. 42 с.
84. Зелинский А. Ф. Криминальная психология : науч.-практ. изд. Київ : Юринком Интер, 1999. 237 с.
85. Зелинский А. Ф. Криминология: учеб. пособ. Харків : Рубикон, 2000. 240 с.
86. Зелинский А. Ф. Неформальная группа: что это такое? *Молодой коммунист*. 1987. № 6. С. 61.
87. Зязюн І., Закович М., Семашко В. Молодіжна культура: навч. посіб. Київ: Знання, 2007. 597 с.
88. Гордієнко М. Молодіжні рухи в Україні та їх базова типологізація. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2006. Вип. №18. URL: <https://docplayer.net/78754315-Molodizhni-ruhi-v-ukrayini-ta-yih-bazova-tipologizaciya.html>
89. Іванова В. В. Причини та форми агресивної поведінки підлітків. *Практична психологія та соціальна робота*. 2000. № 5. С. 14–16.
90. Івахненко О. А. Кримінальна відповідальність за хуліганські діяння: хуліганські злочини та склади злочинів : монографія / за заг. ред. В. П. Ємельянова. Х. : Право, 2016. 184 с.
91. Інструкція з організації діяльності дільничних офіцерів поліції: наказ МВС України від 28 лип. 2017 р. № 650. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/z1041-17>
92. Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30 січня 2013 р. № 223-192/0/4-13 «Про практику застосування судами при розгляді справ окремих норм матеріального права щодо кваліфікації хуліганства». *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0192740-13#Text>

93. Игошев К. Е. Психология преступных проявлений среди молодежи. Киев : КВШ им. Ф. Е. Дзержинского, 1971. 173 с.
94. Казміренко Л. І. Криміногенна поведінка в неформальних молодіжних об'єднаннях як об'єкт соціально-психологічного аналізу. *Проблеми соціальної психології*. 1992. Вип. 2. С. 177–183.
95. Кальман А. Г. Понятийный аппарат современной криминологии (терминологический словарь). Харків : Изд-во ООО ТО «Гимназия», 2005. 273 с.
96. Кваша О. О. Співучасть у злочині: сутність, структура та відповідальність: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2013. 467 с.
97. Ківенко Н. В., Лановенко І. І., Мельник П. В. Девіантна поведінка: сучасна парадигма: монографія. Ірпінь : Акад. держ. податкової служби України, 2002. 240 с.
98. Климчук В. О. Мотиваційні конфлікти особистості: модель психологічної допомоги. *Практична психологія та соціальна робота*. 2013. № 8. С. 17–21.
99. Колодяжний М. Г. Патрулювання як складова стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2018. № 1. С. 37–46.
100. Комісаров О. Г. Узагальнення досвіду роботи поліції країн – членів ЄС у середовищі футбольних уболівальників. *Проблеми психологічної безпеки особового складу сил охорони правопорядку під час підготовки та проведення Чемпіонату Європи з футболу у 2012 році* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 17 листоп. 2010 р.). Харків : Академія внутрішніх військ МВС України, 2010. С. 42–45.
101. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія: підручник. К., 2013. 352 с.
102. Конопельський В. Я. Диференціація та індивідуалізація виконання покарання у виді позбавлення волі: поняття, зміст, реалізація у кримінально-

виконавчій діяльності України: монографія. Одеса: Одес. держу н-т внутр. справ, 2014. 472 с.

103. Копотун І. М. Порядок забезпечення охорони громадського порядку та безпеки громадян під час підготовки і проведення масових заходів та акцій. Київ : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2008. 275 с.

104. Корнієвський О. А., Якушик В. М. Молодіжний рух та політичні об'єднання в сучасній Україні. Київ, 2015. 132 с.

105. Корнієвський О. О Соціально-політична активність молоді в сучасну добу. *Проблеми розвитку соціології на сучасному етапі (теоретичні і методичні питання)*: матеріали міжнар. наук.- практ. конф. (Київ, 22 жовт. 2003 р.). Київ, 2003. С. 45–47.

106. Корягіна А. Генезис злочинної поведінки. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2016. № 1. С. 123–132.

107. Кримінальна субкультура: поняття, суспільна небезпека, форми та засоби впливу на правопорядок установах виконання покарань: навч. посіб. / за заг. ред. О. Г. Колба. Київ : Кондор-Видавництво, 2016. 222 с.

108. Кримінальне провадження №42019091010000016. Архів Центрально-міського районного суду м. Кривий Ріг, 2016 р.

109. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Т. 2 : Особлива частина. Харків: Право, 2013. 1040 с.

110. Кримінальний кодекс України: Закон від 5 квіт. 2001 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

111. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13 квіт. 2012 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

112. Криминологічна діяльність суб'єктів кримінального судочинства : монографія / В. Л. Давиденко, О. О. Титаренко, М. Л. Давиденко, О. М. Литвинов; за заг. ред. Л. М. Давиденка. Харків : Тимченко, 2011. 214 с.

113. Кримінологія : підручник / за заг. ред. В. В. Чернея, О. М. Джужі. Київ : ФОП Маслаков, 2020. 612 с.
114. Кримінологія : курс лекцій / Т. В. Корнякова, Н. С. Юзікова ; за ред. проф. Т. В. Корнякової. Дніпропетровськ : ЛПРА, 2014. 244 с.
115. Кримінологія: Загальна і Особлива частини: підручник / за заг. ред. проф. І. М. Даньшина. Харків : Право, 2003. 352 с.
116. Кримінологія: навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Прецедент, 2004. 208 с.
117. Кримінологія: навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Атіка, 2009. 312 с.
118. Кримінологія: підручник / за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкина. Харків : Право, 2014. 440 с.
119. Кузнецов В. В. Кримінальна відповідальність за хуліганство: національний та зарубіжний досвід : монографія. Київ : ТОВ НВП «Інтерсервіс», 2013. 268 с.
120. Кузнецова Л. О. Визначення ознак об'єктивної сторони хуліганства за кримінальним законодавством окремих зарубіжних країн. Університетські наукові записки. *Часопис Хмельницького університету управління та права*. 2009. № 1. С. 292–295.
121. Кулик В. Сучасний організований молодіжний рух в Україні як об'єкт наукового дослідження. *Політика*. URL: <https://politika.org.ua/suchasnij-organizovaniy-molodizhnij-rux-v-ukraini-yak-ob-yekt-naukovogo-doslidzhennya>
122. Кулік В., Голобуцька Т., Голобуцький О. Молода Україна: сучасний організований молодіжний рух та неформальна ініціатива: дослідження. Київ : 2014. 963 с.
123. Курс кримінології: Загальна частина: підручник: у 2 кн. / О. М. Джужа, П. П. Михайленко, О. Г. Кулик та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Юрінком Інтер, 2001. 352 с.
124. Кухар В. Молодіжні неформальні рухи в Україні (кін. ХХ–поч. ХХІ ст.). *Українознавство*. 2001. № 2. С. 276–279.

125. Лаурейн С. Организованная преступность в США: проблемы и тенденции (80-е годы XX в. – нач. 2000-х гг.): автореф... канд. истор. наук: 07.00.03 «Всеобщая история». Харьков, 2005. 18 с.

126. Левковський В. Ф. Вбивства на замовлення як прояв організованої злочинності. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2007. Вип. 17. С. 96–103.

127. Липинський В. Націоналізм, патріотизм, шовінізм. Лист до Б. Шемета від 12 грудня 1925 р. *Сучасність*. 1992. № 6. С. 76–78.

128. Литвак О. Злочинність, її причини та профілактика. Київ : Україна, 1997. 167 с.

129. Литвак О. М. Про кримінальну агресію та її види. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2000. №2. С. 3–9.

130. Литвак О. М. Держава і злочинність : монографія. Київ : Атіка, 2004. 303 с.

131. Литвинов О. М. Загальносоціальний вектор у механізмі протидії злочинності та фактори, що його обумовлюють. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2008. Вип. 41. С. 111–117.

132. Лихолоб В. Г., Филонов В. П., Коваленко О. И., Михайлов А. Е. Криминология : учебник. Киев, Донецк, 1997. 398 с.

133. Личко А. Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков. Тбилиси : Медицина, 1977. 112 с.

134. Лозовицький О. Радикалізм політичний. *Політична енциклопедія*: редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2011. 617 с.

135. Макаренко С. С. Психологічні чинники залучення молоді до кримінальної субкультури. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. Вип. 1. С. 170–182.

136. Максимова Н. Ю., Толстоухова С. В. Соціально-психологічний аспект профілактики адитивної поведінки підлітків та молоді. Київ, 2020. 200 с.

137. Мартиненко О. А. Кримінологічні проблеми мотивів та мотивації хуліганства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Харків, 1997. 23 с.

138. Медведєв В. С. Кримінальна психологія: підручник. Київ: Атіка, 2004. 368 с.

139. Мельников А. М. Кримінальна відповідальність за вчинення злочину групою осіб : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право». Київ, 2004. 20 с.

140. Михайлова Е. М. Неформальное молодежное движение: динамика развития. *Советская педагогика*. 1990. № 7. С. 69–72.

141. Міщенко М. Нестабільність суспільства як чинник формування свідомості української молоді наприкінці ХХ – поч. ХХІ сторіччя. *Молодь України у дзеркалі соціології*. Київ : УІСД, 2011. 210 с.

142. Молодіжний рух в Україні : довідник. Ч. 2. Київ : АТ Вид-во «Столиця», 2014. 336 с.

143. Назаренко Д. О. Кримінологічний аналіз та протидія фоновим для злочинності явищам: монографія. Харків : Діса-плюс, 2013. 524 с.

144. Налуцишин В. В. Кримінально-правова характеристика кваліфікуючих (особливо кваліфікуючих) ознак хуліганства (ч. 2, 3, 4 ст. 296 КК України). *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. Вип. 23. Ч. І. Т. 3. С. 50–57.

145. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України (2-ге вид., переробл. і допов.) / за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. Київ : Дакор, 2008. 1428 с.

146. Нежурбіда С. І. Етіологія злочину: теорії, аналіз, результат : монографія. Чернівці : Друк Арт, 2013. 432 с.

147. Новий тлумачний словник української мови: у 3-х т. Київ : Аконіт, 2006. Т. II. 926 с.

148. Носач А. В. Демократизація та уніфікація правотворчості у сфері протидії поширенню екстремістської діяльності як головної загрози

суверенітету та територіальній цілісності України. *Право та державне управління*. 2019. № 2 (35). Том 1. С. 18-32.

149. Носик А. Л., Шашин А. В. Молодіжні угруповання – досвід пілотного дослідження. *Соціологічні дослідження*. 2004. № 9. С. 50–54.

150. О новых подходах к преступности среди несовершеннолетних и о значении правосудия по делам несовершеннолетних : Рекомендація N Res (2003) 20 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам від 24 верес. 2003 р. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_865#Text

151. Оперативно-розшукова діяльність : навч. посіб. / Є. М. Моїсєєв, О. М. Джужа, Д. Й. Никифорчук та ін. ; за ред. О. М. Джужі. Київ : Правова єдність, 2009. 310 с.

152. Організована злочинність в Україні та країнах Європи : посібник / за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2007. 248 с.

153. Орленко М. В. Інституціоналізація молодіжних громадських організацій у сучасному політичному процесі України : монографія. Миколаїв, 2015. 210 с.

154. Павелків В. Р. Соціально-психологічний статус молодіжних субкультур як детермінанта формування агресивної поведінки. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія : Психологія і педагогіка. 2014. Вип. 28. С. 139–149. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoapp_2014_28_15

155. Панов Н. И. Преступление: методологические аспекты исследования и отражения в уголовном законе. *Проблемы законности*. 1995. Вып. 30. С. 121–129.

156. Петров Н. О. Скандинавська модель запобігання злочинності неповнолітніх та молоді. URL: <http://www.br.com.ua/referats/Pravo/32832-4.html>

157. Півень А. В. Особливості детермінації вуличної злочинності неповнолітніх. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2011. № 7. С. 325–328.

158. Півень А. В. Кримінологічна характеристика та профілактика вуличної насильницької злочинності: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2013. 253 с.

159. Плішкін В. М. Теорія управління органами внутрішніх справ: підручник / за заг. ред. Ю. Ф. Кравченка. Київ : МВС України, 1999. 700 с.

160. Плоский К. В. Молодіжний громадський рух як чинник державотворення в Україні : монографія. Київ : «Алерта», 2011. 238 с.

161. Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення: наказ Офісу Генерального прокурора України від 30 черв. 2020 р. № 298. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text>

162. Пономаренко В. В. Окремі проблемні питання кримінально-правової кваліфікації за групове хуліганство. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2019. Вип. 38. С. 259–275.

163. Порядок ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події: наказ МВС України від 08 лют. 2019 р. № 100. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0223-19>

164. Преступность несовершеннолетних и ее профилактика : монография / Е. О. Алауханов, З. С. Зарипов, А. Ж. Тукеев. Алматы, 2009. 310 с.

165. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон від 7 груд. 2017 р. № 2229-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>

166. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.

167. Про затвердження міської цільової комплексної програми профілактики та протидії злочинності в місті Києві «Безпечна столиця» на 2022-2024 роки : розпорядження Київської міської ради від 11 серп. 2021 року № 1760. URL:

https://kyivcity.gov.ua/npa/pro_skhvalennya_proyektu_misko_tsilovo_programi_profilaktiki_ta_protidi_zlochinnosti_v_misti_kiyevi_bezpechna_stolitsya_na_2022-2024_roki/

168. Про Національну поліцію : Закон від 02 лип. 2015 р. № 580-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>

169. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон від 24 січ. 1995 р. № 20/95-ВР. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text>

170. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон від 30 черв. 1993 р. № 3341-XII. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3341-12>

171. Про основні засади молодіжної політики : Закон від 27 квіт. 2021 р. № 1414-IX. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#n356>

172. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю : Закон від 21 черв. 2001 р. № 2558-III. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text>

173. Про Стратегію національної безпеки України : Указ Президента України від 14 верес. 2020 р. № 392/2020. *Верховна Рада України*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.

174. Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 груд. 2018 р. № 1027-р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80>

175. Профілактика злочинів : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда та ін.; за заг. ред. О. М. Джужи. К. : Атіка, 2011. 720 с.

176. Психологія малих груп. URL: https://stud.com.ua/89324/psihologiya-psihologiya_malih_grup

177. Пустовий О. О. Дитяча бездоглядність та безпритульність в Україні. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія юридична*. 2017. Вип. 16. С. 112–116.

178. Пчолкін В. Д. Поняття та роль оперативно-розшукової профілактики у запобіганні злочинам. *Попередження злочинів суб'єктами оперативно-розшукової діяльності*: матер. наук.-практ. конф. МВС України (23 квіт. 2010 р.). Харків. : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2010. С. 15–17.

179. Радикалізм. *Вікіпедія*. URL: <http://wikiinfo.mdpu.org.ua/index.php?title=%>

180. Рудик М. М. Запобігання злочинам, що вчиняються молодіжними футбольними угрупованнями в Україні : дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2016. 260 с.

181. Рудой К. М. Щодо актуальності профілактики злочинів, скоєних неповнолітніми. *Підліток і Закон*. 2011. С. 43–49.

182. Румянцева Т. Г. Агрессия: проблемы и поиски в западной философии и науке. Таллин : Университетское, 1991. 161 с.

183. Рябис Л. А., Шпак Л. К. Предупреждение группового антиобщественного поведения несовершеннолетних: учеб. пособ. Ташкент, 1979. 124 с.

184. Світлична Ю. О. Стан і перспективи програмування у сфері протидії злочинності. *Кримінально-правові та кримінологічні засоби протидії злочинам проти громадської безпеки та публічного порядку* : зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 18 квіт. 2019 р.). Харків : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2019. С. 8–9.

185. Семенишин М. О. Концептуальні засади запобігання корисливо-насильницьким злочинам органами та підрозділами національної поліції України (за матеріалами операції Об'єднаних сил): монографія. Київ : ВД «Дакор», 2020. 550 с.

186. Сич О. Перспективи і шляхи націоналістичної молодіжної політики. *Визвольний шлях*. 1995. № 11 (572). С. 1319–1323.

187. Сіренко О. Соціальні аспекти злочинності неповнолітніх. *Підприємництво, господарство і право*. 2004. № 1. С. 92–95.
188. Скаутський рух. *Велика українська енциклопедія*. URL: <https://vue.gov.ua/>.
189. Словарь криминологических и статистических терминов / сост. О. Г. Кальман., И. А. Христич. Харьков : ИИПП АПрН Украины, Гимназия, 2001. 96 с.
190. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 7. 724 с.
191. Соболев В. А., Ярмыш А. Н. Социальная агрессивность: опыт социологического исследования. Серийные убийства и их предупреждение: юридические и психологические аспекты : материалы междунар. науч.- практ. конф. Одесса, 1998. С. 22–25.
192. Сорока С. В. Політологічний аналіз діяльності молодіжних об'єднань в українському опозиційному русі 1950-х – 1980-х років. *Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість*: зб. матеріалів VIII Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 12–13 трав. 2005 р.). Київ : Вид-во Європ. ун-ту, 2005. Т. 5. С. 229–232.
193. Столична влада побачила, як за останні роки кількість грабежів у Києві скоротилася втричі. *ГЛАВКОМ*. URL: <https://glavcom.ua/kyiv/news/-stolichna-vlada-pobachila-yak-za-ostanni-roki-kilkist-grabezliv-u-kijevi-skorotilasya-vtrichi-642897.html>
194. Стратегія боротьби з організованою злочинністю: розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 верес. 2020 р. № 1126-р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2020-%D1%80#Text>
195. Стрижак В. А. Методика получения информации в процессе оперативного обеспечения массовых мероприятий. *Право и политика*. Бишкек. № 1. 2016. С. 153–157.
196. Сундиев И. Ю. Самодеятельные объединения молодежи: история развития и типология. *Социс*. 1989. № 2. С. 54–58.

197. Тарарухин С. А. Установление мотива и квалификация преступления. Киев, 1997. 151 с.
198. Тацій М. С. Кримінологічний аналіз кримінальної агресії. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 3. С. 164–170.
199. Тимошенко В. І. Агресивна поведінка: її сутність та причини. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 6. С. 55–63.
200. Тимошенко В. І. Теоретичні проблеми кримінології. Збірник наукових праць. Київ : ФОП Маслаков, 2021. 300 с.
201. Титаренко О. О. Державне програмування протидії злочинності в Україні: монографія. Харків : Промарт, 2019. 698 с.
202. Тичина Д. М. Психолого-правові засади попередження корисливої злочинності дітей : дис. ... канд. юрид. наук : 19.00.06. Київ, 2010. 207 с.
203. Толста А. В. Підліток у неформальній групі. Київ, 2021. 25 с.
204. Туляков В. А. Криминологические проблемы борьбы с социально-негативным поведением : автореф. дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.08. Киев, 1986. 19 с.
205. Туляков В. О. Вчення про жертву злочину: соціально-правові основи: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Одесса, 2001. 484 с.
206. У рамках проекту «Безпечне місто» запущено новий аналітичний модуль відеоспостереження, що прискорить пошук правопорушників. *Офіційний портал Києва*. URL: https://kyivcity.gov.ua/news/u_ramkakh_proektu_bezpechne_misto_zapuscheno_noviy_analitichniy_modul_videosposterezheniya_scho_priskorit_poshuk_pravoporushnikov
207. Узнадзе Д. Н. Экспериментальные основы психологии установки. Тбилиси : Из-во АН Грузинской ССР, 1961. 211 с.
208. Українська радянська енциклопедія: в 19 т. Київ : Головна редакція УРЕ, 1979. Т. 3. 856 с.
209. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін / за ред. В. Ворони, М. Шульги. Київ : Інститут соціології НАН України, 2014. 332 с.

210. Франк Л. В. Виктимология и виктимность. Об одном новом направлении в теории и практике борьбы с преступностью: монография. Душанбе : Тадж. гос. ун-т, 1972. 113 с.

211. Фукуяма Ф. Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії. Київ : Наш Формат, 2019. 608 с.

212. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность : в 2 т. Киев : Педагогика, 1986. Т. 2. 278 с.

213. Чернецька О. В. Зарубіжний досвід діяльності засобів масової інформації. Нові засоби комунікації (соціокультурний аспект) : монографія. Київ : Наук. Думка, 2013. 277 с.

214. Шалгунова С. А. Особа насильницького злочинця : монографія. 2-е вид., доп. і перероб. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2012. 548 с.

215. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків : Прапор, 2007. 640 с.

216. Шаповалов О. О. Методика оперативного пошуку ознак загальнокримінальних злочинів. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Серія юридичні науки. № 2-3. Т. 4. Ч. 2. С. 183–187.

217. Шеховцова Л. І. Емоційний стан особи, яка вчинила злочин, за кримінальним законодавством України : дис... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2007. 250 с.

218. Шимановський М. М. Молодіжна субкультура в контексті соціального виховання. Проблеми педагогічних технологій: зб. наук. праць. Луцьк, 2004. 147 с.

219. Юзікова Н. С. Злочинність неповнолітніх: особливості, сучасні тенденції та заходи запобігання і протидії їй : монографія. Дніпро : Біла К. О., 2016. 510 с.

220. Юридична психологія : підручник / В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко, Я. Ю. Кондратьєв та ін. ; за заг. ред. Я. Ю. Кондратьєва. Київ : Вид. дім «Ін Юре», 1999. 352 с.
221. Яковець І. С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань: монографія. Харків : Право, 2013. 392 с.
222. Яницька Н. В. Групова корисливо-насильницька злочинність молоді та її попередження : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2000. 177 с.
223. Яницька Н. В. Напрями боротьби з правопорушеннями молоді. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 1998. № 3. С. 103–107.
224. Ярмыш Н. Н. Теоретические проблемы причинно-следственной связи в уголовном праве (философско-правовой анализ) : монография. Харьков : «Право», 2003. 512 с.
225. Jankowski M. Islands in the Street, Gangs and American Urban Society. Berkeley, 2019. 185 p.
226. Yablonsky L. The Violent Gang. Harmondsworth, 2017. 420 p.
227. Долбаєв В. Л. Організаційна поведінка: навч. посіб. Херсон: Справа, 2006. 184 с.
228. Гайванович І. Молодіжний рух України: тенденції та перспективи розвитку. Молода нація: альманах. Спецвипуск. 2000. С. 117–121.
229. Левикова С. І. Молодіжна субкультура: посібник. Київ : Прес-центр, 2004. 604 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Агапова К. В., Конопельський В. Я. Історико-правові передумови виникнення та розвитку неформальних молодіжних угруповань в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 3. 2021. С. 89-95.
2. Агапова К. В. Індивідуально-профілактичні заходи запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 4. 2021. С. 8–14.
3. Агапова К. В. Деякі кримінально-правові питання групового хуліганства, що вчиняється молодіжними угрупованнями. *European Reforms Bulletin*. № 4. 2021. С. 2–7.
4. Агапова К. В. Причини та умови кримінальної протиправності учасників молодіжних угруповань. *Юридичний бюлетень*. № 23. 2021. С. 189–197.
5. Агапова К. В. Кримінологічна характеристика особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у складі молодіжних угруповань. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1. 2022. С. 224–228.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Агапова К. В. Запобігання організованій корисливо-насильницькій злочинності дітей в Україні. *Кримінально-правові та кримінологічні аспекти протидії злочинності: матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (Одеса, 29 лист. 2020 р.)*. Одеса : ОДУВС, 2020. С. 99-101.
7. Агапова К. В. Особливості детермінації молодіжних радикальних рухів. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та*

оперативно-розшукової діяльності: матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 26 лют. 2021 р.). Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2021. С. 3–5.

8. Агапова К. В. Особливості запобігання організованій молодіжній злочинності в умовах реформування правоохоронної системи в Україні. *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави*: матеріали XIII міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Одеса, 31 берез. 2021 р.). Одеса : ОДУВС. 2021. С. 199–200.

9. Агапова К. В. Національна поліція України у системі суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями. *Вектори модернізації економіки України в контексті сталого розвитку*: Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (Луцьк, 20-21 трав. 2021 р.). Луцьк, 2021. С. 68-72.

10. Агапова К. В. Про деякі теоретичні засади запобігання правопорушенням з боку молодіжних радикальних рухів. *Прикладна економіка: від теорії до практики*: матеріали II наук.-практ. інтернет-конф. (Луцьк, 1 берез. 2021 р.). Луцьк, 2021. С. 6–9.

11. Агапова К. В. Запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями як об'єкт кримінологічного дослідження. *Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі заходи попередження злочинності*: матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. Одеса : ОДУВС. 2021. С. 91–93.

Додаток Б

Анкета
вивчення кримінальних проваджень за фактами вчинення кримінальних
правопорушень молодіжними групами
(усього вивчено – 207 проваджень)

Розділ №1. Відомості про злочин	
Який злочин вчинено:	
Умисне вбивство (ст. 115 ККУ)	3
Умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121 ККУ)	8
Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (122 КК України)	31
Зґвалтування (ст. 152 ККУ)	1
Грабіж, поєднаний з насильством (ч. 2 ст. 186 ККУ)	10
Розбій (ст. 187 ККУ)	27
Хуліганство (ст. 296 ККУ)	127
Місце, де вчинено злочин:	
Спальний	143
Промисловий	22
Центр	52
Околиця	31
Підстави внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань про кримінальне правопорушення :	
Заяви та листи громадян	3
Повідомлення організацій, установ	11
Повідомлення родичів потерпілого	5
Повідомлення самого потерпілого	191
Повідомлення засобів масової інформації	0
Безпосереднє виявлення правоохоронними органами	23
Явка з повинною	15
Місяць вчинення кримінального правопорушення:	
Січень	12
Лютий	19
Квітень	25
Травень	24
Березень	31
Червень	26
Липень	22
Серпень	21
Вересень	20
Жовтень	16
Листопад	18
Грудень	14
День вчинення кримінального правопорушення:	
Будній	159
Передвихідний	44
Вихідний	81
Передсвятковий	32

Святковий	41
Понеділок	33
Вівторок	24
Середа	31
Четверг	35
П'ятниця	44
Субота	46
Неділя	35
Час доби, коли вчинено кримінальне правопорушення:	
00-06 год.	29
06-09 год.	5
09-12 год.	9
12-15 год.	24
15-18 год.	44
18-21 год.	65
21-24 год.	72
Місце вчинення кримінального правопорушення:	
Парки, сквери	44
Подвір'я будинку	7
Проїжджа частина, прилегла до неї територія, тротуари	51
Спортивно-побутові споруди	5
Біля магазину, підприємства торгівлі	97
Ринки, базари, торгові місця	24
Біля промислової будівлі	4
Інше	16
Предмет кримінального правопорушення:	
Гроші	41
Документи	0
Коштовності	54
Автотранспорт	3
Зброя	0
Наркотики	0
Інше	56
Мотиви вчинення кримінального правопорушення:	
Корисливі	154
Насильницькі	25
Хуліганські спонукання	51
Безмотивні злочини	7
Інше	11
Груповий характер злочину:	
Злочин вчинено малою групою (2–4 чол.)	180
Злочин вчинено великою групою осіб (5 і більше осіб)	68
Збиток, завданий кримінальним правопорушенням:	
Матеріальний	154
Фізичний	89
Моральний	5
Свідки вчиненого кримінального правопорушення:	
Були	187
Не були	61

Кількість потерпілих:	
Один	212
Два	27
Більше двох	9
Кримінальне правопорушення вчинено безпосередньо:	
В результаті неправомірних дій потерпілого	43
В результаті спільного вживання алкогольних напоїв	91
Під впливом наркотичного сп'яніння	22
Під впливом токсичного сп'яніння	2
На ґрунті неприязних відносин	71
Інше	19
Зміст підготовки до кримінального правопорушення:	
Зміна зовнішнього вигляду	25
Підбір співучасників	18
Пошук технічних засобів	23
Вивчення способу життя потерпілого	12
Вивчення психологічних особливостей потерпілого	0
Вивчення зв'язків потерпілого	0
Фактичне знайомство з потерпілим	112
Інше	54
Використання технічних та інших засобів підчас вчинення кримінального правопорушення:	
Не використовувалися	107
Автомобілі	39
Вогнепальна зброя	12
Холодна зброя	24
Піротехнічні засоби	0
Інші предмети	66

Розділ №2. Особа винного

Стать:	
Чоловіча	290
Жіноча	18
Вік на момент вчинення кримінального правопорушення:	
14-17 років	49
18-20 років	57
21-25 років	53
26-30 років	43
31-35 років	37
Соціальне положення:	
Робітник	89
Службовець	23
Учень, студент	79
Безробітний	94
Без постійного місця проживання	8
Освіта:	
Початкова	11
Неповна середня	44
Середня	88

Середня спеціальна	31
Середня технічна	27
Неповна вища	25
Вища	32
Навчається у школі	14
Навчається в училищі	24
Навчається в технікумі	12
Місце проживання:	
Район, в якому вчинене кримінальне правопорушення	92
Інший район міста	109
За містом, у межах області	76
За межами області	31
Сімейний стан:	
Холостий, не одружений	155
Одружений, заміжня	96
Розлучений (а)	43
Наявність дітей:	
Дітей не має	161
Має одну дитину	77
Має двох дітей	19
Має більше ніж двох дітей	3
Немає відомостей	48
Матеріальне становище:	
Заробіток винного	87
Тільки заробіток членів сім'ї	98
Заробіток винного і членів сім'ї	51
Немає відомостей	72
Житлово-побутові умови:	
Мешкає у гуртожитку	88
В комунальній квартирі	26
Приватний будинок	45
Власна квартира	71
Знімав (ла) квартиру, кімнату	51
Не мав (ла) постійного місця проживання	8
Немає відомостей	9
Характеристика за місцем проживання:	
Задовільна	119
Незадовільна	75
Невизначена	93
Відсутня	21
Взаємовідносини між подружжям:	
Відсутність конфліктів	5
Конфлікти бувають рідко	6
Часті конфлікти	19
Систематичні конфлікти	51
Немає відомостей	15
Умисел на вчинення кримінального правопорушення виник:	
Раптово	196
Заздалегідь обдуманий	112

Вживання алкогольних напоїв:	
Систематичне	136
Часте	102
Рідкісне	31
Не вживає	19
Немає відомостей	20
Вживання наркотиків:	
Систематичне	57
Часте	19
Рідкісне	0
Не вживає	180
Немає відомостей	42
Раніше судимий:	
Ні	205
Так, за вчинення аналогічного кримінального правопорушення	42
Так, за вчинення іншого кримінального правопорушення	61

Розділ № 3. Відомості щодо потерпілого:

Стать:	
Чоловіча	165
Жіноча	125
Вік:	
до 14 років	6
14-17 років	30
18-20 років	23
21-25 років	23
26-30 років	17
31-35 років	37
36-40 років	32
41-50 років	51
старше 50 років	78
Соціальний стан:	
Робітник	83
Службовець	34
Учень	45
Підприємець	42
Пенсіонер	34
Безробітний	34
Без постійного місця проживання	7
Інше	9
Немає відомостей	2
Освіта:	
Початкова	8
Неповна середня	9
Середня	43
Середня спеціальна	34
Середня технічна	36
Неповна вища	59
Вища	60
Навчається у школі	14

Навчається в училищі	27
Немає відомостей	
Стан потерпілого в момент вчинення кримінального правопорушення:	
Нормальний	185
В стані алкогольного сп'яніння	89
В стані наркотичного сп'яніння	0
У хворобливому стані	9
У безпорадному стані	5
Інше	2
Соціальна оцінка потерпілого за місцем роботи, навчання:	
Задовільна	165
Незадовільна	25
Невизначена	17
Відсутня	83
Соціальна оцінка потерпілого за місцем проживання:	
Задовільна	203
Незадовільна	17
Невизначена	50
Відсутня	20
Наявність судимостей:	
Не судимий	254
Раніше судимий, судимість не погашена	9
Раніше судимий, судимість погашена	17
Немає відомостей	10
Поведінка потерпілого:	
Агресивна	43
Довірлива	35
Байдужа	23
Груба	21
Зневажлива	34
Терпима	78
Інше	56

Додаток В

ЗВЕДЕНІ ДАНІ

результатів опитування 422 співробітників Національної поліції України (110 оперуповноважені, 74 слідчі та 60 дізнавачів, 90 працівників ювенальної превенції, 88 дільничних офіцерів поліції) з проблем запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними групами (у %)

1. Який, на Вашу думку, коефіцієнт населення вражений молодіжною злочинністю в Україні:

- а) високий – 72 %
- б) середній – 24 %
- в) низький – 4 %

2. Який, на Вашу думку, основний мотив вчинення кримінальних правопорушень представниками молоді:

- а) корисливий – 29 %
- б) хуліганський – 21 %
- в) насильницький – 25 %
- г) політичний – 4 %
- д) національний – 6 %
- е) релігійний – 7 %
- ж) екстремістський – 8 %

3. Чи керуються неформали насильницької спрямованості хибними мотивами вчинення кримінальних правопорушень, якщо так, то якими:

- а) хибне почуття колективізму – 66 %
- б) надання взаємодопомоги – 21 %
- в) бажанням звинувачення жертви – 12 %
- г) іншими мотивами – 1 %

4. Яке, на Вашу думку, сучасне зростання кількості хуліганства в Україні:

- а) інтенсивне – 68 %
- б) середнє – 30 %
- в) низьке – 2 %

5. Як Ви вважаєте, яка частка осіб віком 18–25 в складі групи?

- а) окремими громадянами поза групою – 12 %
- б) неорганізованими групами осіб за участю дітей та молоді – 17 %
- в) організованими групами осіб за участю дітей та молоді – 14 %
- г) неорганізованими групами осіб за участю дітей та молоді – 31 %
- д) організованими групами осіб за участю дітей, молоді та дорослих –

23 %

е) інше – 3 %

6. Які з наведених нижче груп, на Ваш погляд, становлять найбільшу небезпеку для суспільства:

а) неорганізовані злочинні групи молоді – 0 %

б) організовані злочинні групи молоді – 31 %

в) неорганізовані злочинні групи молоді та дорослих – 0 %

г) організовані злочинні групи молоді та дорослих – 69 %

7. При вчиненні кримінальних правопорушень у складі групи, які з наведених нижче вікових категорій, на Вашу думку, беруть найактивнішу участь:

а) особи віком від 14 до 17 років – 41 %

б) особи віком від 18 до 24 років – 34 %

в) особи віком від 25 до 29 років – 15 %

8. Чи відомі Вам особисто якісь неформальні молодіжні групи:

а) так (у відповідях респонденти вказували «скінхедів», спортивних хуліганів, «готів», членів деструктивних сект, «байкерів» та інших) – 98 %

б) ні – 2 %

9. Який характер діяльності відомих Вам неформальних молодіжних груп:

а) соціально позитивний – 17 %

б) нейтральний – 12 %

в) антисоціальний – 44 %

г) кримінальний (у т. ч. екстремістський) – 27 %

10. Як Ви можете оцінити ступінь поширеності кримінальних правопорушень у сукупності з іншими діяннями, які вчиняють антисоціальні та кримінальні молодіжні групи:

а) дуже висока – 17 %

б) висока – 30 %

в) середня – 32 %

г) низька – 17 %

д) дуже низька – 4 %

11. Чи знаходились у Вас на розгляді матеріали перевірки за фактами кримінальних правопорушень, вчинених членами молодіжних груп:

а) так – 38 %

б) ні – 62 %

12. Якщо так, то відомості внесені до Єдиного реєстру досудових розслідувань:

а) так – 94 %

б) ні – 6 %

13. Що стало підставою для внесення відомостей до ЄРДР:

- а) заява потерпілого – 16 %
- б) реєстрація факту – 82 %
- в) явка з повинною – 2 %

14. Чи відомі Вам випадки укриття правоохоронцями від обліку інформації про кримінальні правопорушення вчинені членами неформальних молодіжних груп:

- а) так – 28 %
- б) ні – 72 %

15. За якими статтями КК України найчастіше кваліфікуються кримінальні правопорушення вчинені учасниками молодіжних груп:

- а) ст. 296 – 16 %
- б) ст. 294 – 14 %
- в) ст. 115 – 13 %
- г) ст. 152 – 11 %
- д) ст. 121 – 10 %
- е) ст. 187–189 – 10 %
- ж) ст. 255–261 – 6 %
- з) ст. 262–266 – 6 %
- і) ст. 267–270 – 5 %
- к) ст. 125–128 – 4 %
- л) інші – 5 %

16. Вкажіть, з яким видом насильства найчастіше пов'язані кримінальні правопорушення вчинені членами неформальних молодіжних груп:

- а) насильством, що не є небезпечним для життя та здоров'я – 27 %
- б) насильством небезпечним для життя та здоров'я – 73 %

17. Які, на Вашу думку, причини вчинення кримінальних правопорушень молодіжними групами:

- а) стрімке розшарування суспільства на бідних та багатих – 38 %
- б) загальне зниження керованості соціальними процесами – 33 %
- в) інші (вкажіть які) – 29 % _____

18. Які, на Вашу думку, умови, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень членами молодіжних груп (виберіть один найбільш значущий для Вас варіантів):

- а) нестабільність економічного життя країни – 31 %
- б) зниження рівня життя – 39 %
- в) неспроможність сім'ї як однієї із соціальних інститутів – 22 %
- г) недоліки громадського устрою – 3 %
- д) стратифікаційний поділ суспільства на групи, що породжує значну деформацію у представників деяких молодіжних груп морально-правової

свідомості у бік переважання споживчих, корисливо-індивідуалістичних, демонстративно-агресивних, насильницьких потреб, інтересів, ціннісних установок – 5 %

19. Які найоптимальніші загальносоціальні заходи запобігання злочинності «неформалів» Ви можете запропонувати (можна привести кілька заходів):

- а) зміцнення демократії, свободи слова та вибору – 23 %
- б) ліквідація багатопартійності та зміцнення всіх гілок влади – 33 %
- в) скорочення міграційних процесів – 34 %
- г) вивчення та прогноз злочинної діяльності «неформалів» з метою внесення дієвих змін до законодавства України – 44 %
- д) стабілізація курсу національної валюти – 32 %
- е) зниження рівня корумпованості – 28 %
- ж) ліквідація бюрократизму – 23 %
- з) виконання соціальних гарантій із виплат населенню – 20 %
- і) адаптація вимушених переселенців – 18 %
- к) ліквідація безробіття – 18 %
- л) організація дозвілля та зайнятості за інтересами – 75 %
- м) духовне наставництво – 47 %
- н) виховання патріотизму – 32 %
- о) виховання етнічної рівності – 30 %;
- р) обов'язкове запровадження цензури на ЗМІ та запобігання протиправному контенту в мережі Інтернет – 56 %

20. Які заходи, на Ваш погляд, дозволять організувати найефективнішу роботу щодо запобігання злочинності молодіжних груп (виберіть один з найбільш значущих для Вас варіантів):

а) створення лише на рівні територіальних управлінь єдиної – систематизованої інформаційної бази щодо молодіжних груп, а також про осіб, які входять до цих груп, з метою подальшого використання таких відомостей для запобігання вчинення ними правопорушень – 34 %

б) внесення змін до ЄРДР додавши рубрику «Додаткова характеристика кримінального правопорушення», в якому під окремими кодами слід розмістити такі варіанти: «кримінальне правопорушення вчинене: членом неформальної групи; у тому числі насильницької спрямованості» – 44 %

в) запровадження обов'язкового, всебічного та об'єктивного номенклатурного обліку відомостей, що належать до діяльності конкретних молодіжних груп, схильних до вчинення правопорушень на закріпленій за відповідним підрозділом НПУ території, а також про осіб, які їх вчинили або могли вчинити – 22 %

г) поширення та повсюдне впровадження уніфікованого стандарту заходів, що реалізуються у разі первинного виявлення молодіжних груп – 39 %

д) поширення досвіду спілкування дітей із представниками духовенства (введення у школах релігієзнавства) – 9 %

Надайте відомості будь ласка про себе:

21. Ваша посада:

- а) слідчий – 18 %
- б) дізнавач – 14 %
- в) оперуповноважений – 24 %
- г) інспектор ювенальної превенції – 28 %
- д) ДОП – 16 %

22. Стаж роботи на посаді:

- а) до 3 років – 46 %
- б) від 4 до 5 років – 20 %
- в) від 6 до 10 років – 16 %
- г) від 11 до 15 років – 10 %
- д) від 16 до 20 років – 5 %
- е) понад 20 років – 3 %

Додаток Д**ЗВЕДЕНІ ДАНІ**

результатів опитування 220 осіб молодіжного віку, які є членами неформальних груп з проблем вчинення кримінальних правопорушень (у %)

1. Чи є членом неформальної молодіжної групи:

- а) так-100 %
- б) ні –0 %

2. Якщо так, то який, на вашу думку, характер діяльності вашої групи:

- а) позитивний – 39 %
- б) негативний – 17 %
- в) нейтральний – 44 %

3. Що стало для Вас приводом вступу до цієї групи (виберіть один найбільш значущий для Вас варіант):

- а) можливість спільного проведення часу – 21 %
- б) можливість спілкування із близькими за інтересами – 15 %
- в) наявність умов розвитку своїх особистих здібностей – 8 %
- г) демонстрація власної сили та авторитету оточуючим – 14 %
- д) можливість здійснення протиправних дій у групі – 10 %
- е) відсутність контакту із сім'єю – 20 %
- ж) конфлікт із однолітками поза групою – 5 %
- з) інше – 7 %

4. Чи сприяє Ваше перебування у складі неформальної групи задоволенню таких потреб:

- а) розуміння, співпереживання та співчуття з боку інших членів неформальних груп (об'єднань) –74 %
- б) незалежність від дорослих – 52 %
- в) задоволення своїх потреб – 14 %
- г) самоствердження та набуття статусу у неформальному середовищі – 43 %
- д) здобутті почуття безпеки та емоційного комфорту – 61 %
- е) отримання позитивної оцінки власних дій з боку інших членів неформальних груп – 38 %

5. Який кількісний склад Вашої неформальної молодіжної групи:

- а) від 2-х до 5-ти осіб – 12 %
- б) від 6 до 15 осіб – 32 %
- в) від 16 до 30 осіб – 35 %
- г) від 31 до 45 осіб – 16 %

д) від 46-ти та більше – 5 %

6. Яка Ваша роль у неформальній молодіжній групі:

а) лідер – 16 %

б) учасник – 84 %

7. Які, на Вашу думку, якості оточуючих свідчать про їх авторитет:

а) знання та вміння – 18 %

б) сила (фізична, моральна) – 42 %

в) влада – 34 %

г) високий матеріальний дохід (наявність великої кількості грошей та інших матеріальних цінностей) – 1 %

8. Хто для Вас є авторитетною людиною:

а) батьки – 49 %

б) родичі (старший брат, сестра та інші) – 14 %

в) лідер неформальної молодіжної групи, друзі – 28 %

г) педагоги – 9 %

9. Яке Ваше становище у неформальній молодіжній групі:

а) вважаю, що моя думка – вирішальна для інших учасників групи – 14 %

б) вважаю, що моя думка враховується після прийняття будь-яких рішень іншими учасниками групи – 41 %

в) вважаю, що на мою думку прислухаються при прийнятті будь-яких рішень іншими членами групи – 33 %

г) вважаю, що моя думка несправедливо ігнорується при ухваленні будь-яких рішень іншими членами групи – 12 %

10. Як Ви оцінюєте законність дій учасників Вашої неформальної молодіжної групи?

а) дії мають правомірний характер – 27 %

б) дії мають протиправний характер – 58 %

в) важко оцінити – 15 %

11. Чи доводилося Вам особисто брати участь у протиправних діях у складі Вашої неформальної молодіжної групи:

а) так – 56 %

б) ні – 44 %

12. Якщо так, то яким був характер цих дій:

а) насильницький – 77 %

б) корисливий – 5 %

в) релігійний – 10 %

г) інший – 8 %

13. З яким проміжком Ви вчиняли протиправні дії:

- а) епізодично – 53 %
- б) періодично – 25 %
- в) систематично – 22 %

14. Чи є, у вашій групі якась ідеологія:

- а) так – 83 %
- б) ні – 17 %

15. Рішення про вчинення суспільно-небезпечних дій у складі неформальної молодіжної групи Ви приймали:

- а) самостійно, усвідомлено – 41 %
- б) вчиняв «за компанію» з іншими учасниками групи, особливо не замислюючись над змістом того, що відбувається – 26 %
- в) вчиняв вимушено, внаслідок тиску з боку інших учасників групи – 17 %;
- г) вчиняв вимушено, внаслідок тиску з боку інших осіб, які не входять до групи – 16 %

16. На вчинення Вами суспільно-небезпечних дій вплинули ЗМІ:

- а) так – 89 %
- б) ні – 11 %

17. Якщо так, то це були:

- а) друкована продукція (журнали, газети, книжки) – 11 %
- б) переглянуті телевізійні програми, передачі, фільми – 47 %
- в) сайти Інтернету – 42 %

18. Як Ви оцінюєте власні суспільно-небезпечні дії, скоєні у складі неформальної молодіжної групи:

- а) жалкую про те, що трапилося і вважаю, що не повторю подібного в майбутньому – 31 %
- б) не відчуваю жалю про те, що трапилося і за наявності можливості продовжу свою подальшу діяльність у складі неформальної молодіжної групи – 49 %
- в) вважаю діяння вчинене (вчинені) членами нашої неформальної молодіжної групи взірцем для наслідування моїх однолітків та людей, старших за мене за віком – 20 %

19. Якими були наслідки суспільно-небезпечних дій, вчинених учасниками Вашої неформальної молодіжної групи:

- а) факт вчинення залишився невстановленим правоохоронними органами – 31 %
- б) наслідків не було, тому що питання вдалося «вирішити» до внесення

відомостей до ЄРДР (допомогли родичі – «відкупилися», «домовилися»; допомогли впливові знайомі тощо) – 8 %

в) внесено відомості до ЄРДР, і за ним було винесено обвинувальний вирок – 14 %

д) внесено відомості до ЄРДР, і щодо нього було винесено виправдувальний вирок – 2 %

є) внесено відомості до ЄРДР, і по ньому було винесено рішення про звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного впливу – 22 %

20. Що, на Вашу думку, могло б унеможливити Вашу участь у діяльності неформальної молодіжної групи:

а) організованість дозволя, можливість вільного вибору та безкоштовного відвідування спортивних та творчих занять за інтересами – 63 %

б) можливість працевлаштування із гідною заробітною платою – 10 %

в) можливість проявити свої лідерські якості у політичних акціях та заходах, наявність перспективи у житті (наприклад, «молодіжний уряд» тощо) – 18 %

г) нічого, мені подобається те, чим я займаюся – 9 %

21. Який термін існування вашої групи:

а) до 1 року - 20 %

б) до 2 років - 30 %

в) до 3 років – 30 %

г) понад 3 роки – 20 %

Надайте відомості будь ласка про себе:

22. Ваша стать:

а) чоловік – 93 %

б) жінка – 7 %

23. Ваш вік:

а) 14-15 років - 13 %

б) 16-17 років - 27 %

в) 18-24 роки - 36 %

г) 25-29 років - 24 %

24. Ваша освіта:

а) початкова – 0 %

б) молодший спеціаліст – 38 %

в) бакалавр – 35 %

г) середня спеціальна – 21 %

д) незакінчена вища та вища – 6 %

25. Ваш рід занять:

а) учень – 39 %

б) працюючий – 7 %

в) не працюючий і не учень – 54 %

26. Чи маєте Ви постійне джерело доходу:

а) так – 32 %

б) ні – 68 %

27. Який рівень матеріального добробуту сім'ї:

а) високий – 12 %

б) вище від середнього – 29 %

в) середній – 43 %

г) низький – 16 %

28. Як Ви оцінюєте матеріально-побутові умови вашого життя:

а) проживаю у квартирі (приватному будинку) – 82 %

б) проживаю у кімнаті комунальної квартири – 7,6 %

в) проживаю у гуртожитку – 6,5 %

г) не маю постійного місця проживання – 3,9 %

29. Чи маєте Ви престижні речі:

а) маю аудіо-, відеотехніку – 33 %

б) маю вклади в ощадбанках та готівку – 28 %

в) маю автомобіль, мопед, мотоцикл – 22 %

г) маю модний та стильний одяг – 12 %

д) маю спортивне приладдя – 5 %

30. Вас виховували:

а) лише мати – 49 %

б) лише батько – 3 %

в) мати та батько – 48 %

31. Ви проживаєте:

а) у місті – 94 %

б) у сільській місцевості – 6 %

32. Ваш сімейний стан:

а) одружений (одружена) – 43 %

б) неодружений (незаміжня) – 57 %

33. Чи вживаєте Ви алкоголь та наркотики:

а) так, вживаю – 58 %

б) ні, не вживаю – 42 %

34. Яким джерелам отримання інформації ви віддасте перевагу:

а) інтернет-ресурси – 89 %

б) телебачення – 8 %

в) книги, журнали, газети – 2 %

35. Які інтернет-сайти Вам найбільш потрібні:

а) які містять інформацію порнографічного характеру – 69 %

б) описові способи виготовлення та використання наркотичних препаратів – 21 %

в) описові засоби створення зброї «підручними» засобами – 7 %

г) які містять суїцидальну тематику – 2 %

36. За можливості, чому Ви б себе присвятили в житті:

а) зайняттю спортом – 45 %

б) вивчав би ремесла та заснував свій бізнес – 30 %

в) мистецтву – 25 %

37. Ваші плани на майбутнє:

а) житиму, як вийде – 30 %

б) не бажаю все життя бути підлеглим інтересам групи – 22 %

в) не маю уявлення – 48 %

Додаток Є

РЕГІОНАЛЬНА ПРОГРАМА
профілактики правопорушень серед дітей на 2023–2025 роки

1	Ініціатор розроблення Програми	Головне управління Національної поліції
2	Нормативно-правові документи	Закони України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», «Про Національну поліцію», «Про охорону дитинства», «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», Укази Президента України від 11 липня 2005 року №1086/2005 «Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей», від 12 січня 2018 року №5/2018 «Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб із їх числа», постанова Кабінету Міністрів України від 02 червня 2021 року № 579 «Про затвердження Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2021-2025 роки», наказ Міністерства внутрішніх справ України від 19 грудня 2017 року № 1044 «Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України», зареєстрований в Міністерстві юстиції України 07 червня 2018 року за № 686/32138.
3	Розробник Програми	Головне управління Національної поліції
4	Відповідальний виконавець Програми	Головне управління Національної поліції
5	Учасники Програми	Головне управління Національної поліції, виконавчі органи міських рад, райдержадміністрації, служби у справах дітей, обласний центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, заклади освіти, установи та організації області (за згодою)
6	Термін реалізації Програми	2023-2025 роки
7	Джерела фінансування Програми	Фінансування заходів, передбачених Програмою, не потребує виділення додаткових коштів з місцевих бюджетів

1. Мета Програми

Головною метою Програми профілактики правопорушень серед дітей є зниження рівня злочинності серед неповнолітніх, здійснення діяльності, спрямованої на реалізацію та захист прав і свобод дітей, розвиток їх творчих здібностей, удосконалення морального, патріотичного виховання, підвищення правосвідомості, організація змістовного дозвілля підлітків, захист від криміногенних факторів і шкідливих звичок.

Подолання та вирішення конфліктів серед дітей, шляхом надання соціальних, освітніх, правових послуг; шляхом налагодження партнерських відносин між працівниками органів виконавчої влади та громадськістю у протидії правопорушенням у підлітковому середовищі.

2. Завдання Програми

Запобігання правопорушенням через усунення причин та умов, що можуть спонукати підлітків вчиняти протиправні дії (проактивний метод).

Активна участь представників органів влади, місцевого самоврядування та громадськості у процесі реабілітації неповнолітніх, що перебувають у конфлікті із законом або проявляють девіантну поведінку, зокрема надання підтримки та допомоги в їх ресоціалізації та реінтеграції.

Створення умов для усвідомлення правопорушником своєї провини і відповідальності за свої вчинки та наслідків скоєного, налагодження та відновлення стосунків з однолітками (відновний підхід).

2.1. Об'єкти програми

1. Об'єкти первинного рівня профілактики: підлітки, яким властиві порушення соціальних ролей (погано навчаються, не слухають батьків, вчителів, не мають поваги до старших).

2. Об'єкти вторинного рівня профілактики: підлітки, які скоюють аморальні вчинки (вживають алкоголь, палять, їм властива нахабність та зухвалість).

3. Об'єкти третинного рівня профілактики: неповнолітні, які вже вчинили правопорушення.

2.2. Структура та суб'єкти програми

1. ***Координаційна рада***, створена органами місцевого самоврядування або місцевими органами виконавчої влади (відповідної адміністративно-територіальної одиниці), функціонування якої передбачає об'єднання ресурсів громади з метою зниження рівня злочинності та утвердження здорового способу життя серед неповнолітніх (створюється за згодою виконавчих органів міських рад та райдержадміністрацій).

Організація діяльності координаційної ради:

До складу координаційних рад пропонується включати інспекторів ювенальної превенції, дільничних інспекторів поліції, представників освітніх органів, представників соціальних служб, виконавчі органи місцевих рад, соціальних і медичних працівників, психологів, медіаторів (за згодою їх керівників), громадських організацій (за згодою).

Завдання, що пропонуються вирішувати координаційною радою:

ухвалення рішення щодо адаптації і забезпечення функціонування Трирівневої моделі профілактики на рівні міста (села), територіального об'єднання;

сприяння формуванню мультидисциплінарної команди із фахівців, які об'єднуються для надання безпосередньої допомоги в кожному конкретному випадку (до прикладу, при необхідності долучитися до вирішення конфлікту, який розглядає Шкільна служба порозуміння або ж направити особу чи дитину до інших спеціалізованих центрів);

розроблення конкретних спільних заходів щодо забезпечення правового та соціального захисту дітей, посилення протидії вчиненню протиправних дій відносно дітей та профілактики правопорушень у дитячому середовищі;

вивчення та узагальнення інформації, що надходить від громадськості, для розроблення заходів з усунення причин та умов, які сприяють учиненню протиправних дій щодо дітей та вчиненню правопорушень дітьми;

виявлення сімей, які опинились у складних життєвих обставинах, та дітей, які потребують допомоги;

розгляд заяв, скарг, повідомлень населення та громадських організацій щодо фактів порушення прав дітей, неналежного виконання батьками або опікунами обов'язків стосовно виховання неповнолітніх, що призводить до вчинення дітьми правопорушень, виявлення дорослих осіб, які втягують дітей у злочинну діяльність, пияцтво, наркоманію, проституцію, жебрацтво, іншу антигромадську діяльність, та забезпечення комплексного реагування на такі повідомлення з подальшим вирішення конфліктної ситуації;

взаємодія із громадськими організаціями з питань, що стосуються дітей, які потребують правового та соціального захисту, проведення з ними профілактичної роботи з боку працівників поліції та громадськості, про дорослих осіб, які втягують неповнолітніх у протиправну діяльність, наркоманію, та батьків, що належно не виховують своїх дітей;

внесення до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, незалежно від форми власності, пропозицій щодо запобігання правопорушенням відносно дітей та ними, зокрема, усунення причин та умов, що сприяють негативним явищам у дитячому середовищі.

2. Можуть запроваджуватись **Шкільні служби порозуміння**, що функціонуватимуть виключно в закладах загальної середньої освіти області.

Організація діяльності Шкільних служб порозуміння:

За участю учнів, вчителів, працівника ювенальної превенції, батьків (тобто сторін причетних до конфлікту чи проблеми) під час тренінгів та бесід проводиться ціннісно-орієнтоване навчання підлітків навичкам конструктивної взаємодії.

Завдання Шкільних служб порозуміння:

навчати дітей розв'язувати конфлікти мирним шляхом та реагувати на прояви девіантної поведінки учнів школи;

формувати у порушників соціально прийнятну, законослухняну поведінку;

не допускати замовчування конфлікту та надання допомоги у його розв'язанні, мінімізувавши при цьому негативні наслідки для обох сторін.

У більш складних випадках до розв'язання конфлікту пропонується розглядати питання на засіданнях координаційних рад.

3. Інспектор ювенальної превенції та дільничні офіцери поліції є основною об'єднуючою ланкою усіх дотичних до проблеми структур та установ. Саме вони вивчають особливості території обслуговування, у тому числі здійснюють аналіз та оцінку оперативної обстановки в дитячому середовищі, визначають місця концентрації вчинення правопорушень дітьми, причини та умови, що їм сприяли, а також проводять систематичний моніторинг атмосфери в учнівському середовищі кожного навчального закладу із врахуванням кількості підоблікових неповнолітніх, які там навчаються, та кількості правопорушень, вчинених учнями даного закладу, з метою визначення пріоритетності відвідування навчальних закладів та оперативного втручання у проблемні ситуації, винесення їх на розгляд Шкільної служби порозуміння, а за необхідності, на обговорення до координаційної ради (у разі їх утворення в установленому законодавством порядку).

На основі акумульованої інформації, інспектори ювенальної превенції розробляють та планують заходи, базуючись на Трирівневій моделі профілактики (в залежності від рівня профілактики до заходів можуть залучатися лише дільничні офіцери поліції, або ж окремі представники зацікавлених служб чи органів, або повний склад координаційної ради із залученням активу громадськості).

Окрім того, інспектора ювенальної превенції здійснюють заходи впливу на порушників та збирають повну інформацію про їх наслідки. Звіт про проведену роботу, результати та загальний стан справ подається до координаційної ради щомісяця.

Враховуючи обмеженість у кількості посад інспекторів ювенальної превенції, до роботи у підлітковому середовищі під час проведення профілактичної роботи за їх ініціативи можуть залучатися дільничні офіцери поліції. А саме: якщо інспектори ювенальної превенції будуть відповідати за проведення первинної (мова іде про дітей загалом; мета – усунення передумов виникнення відхилень у поведінці дитини, яка ще не стала на шлях злочинів) та вторинної (діти із схильністю до аморальних дій; мета – реагування на прояви протиправної поведінки, усунення її причин) профілактики, налагодження взаємодії зі школами, батьківськими комітетами, громадськими організаціями, іншими зацікавленими інститутами, де важливу роль в організації цієї роботи будуть відігравати Шкільні служби порозуміння, учнівське самоврядування, то дільничні офіцери поліції, за рахунок постійного проживання на території обслуговування певного об'єднання територіальної громади будуть, за дорученням інспектора ювенальної превенції, проводити третинну профілактику (зокрема здійснювати профілактичну роботу серед підоблікових неповнолітніх, усувати чинники, що зумовили скоєння дитиною правопорушення, виключення можливості здійснення повторних

правопорушень). Для цих інспекторів важливим буде налагодження ефективної взаємодії з соціальними службами та пробацією.

У рамках проведення первинної профілактики працівник поліції формує у дітей ціннісні основи, підвищує правосвідомість.

У рамках вторинної профілактики проводяться профілактичні заходи групового та індивідуального характеру з метою формування у дитини соціально прийнятної поведінки, робота з оточенням дитини, знешкодження джерел негативного впливу на підлітка.

Третинна профілактика передбачає проведення роботи з дітьми, які перебувають у конфлікті із законом, усунення джерел кримінального впливу на них у подальшому.

На вторинному та третинному рівнях доцільно залучати кваліфікованих медіаторів, працювати з дитиною у Центрах підтримки і супроводу дітей у кризових життєвих обставинах.

Організуючи роботу безпосередньо у закладах освіти, виходячи з їх пріоритетності, основними формами роботи з неповнолітніми в рамках профілактичної роботи є:

1. Ознайомлення дітей з відповідальністю за вчинення певних правопорушень (загальна профілактика).
2. Робота з окремими учнями (індивідуальна профілактика).
3. Робота з батьками підлітків, їх орієнтація на утримання дітей від вчинення правопорушень.
4. Участь у роботі Шкільних служб порозуміння.

Паралельно, як інспектори ювенальної превенції, так і дільничні офіцери поліції, працюють за зверненнями координаційних рад, закладів загальної освіти та шкільних рад.

3. Фінансове забезпечення Програми

Виконання Програми здійснюється у межах видатків державного, обласного бюджету та бюджетів міст та районів, об'єднаних територіальних громад, передбачених на відповідну галузь, інших джерел, не заборонених чинним законодавством.

4. Заходи Програми

План заходів щодо реалізації Програми визначений у додатку до Програми.

Регіональну програму профілактики правопорушень серед дітей на території області на 2023–2025 роки розроблено Головним управлінням Національної поліції.

Додаток Е

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор Одеського державного
університету внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор
Максим КОВНІСЬКО

06 2022 р.

А К Т

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Агапової Карини Вікторівни за темою: «Запобігання кримінальним
правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями в
Україні» у науковий процес Одеського державного університету
внутрішніх справ

м. Одеса

«24» 06 2022 р.

Комісія у складі:

- 1) начальника відділу організації наукової роботи ОДУВС, к.ю.н.
Домброван Н.В.
- 2) завідувача докторантури та аспірантури ОДУВС, к.ю.н. Теслюк І.О.;
- 3) професора кафедри кримінального права та кримінології факультету
підготовки фахівців для органів досудового розслідування ОДУВС, д.ю.н.,
професора Меркулової В.О.

склала цей акт про те, що комісією вивчені наукові положення,
пропозиції і рекомендації Агапової Карини Вікторівни щодо впровадження
результатів дисертаційного дослідження за темою: «Запобігання
кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними
угрупованнями в Україні» на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 081 «Право», у наукову діяльність Одеського державного
університету внутрішніх справ при проведенні наукових досліджень за темою
НДР ОДУВС за комплексною темою «Пріоритетні напрямки розвитку
реформування правоохоронних органів в умовах розгортання демократичних
процесів у державі» (державний реєстраційний номер 0116U006773) та
кафедральної теми «Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-

виконавчі заходи запобігання злочинності» (державний реєстраційний номер 0120U002156).

Комісія дійшла висновку, що дисертаційне дослідження Агапової Карини Вікторівни за темою: «Запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями в Україні» становить цінність для наукової діяльності, а надані матеріали мають високий теоретичний рівень та суттєву практичну значущість. Використання матеріалів дисертаційного дослідження, зокрема опублікованих праць:

1. Агапова К.В. Історико-правові передумови виникнення та розвитку неформальних молодіжних угруповань в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 3. 2021. С. 21-26.

2. Агапова К.В. Причини та умови кримінальної протиправності учасників молодіжних угруповань. *Юридичний бюлетень*. № 23. 2021. С. 189-197.

3. Агапова К.В. Кримінологічна характеристика особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у складі молодіжних угруповань. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1. 2022. С. 224-228.

4. Агапова К.В. Індивідуально-профілактичні заходи запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 4. 2021. С. 86-91.

Статті в зарубіжних наукових виданнях:

1. Агапова К.В. Деякі кримінально-правові питання групового хуліганства, що вчиняється молодіжними угрупованнями. *European Reforms Bulletin*. № 4. 2021. С. 2-7.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації :

1. Агапова К.В. Запобігання організованій корисливо-насильницькій злочинності дітей в Україні. *Кримінально-правові та кримінологічні аспекти протидії злочинності*: матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. 29 лист. 2020 р. Одеса : ОДУВС, 2020. С. 99-101.

2. Агапова К.В. Особливості детермінації молодіжних радикальних рухів. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності*: матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 26 лютого 2021 р.) Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2021. С. 3-5.

3. Агапова К.В. Особливості запобігання організований молодіжній злочинності в умовах реформування правоохоронної системи в Україні. *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави*: матеріали XIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, м. Одеса, 31 березня 2021 р. Одеса : ОДУВС, 2021. С. 199-200.

4. Агапова К.В. Національна поліція України у системі суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями. *Вектори модернізації економіки України в контексті сталого розвитку*: Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція, м. Луцьк, 20-21 травня 2021 року. С. 68-72.

5. Агапова К.В. Про деякі теоретичні засади запобігання правопорушенням з боку молодіжних радикальних рухів. *Прикладна економіка: від теорії до практики*: матеріали II Науково-практичної інтернет-конференції, м. Луцьк, 01 березня 2021 року. С. 6-9.

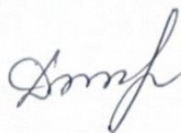
6. Агапова К.В. Запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями як об'єкт кримінологічного дослідження. *Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі заходи попередження злочинності*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, Одеса. ОДУВС, 2021. С. 91-93.

Результати дисертаційного дослідження Агапової Карини Вікторівни щодо впровадження результатів дисертаційного дослідження за темою: «Запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями в Україні» впровадженні у наукову діяльність Одеського державного університету внутрішніх справ.

Зазначені праці підтвердили високий теоретичний і навчально-методичний рівень, практичну доступність і доцільність за результатами використання під час підготовки та проведення усіх видів занять, а також були використані у науково-дослідній роботі профільних кафедр, наукових лабораторіях та перемінного складу.

Члени комісії:

Начальник відділу організації
наукової роботи ОДУВС, к.ю.н.

Наталія ДОМБРОВАН

Завідувач докторантури
та аспірантури ОДУВС, к.ю.н.

Ірина ТЕСЛЮК

Професор кафедри кримінального права
та кримінології факультету підготовки
фахівців для органів досудового
розслідування ОДУВС,
д.ю.н., професор

Валентина МЕРКУЛОВА

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор Одеського
державного університету внутрішніх
справ
кандидат юридичних наук, доцент

Сергій ПАТЕЛЬ
2022 р.

А К Т

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Агапової Карини Вікторівни за темою: «Запобігання
кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними
угрупованнями в Україні»
у навчальний процес Одеського державного університету внутрішніх справ

м. Одеса

« 24 » 05 2022 р.

Комісія у складі:

- 1) начальника навчально-методичного відділу ОДУВС, кандидата технічних наук, доцента Сіфорова О.І., полковника поліції;
- 2) декана факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування ОДУВС Яцковини В.В., к.ю.н., підполковника поліції;
- 3) ученого секретаря секретаріату Вченої ради, кандидата педагогічних наук Ісаснка М.М.

склала цей акт про те, що науково-методичні та практичні результати сформовані в дисертаційному дослідженні Агапової Карини Вікторівни на тему «Запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями в Україні» на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право», вважаються актуальними.

Комісія дійшла висновку, що результати дисертаційного дослідження Агапової К.В. можуть бути використані при підготовці навчально-методичних матеріалів, зокрема робочих програм, текстів лекцій із дисциплін: «Кримінальне право», «Актуальні проблеми сучасної кримінології» «Кримінологія».

Положення дисертаційного дослідження враховують сучасні досягнення науки кримінології, кримінального права, останніх змін у законодавстві, що стосуються запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями в Україні.

Комісія відзначила високу актуальність результатів дослідження Агапової К.В., теоретичний досвід, практичну і методологічну значущість висновків дисертантки для впровадження у навчальний процес.

Емпіричні дані, практичні рекомендації та висновки, отримані Агаповою К.В. в процесі дослідження, використовуються в ОДУВС при проведенні лекційних та семінарських занять, при підготовці курсових робіт, при проведенні міжкафедральних наукових семінарів присвячених актуальним проблемам боротьби зі злочинністю.

Члени комісії:

Начальник навчально-методичного відділу,
кандидат технічних наук, доцент
полковник поліції

Олександр СІФОРОВ

Декан факультету підготовки
фахівців для органів досудового
розслідування ОДУВС,
кандидат юридичних наук
підполковник поліції

Віталій Яцковина

Учений секретар секретаріату
Вченої ради ОДУВС,
кандидат педагогічних наук

Максим ІСАЧЕНКО